

**ЦАРИК ЛЮБОМИР ПЕТРОВИЧ
ЦАРИК ПЕТРО ЛЮБОМИРОВИЧ
ЦАРИК ВОЛОДИМИР ЛЮБОМИРОВИЧ**

**Заповідні та екологічні мережі в
системі збереження біотичного і
ландшафтного різноманіть (на
матеріалах Тернопільської області)**

Тернопіль – 2025

**TSARYK LYUBOMYR
TSARYK PETRO
TSARYK VOLODYMYR**

***PROTECTED AND ECOLOGICAL NETWORKS
IN THE SYSTEM OF PRESERVING BIOTIC AND
LANDSCAPE DIVERSITY (BASED ON
MATERIALS FROM TERNOPIL REGION)***

The monographic study outlines the theoretical and applied principles of the nature conservation process based on materials from the Ternopil region at the regional, administrative district and territorial community levels: the current situation, problems and development prospects. The materials for writing the collective work were statistical data, field expeditionary studies of territorial communities, river basins of small rivers Hnizna, Dzhuryn, Nichlava. Tsyganka, and the fund collections of the Department of Geoecology and Hydrology, thematic publications. The history of nature research and stages of protected areas are highlighted, information is processed about unique protected areas of landscape areas of Ternopil region, assessment of ecosystem services based on materials of the Zagrebella Nature Reserve and the Chervone Nature Reserve of the Dniester Canyon National Park, analysis of protected area networks of administrative districts in terms of territorial communities, the Gnizna and Dzhuryn river basins, and substantiated schemes of eco-networks of administrative districts and river basins. The presented materials are accompanied by numerous tables, graphs, diagrams, and map schemes. For students, postgraduates of higher educational institutions, teachers, and specialists in protected nature management.

Ternopil – 2025

УДК 502.211(1-751-3)(47784)

Ц 18

ISBN 978-716-595-144-6

Рецензенти:

Надія МАКСИМЕНКО – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри екологічного моніторингу і заповідної справи, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Василь ФЕСЮК – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри фізичної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки

Євген ІВАНОВ – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка

Царик Л.П., Царик П.Л., Царик В.Л.

Заповідні та екологічні мережі в системі збереження біотичного і ландшафтного різноманіт'я (на матеріалах Тернопільської області): монографія. / за ред. проф. Царика Л.П. Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В. 2025. 210 с.

У монографічному дослідженні викладені теоретичні й прикладні засади процесу природозаповідання на матеріалах Тернопільської області на обласному, адміністративно районному та рівні територіальних громад: існуюча ситуація, проблеми та перспектива розвитку. Матеріалами для написання колективної праці послужили статистичні відомості, польові експедиційні дослідження територіальних громад, річкових басейнів малих річок Гнізни, Джурина, Нічлави. Циганки, в також використані фондові зібрання кафедри геоелектрології та гідрології, тематичні публікації. Висвітлена історія досліджень природи та етапи заповідної справи, опрацьована інформація про унікальні заповідні об'єкти ландшафтних районів Тернопільщини, оцінювання екосистемних послуг на матеріалах РЛП «Загребелля» та заповідного урочища «Червоне» НПП «Дністровський каньйон», аналіз заповідних мереж адміністративних районів у розрізі територіальних громад, річкових басейнів Гнізни та Джурина та обґрунтовані схеми екомереж адміністративних районів та річкових басейнів. Викладені матеріали супроводжуються чисельними таблицями, графіками, діаграмами, картосхемами. Для студентів, аспірантів вищих навчальних закладів, викладачів, фахівців заповідного природокористування.

Рекомендовано до друку науково-методичною комісією географічного факультету, протокол № 2 від 13 жовтня 2025 р.

Рекомендовано до друку науково-технічною радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, протокол № 9 від 14 жовтня 2025 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, протокол № 5 від 28 жовтня 2025 р.

ISBN 978-716-595-144-6

© Царик Л.П., Царик П.Л., Царик В.Л. 2025

© ТНПУ, 2025

*Присвячується світлій пам'яті
видатного природодослідника і
природоохоронця*

МИКОЛИ ПЕТРОВИЧА ЧАЙКОВСЬКОГО

02.09.1922 – 07.04.2011

Вступ

Основне завдання монографічного дослідження виокремити і проаналізувати той аспект господарського збалансованого розвитку, котрий недоотримував підтримки як зі сторони владних структур, так і суспільних інституцій впродовж тривалого періоду. Це – заповідна справа. Виникає запитання, чому такий потрібний вектор розвитку завжди знаходився на другорядних позиціях? Це запитання риторичне. Мабуть тому, що економічному вектору розвитку надавалось першочергового значення. «Економічні прибутки», «Економічна ефективність» – ці категорії домінували при оцінці господарського розвитку будь-якого регіону, об'єкту, території. Однак в останні роки науковці оперують такими новими категоріями як «сукупний прибуток», «екосистемні послуги». Під екосистемними послугами розуміють всі корисні блага, які можна отримати від близького сусідства з природою. Від екосистемних послуг прямо залежить задоволення фундаментальних потреб людини. І оцінка їхньої вартості складає мільярди гривень. Загальна вартість екосистемних послуг НПП «Голосіївський» становить щонайменше 76,7 млрд. грн щороку, загальна вартість екосистемних послуг РЛП «Загребелля» становить 16,58 млрд. грн. Варто зауважити, що тільки безпосередньо відпрацьована вартісна оцінка екосистемних послуг на різних рівнях та включення останніх у реальний ринковий обіг, зможуть стати надійним заходом формування дієвих механізмів запобігання подальшої деградації та поетапного відновлення як місцевих, так і регіональних, а через них і глобальних екосистем.

Авторами монографії впродовж останніх років напрацьована низка матеріалів природоохоронного спрямування, пов'язані з оцінкою екопотенціалів, екосистемних послуг національних природних та регіональних ландшафтних парків. Також розроблені моделі заповідних і екомереж

адміністративних районів Тернопільської області, басейнових систем Джурина, Гнізни, Нічлави.

В умовах сталого розвитку територіальних громад, орієнтуючись на критерії реалізації Стратегії біорізноманіття ЄС 2030 стратегією регіонального розвитку варто передбачити активізацію заповідної справи на низових адміністративних рівнях. В межах адміністративних районів області 13 територіальних громад мають рівень заповідності території від 1,0 до 5,0%. Ще 20 територіальних громад мають мінімальний рівень заповідності території менше 1,0%. За таких умов надважливим завданням є розробка локальних схем екомереж територіальних громад. При їх підготовці проводяться ґрунтовні обстеження річкових долин, лісових, лучно-степових, водно-болотних угруповань на предмет зростання рідкісних видів рослин та наявності рідкісних тварин. Обґрунтовуються рішення щодо ймовірних шляхів міграції наземних тварин, перельоту птахів, шляхів міграції водних організмів. Такі дослідження дадуть змогу взяття під охорону нових об'єктів та територій, особливо в межах та поблизу базових елементів локальних екомереж. Розробка локальних схем екомереж дасть можливість не тільки ув'язати їх з уже наявними схемами екомереж адміністративних районів, адміністративної області, а й збільшити ступінь заповідності, функціональну структуру заповідних мереж територіальних громад, долучивши до заповідної справи представників вчительства, місцевих природолюбів.

По суті підготовлена монографія є першою капітальною комплексною працею в галузі охорони природи Тернопільської області, у якій розглянуто історичний зріз наукових вивчень природи території з часів австро-угорського періоду до нинішніх днів.

РОЗДІЛ 1. З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ І ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДИ НА ТЕРЕНАХ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

1.1. Історія дослідження природи краю

Історію заповідної справи на Тернопіллі варто розглядати з позиції вкладу вчених кожного історичного етапу теоретиками і практиками заповідного природокористування. Оскільки в межах організації заповідної справи виділяють чотири історичні доби входження теренів нинішньої адміністративної області до різних держав, то розпочнемо цей огляд з австрійської доби. Ґрунтовні і різнопланові вивчення природи почалися у Подільському Придністров'ї вперше припали на ХІХ ст. В. Бессер, М. Барта, А. Андржієвський, Є. Дуніковський, О. Телеостель, В. Тейзейре, В. Гільбер, А. Ломніцький – далеко неповний перелік відомих науковців, які започаткували ботанічні, зоологічні, геолого-геоморфологічні дослідження дністровської природи.

Доктор Еміль Дуніковський посилається на те, що на період 1881 р. не було жодної геологічної праці долини Дністра, яка б в цілості і вичерпності трактувала коло географічних аспектів. У своїй праці "Brzegi Dniestru na Podolu galicyjskiem" він детально висвітлює геоморфологічні особливості різних відрізків долини Дністра на протязі від Нижніва до Окопів. Подається геохронологічний опис дністровських стінок, аналіз негативних природних процесів: повені, зсуви, берегова ерозія; поради щодо регуляції гідрологічного режиму ріки. А. Ломніцький у 1886 р. видає Atlas geologiczny Galizjein, який є однією із перших ґрунтовних картографічних праць геологічного спрямування.

Чимало науковців виявляли зацікавленість щодо флори та рослинності цього краю. Адже в надрах каньйону вціліло чимало рідкісних рослин (реліктів, ендеміків): мигдаль

степовий, ясенєць білий, ковила волосиста, сон великий, сон чорніючий та інші. Тому на початку XIX століття з'явилися флористичні дослідження В. Бессера та А. Андржієвського, які започаткували вивчення флори Поділля. В. Бессером було описано приблизно 70 нових для науки видів флори південно-західної Галичини. Завдяки його працям флористика та систематика рослин збагатилася низкою видів, які і сьогодні можна зустріти на Придністров'ї: люцерна лежача, цибуля жовтіюча, тонконіг різнобарвний.

Значну увагу рослинності лівих приток Дністра приділив А. Андржієвський. Ним були описані види, поширені в Дністровському каньйоні, зокрема: жовтець Стевена, аконіт Бессера, шавлія зарослева, шиверекія подільська та інші. Величезну увагу вивченню флори Поділля приділив А.С. Рогович. На увагу заслуговують праці В. Блоцького, особливо його дослідження флори південних районів Галичини (1883, 1888). Завдяки його роботам, перелік видів флори Волино-Поділля збагатився такими екземплярами: таволга польська, заяча конюшина шиверека, зіновать подільська та інші. Видатною подією у дослідженні флори України була праця І. Шмальгаузена (1886) про рослинний світ теперішніх теренів області.

Чимало наукових праць даного періоду присвячені етно- і прикладній ботаніці: Б. Котулі (1882), Е. Крижановського (1891), Ю. Талько-Гринцевича (1893).

Ріка Дністер багата своїми рибними ресурсами, які потребували дослідження і систематики. Тому у 1883 р. М.Барта публікує працю “*Materyjaly do ichtyologiszej fauny Dniestru i jego dorzeczy*”, в якій подає аналіз іхтіофауни річки Дністра. Ним подано перелік робіт вчених, які займалися даними дослідженнями. Серед них: доктор Завадський з

працею “Fauna der galizisch bukowinische Wirbeltiere”, в якій аналізується 44 види риб, які трапляються на Дністрі і його притоках; доктор Кнер “Die Süßwasserfische der Österreichischen Monarchie” з характеристикою 45 видів риб. У другій частині своєї публікації М. Барта подає систематику риб річок басейну Дністра. .

Так у 1900 р В. Тейсейре видав. “Geologischer atlas Galizien”. Е. Ромер у своїй праці “Historya doliny Dniestru” подає історико-генетичний аналіз р. Дністра. Станіслав Павловський у 1913 році опублікував працю “Przyczynek do znajomości doliny Dniestru”, у якій він аналізує характер Дністровської долини та гіпотези її походження. Автор робить спробу створення моделі первинної долини р. Дністер, а також аналізує чинники, які в історичному процесі впливали на її формування.

Особливою постаттю австрійського історичного етапу у справі заповідання був Іван Верхратський, який звернувся до австрійського уряду з обґрунтуванням створення заповідного об’єкту унікального водоболотно-флористично-орнітологічного комплексу на межиріччі річок Серету і Стрипи – Панталиха. Перша світова війна завадила здійсненню цього плану.

Особливою повнотою, змістовністю і масштабністю відмічені наукові дослідження Середнього Подністер’я на початку ХХ ст. (польська доба). Цей період доцільно поділити на два етапи: довоєнний і повоєнний. В довоєнний період необхідно виділити дослідження таких відомих польських науковців, як В. Шафера, Є. Ромера, Я. Чижевського, С. Павловського, В. Гаєвського, І. Пачоського, Г. Запаловича, М. Кочвари

Багато наукових праць присвячено вивченню флори

Дністровського каньйону. Відомий дослідник флори Поділля І. Пачоський (1899, 1913, 1927) висловив точку зору правдавності його рослинності, Наслідки досліджень Г. Запаловича (1906-1911) дали нам опис нових видів: костриці польської, півників понтичних, гвоздики польської та ін.

Флористичному аналізу рослинності Поділля, приуроченості до конкретних умов, характеристиці флористичних границь між Поділлям, Покуттям, Прикарпаттям присвячені праці М. Кочвари. Зокрема В. Шафер (1916-1935 рр.) вивчав флору і рослинність Західного Поділля, де ліс і степ виступають як рівноцінні угруповання. Він дає загальний аналіз рослинності Подністров'я, а також фрагменти природних ландшафтів, що збереглися в належному стані. Такими є околиці Шутроминців в долині Дністра. Тут збереглася лісова, степова і чагарникова рослинність, а прилеглі території окультурені; ведеться господарська діяльність людини. В межах даного природного об'єкту автор виділяв різні угруповання лісової рослинності, такі як заплавні ліси, що представлені трьома видами: чагарі подільські, дубово-грабовий ліс, діброва подільська; вони є об'єктами для заповідання. Також автором приведений перелік видового складу як деревної, так і чагарникової рослинності, характерної для даних угруповань. Монографія Владислава Шафера "Las i step na zachodnim Podolu" узагальнює дослідження лісової і степової рослинності, що проводились на Західнім Поділлі вченими: Кочварою, Куковським – (1930 р.), Гаєвським – (1931-1932 рр.), Міклашевським – (1928 р.), Емілом Головковичем – (1890р)., Станіславом Соколовським – (1901р.) та ін. Автор монографії здійснює геоботанічний поділ Поділля, проводить систематику лісових угруповань, характеристику лісових ґрунтів, подає історію дерев і лісу на Поділлі, розгля-

дає проблеми клімаксу подільських формацій, акцентує увагу на необхідності охорони природи.

Особливостям поширення окремих видів, загрозі знищення степів Поділля, охороні природи присвячені праці Ш. Вердака (1923-1936). До робіт, які стосуються морфологічних особливостей, екології і господарської цінності окремих видів рослин можна віднести праці: І. Беганського (1924), С. Бернацького (1929), М. Мотики і Ф. Панича (1929), Б. Хосковського (1930) і ін.

Грунтовне дослідження флори Дністровського каньйону було проведено польським вченим В. Гаєвським (1929-1930). У 1931 році він опубліковує працю “Szezatki floru pierwonej w jaru Dniestru”. Автор наголошує на тому, що флора Дністра зникає швидкими темпами. Однією із причин є садівництво і виноградарство. У грудні 1929 р. відбувся з'їзд представників науки Чехословаччини, Польщі і Румунії з питань охорони природи граничних територій. В рішеннях цього з'їзду говорилося про необхідність створення декількох резерватів, в тому числі вздовж долини Дністра. В. Гаєвський виділяє 140 видів представників степової флори; лісову рослинність поділяє на:

1. Діброви з домішками мішаних рослин.
2. Грабові ліси.
3. Чагарникові угруповання.

Звертає увагу на те, що Дністровський яр є ідеальним об'єктом для дослідження рослинних сукцесій, так як тут відбувається постійна боротьба між лісовими і степовими угрупованнями. Також автором виділено і описано 13 Дністровських стінок з поданням картосхем, на яких зображено положення рослинних угруповань і профілі річкової долини. В. Гаєвський подає характеристику 13 Дністровських стінок (Жижави, Заліщики, Обіжева, урочище Криве, Горо-

док, Зозулинці, Синьків, Колодрубівка, Порошова, Мельниця, Дзвенигород, Трубчин) за наступною схемою: приуроченість, розміри, ендемічна і реліктова флора, характеристика степових, лісових і чагарникових угруповань, їх видовий склад, розташування в межах гіпсометричного профілю.

Наукові дослідження природи Середнього Придністров'я в XIX та першій половині XX ст. носили галузевий характер. За глибиною дослідження дністровської природи необхідно відзначити їх ґрунтовний характер, детальність і змістовність, що дає змогу сьогодні проводити порівняльний аналіз процесів еволюції, деградації природних систем, впливу на них певних форм господарської діяльності.

1.2. Перші заповідні об'єкти на теренах краю були створені наприкінці XIX – на початку XX століть. Перша природоохоронна територія на Тернопільщині була створена наприкінці XIX – на початку XX століття: у 1886 році з ініціативи графа Володимира Дзеду-шинського на його землях у долині річки Серет, поблизу села Пеняки, було взято під охорону 22,4 га букового лісу. Цей ботанічний резерват (заказник) отримав назву «Пам'ят-ка Пеняцька» і був створений з метою збереження «букових лісів на всі часи» для наукових досліджень та охорони місць гніздування рідкісного птаха – орлана-білохвоста (*Борейко, 2002, Szafer 1912*).

1908 року видатний польський ботанік Владислав Шафер підняв перед науковцями питання про необхідність охорони природи Медоборів, і в 1910 році за ініціативою землевласника Владислава Федоровича біля села Вікно було створено перший степовий ботанічний резерват на товтрах Гостра і Любомля. У цей період питанням охорони природи займалися: Державний комітет охорони природи Польщі, Комітет охорони природи у Львові, Польська ліга охорони природи, місцеві історичні та природничі товариства, відділ за-

повідних територій Національного інституту лісу, а з 1930 р. – Комітет охорони природи Національного геологічного інституту (Борейко, 2002).

З середини XX століття галицькою природоохоронною діяльністю займалися західноукраїнські вчені О. Мриц, В. Левицький, А. Мельник, М. Мельник, Б. Лучаковський, В. Бригідер, під патронатом митрополита А. Шептицького, греко-католицької церкви. На землях католицької церкви створювалися заповідні території та об'єкти охорони.

У 1933 р. з ініціативи тернопільських школярів та ботаніка П. Контни розглядалося питання про створення першого шкільного заповідника поблизу сіл Киданці та Стрийівка сучасного Тернопільського району.

У 1937 р. греко-католицька церква вирішила взяти під охорону віковічні дерева на своїх теренах. Церковні архіви містять близько 50 звітів священників про охорону вікових дерев (Борейко, 2002).

У 1939 році на території сучасної Тернопільської області було створено 19 заповідних територій, серед яких шість степових, дев'ять лісових, три скельних заповідники та печера Кривче-Гірська (рис. 1.1).

Крім того, запропоновано 32 заповідні території, переважно в долині Дністра (в тому числі 13 Дністровських стінок, запропонованих польським геоботаніком В. Гаєвським). До цього переліку слід також включити пам'ятки природи (дерева, алеї, парки, мегаліти і водоспади), яких лише в Тернопільському повіті в 1935 році було створено 13 (Борейко, 2002).

У період з 1940 по 1960 роки управління заповідними територіями занепало не лише в Тернопільській області, а й по всій Україні. Більшість заповідників були пошкоджені, особливо під час і після війни, а деякі з них зникли повністю (були вирубані букові ліси Пеняцької пам'ятки природи, ліквідовані заповідні об'єкти «Урочище Глоди», Галицький

лісовий заказник, Шутроминський лісовий заказник і Золотопотіцька Бучина) (Борейко, 2002).

На той час створювалися лише мисливські заповідники, і станом на 1950 рік в Україні налічувався 161

Рис.1.1. Заповідні резервати в межах сучасної Тернопільської області (станом на 1.01.1939 р.)

заповідник; на початку п'ятдесятих років 20 століття широке використання заповідників у господарських цілях стало проблематичним; влітку 1957 року Спеціальна група з питань охорони природи АН радянського союзу підготувала спеціальний план географічної мережі заповідних територій, згідно з яким в Україні планувалося створити близько 50 заповідників. Після прийняття Президією Академії наук України Постанови «Про раціональну мережу заповідних територій в Україні» у 1958 році науковці Кременецького педагогічного інституту запропонували створити заповідний масив у Кременецькому районі, та створити заповідну територію в Медоборах.

Закон «Про охорону природи Української РСР» (1960 р.) посилив природоохоронну діяльність: під охорону було взято 76 старовинних парків, чотири з яких – у Тернопільській області (Раївський, Вишнівецький, Скала-Подільський та Більче-Золотецький). У 1963 році Рада Міністрів УРСР затвердила перелік пам'яток природи республіканського значення, до якого увійшли і пам'ятки природи Кременецьких гір.

У другій половині 20-го століття на Тернопільщині було відроджено чотири заповідні території, які отримали подальший розвиток: Раївський (19,5 га), Вишнівецький (8,0 га), Більче-Золотецький (11,0 га) та Скала-Подільський (26,0 га) старовинні парки були оголошені важливими пам'ятками природи республіканського значення.

У цей період охоронялися найцінніші природні комплекси Медобор, Кременецьких гір, долини Дністра, ліси, степи, скелі та водно-болотні угіддя. У 1967-1972 рр. кількість заповідних територій в області збільшилася в шість разів, що свідчить про потенціал природоохоронної діяльності та активність місцевої влади (табл. 1.1., рис. 2.2.). У 1973 р. загальна площа природоохоронних територій в області становила 13366,5 га.

У функціональному відношенні до 1972 року природоохоронні території поділялися на три основні категорії: заказники, пам'ятки природи та заповідні парки. Основні площі природозаповідання знаходилися в межах заказників (приблизно 90%).

Із 190 природоохоронних територій 13 були природоохоронними територіями республіканського значення, а 177 – місцевого значення. З точки зору функціонального складу природоохоронних територій, 118 були ботанічними заказниками, 27 – геологічними, 23 – комплексними, 17 – гідрологічними, 3 – палеонтологічними та 2 – зоологічними заказниками. Найбільше природоохоронних територій зосеред-

жено в Борщівському (43), Заліщицькому (26), Гусятинському (17), Бережанському (16), Шумському (15), Кременецькому (13), Чортківському (13) та Монастириському (11) районах. У решті районів кількість природоохоронних територій коливається від 1 до 10, за винятком Козівського району, де не було створено жодної природоохоронної території (рис. 1.3.).

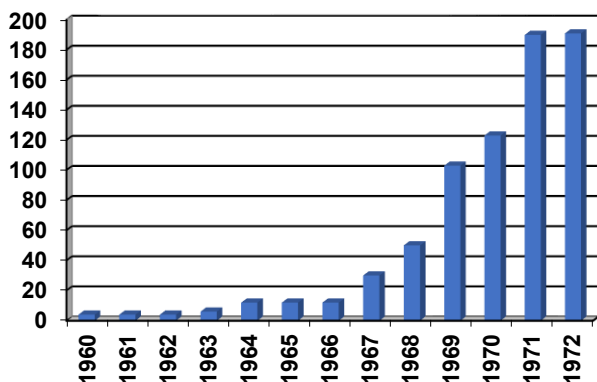

Рис. 1.2. Зміна показників збільшення кількості природно-заповідних об'єктів у період 1960-1972 років

Зростання числа територій та об'єктів природно-заповідного фонду відзначалося протягом десятиліття. Цей процес супроводжувався як кількісними, так і якісними перетвореннями у підходах до охорони природи.

Аналіз площі заповідних територій станом на 1972 рік показав, що 94% усіх заповідних територій були зосереджені в чотирьох адміністративних районах: Гусятинському, Заліщицькому, Чортківському та Кременецькому. Найбільша частка заповідних територій була представлена в Гусятинському адміністративному районі (64% від загальної площі ПЗФ).

У дев'яти адміністративних районах – Бережанському,

Збаразькому, Зборівському, Козівському, Лановецькому, Монастириському, Шумському, Підволочиському та Терехівлянському – природоохоронні території займають лише 1% від загальної площі. Це свідчить про значний регіональний дисбаланс у розподілі природоохоронних територій в області (рис. 1.4). (*Реєстр заповідних об'єктів області 1972, 1977*).

Найважливішими об'єктами цього періоду є: комплексна пам'ятка природи «Подільський Товтровий

Таблиця 1.1

Розподіл пам'яток природи Тернопільської області за адміністративними районами (станом на 1.01.1972р.)

№	Райони	Категорії пам'яток природи						Разом
		Комплексні	ботанічні	геологічні	гідрологічні	зоологічні	палеонтологічні	
1	Бережанський	-	16	-	-	-	-	16
2	Борщівський	2	21	13	6	1	-	43
3	Буцацький	5	2	-	-	-	-	7
4	Гусятинський	5	7	1	4	-	-	17
5	Заліщицький	2	19	4	1	-	-	26
6	Збаразький	4	4	-	-	-	1	9
7	Зборівський	-	3	-	1	-	-	4
8	Козівський	-	-	-	-	-	-	-
9	Кременецький	1	8	4	-	-	-	13
10	Лановецький	-	3	-	-	-	-	3
11	Монастириський	-	11	-	-	-	-	11
12	Підволочиський	-	2	-	-	-	-	2
13	Теребовлянський	-	3	-	3	-	-	6
14	Тернопільський	-	1	-	1	1	-	3
15	м. Тернопіль	-	1	-	1	-	-	2
16	Чортківський	-	6	5	-	-	2	13
17	Шумський	4	11	-	-	-	-	15
	Разом	23	118	27	17	2	3	190

** за матеріалами Держуправління екології та природних ресурсів у Тернопільській області*

кряж» площею 8631 га, що охороняє унікальний Товтровий ландшафт у межах Гусятинського району; гори Гостра, Маслятин, що охороняють унікальний горбистий ландшафт Кременеччини, гори Божа, Черча, Страхова, Замкова та Дівочі скелі, геолого-ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення загальною площею 1000 га «Кременецькі гори»; природний комплекс навколо Касперівського

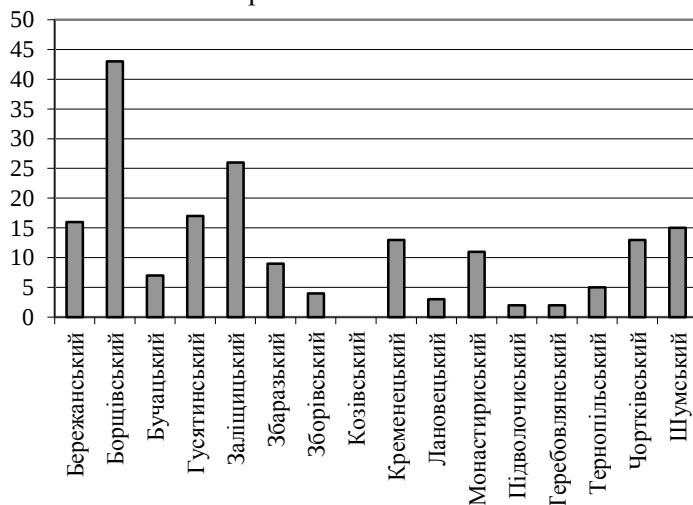

Рис. 1.3. Кількість заповідних об'єктів в розрізі адміністративних районів (станом на 1.01.1972р.)

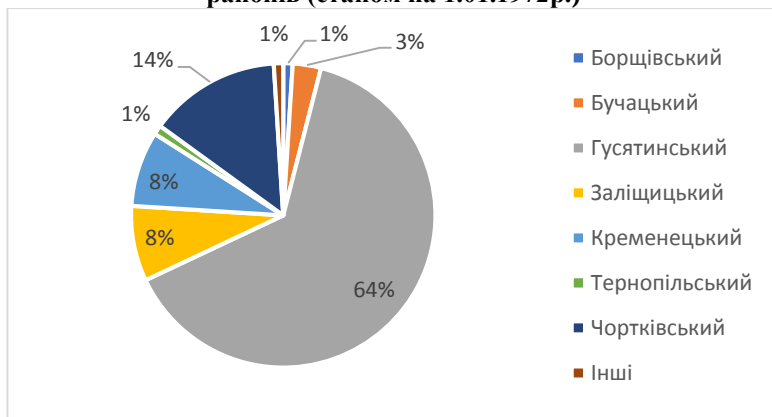

Рис.1.4. Частка площ заповідних об'єктів в розрізі адміністративних районів (станом на 1.01.1972р.)

водосховища – комплексна пам'ятка природи з відслоненнями скельних порід, що займає площу 670 га. Рідкісна флора і фауна, іхтіофауна на ділянці долини річки Серет від с. Касперівці Заліщицького району до с. Більче-Золоте Заліщицького району; урочище Обіжева Заліщицького району на площі 162 га, в якому охороняється природний комплекс дністровської долини з лісовими та наскельно-степовими угрупованнями, в межах яких проростають чисельні рідкісні, реліктові та ендемічні види рослин; урочище Жижава Заліщицького району на площі 60 га, в якому взято під охорону ландшафт дністровської долини з залишками реліктової і степової рослинності (*Реєстр заповідних об'єктів області 1972, 1977*).

1.3. Наповнення функціонально-просторової структури природно-заповідного фонду в період 70-90-х рр. ХХ ст.

Наступний етап розбудови природоохоронної діяльності в області стартував з моменту затвердження нової, розширеної класифікації заповідних категорій. Вона включала в себе п'ять функціональних одиниць, а саме: державний заповідник, природний парк, заказник, пам'ятка природи та парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва. Відтак, ключовим завданням на цьому етапі, окрім створення нових заповідних територій, стало розширення функціональної структури заповідного фонду.

За цей період кількість природоохоронних територій збільшилася на 129 одиниць (рис. 1.5), з'явилися нові природоохоронні категорії, такі як дендропарки, заказники, ботанічні сади, регіональні ландшафтні парки та заповідні урочища. Однак процес формування нових заповідних територій важко назвати цілеспрямованим і послідовним, оскільки окремі заповідні території з'являлися і зникали протягом 70-80-х років 20 століття, наприклад, заказники лікарських рослин, державні природні парки, меморіальні парки,

заповідні урочища, історико-меморіальні комплексні пам'ятки природи. (*Реєстр заповідних об'єктів області, 1972, 1977*).

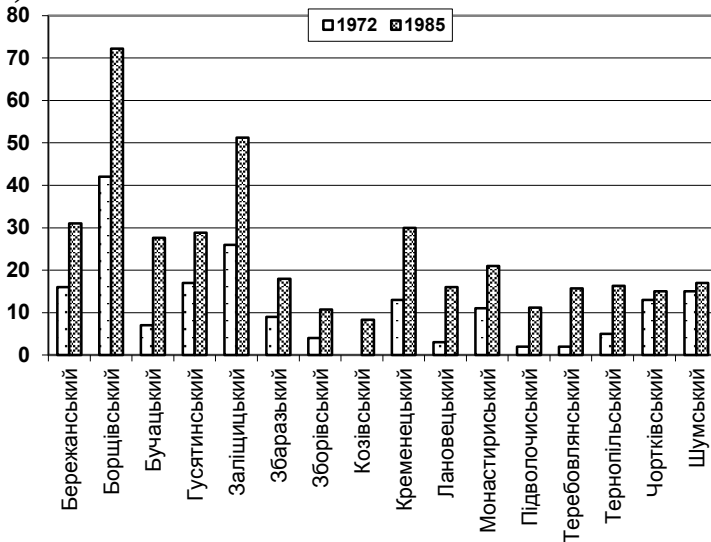

Рис. 1.5. Кількість заповідних об'єктів в розрізі адміністративних районів станом на 1972 та 1985 роки

У 1985 році вісім природоохоронних територій були зосереджені в Козівському районі. Найбільша кількість природоохоронних територій була у Борщівському (30), Заліщицькому (26), Буцацькому (21), Кременецькому (17) та Бережанському (15) районах (рис. 1.5 і 1.6). (*Реєстр заповідних об'єктів області, 1972, 1977, 1980*).

За цей період було створено низку великих природоохоронних територій загальнодержавного та регіонального значення, зокрема, лісовий заказник Суразький площею 3864 га, гідрологічний заказник «Серетський» площею 1192 га та ландшафтний заказник «Придністровський» площею 1830 га. В результаті площа природно-заповідного фонду в Шумському, Зборівському, Теребовлянському, Тернопільському, Буцацькому та Борщівському районах значно збіль-

шилася. Станом на 1 січня 1985 року найбільші площі природно-заповідного фонду були зосереджені в наступних адміністративних районах: Гусятинському (9500 га), Бучацькому (7981 га), Заліщицькому (7366 га), Шумському (4089 га), Чортківському (1893 га), Підволочиському (1859 га), Кременецькому (1551 га) та Лановецькому (1150 га).

Це збільшило заповідну площу деяких адміністративних районів майже на 10% (Заліщицький, Бучацький і Гусятинський): у 1972 році на Гусятинський район припадало 64% загальної заповідної площі, а в 1985 році 66% заповідної площі припадало на Гусятинський (26%) і Бучацький (21%), Заліщицький (19%) райони. Розподіл природоохоронних територій між адміністративними районами має тенденцію до більш пропорційного розподілу (рис. 1.7). Однак загальна площа природоохоронних територій області залишається низькою – 2,76%.

Починаючи з 1974 року, створення Національної комісії Української РСР за програмою ЮНЕСКО «Людина і біосфера» на чолі з академіком К.М. Ситником, активізувалась діяльність щодо створенню заповідних територій в Україні. У Тернопільській області було створено чотири заповідні території загальнодержавного значення - «Дача Галілея», «Жижавський», «Обижевський» та «Касперівський» – загальною площею понад 2900 га.

У 1970-х роках кількість заповідних територій була найвищою – 243; на початку 1980-х років у регіоні вже існувало дев'ять заказників та 28 пам'яток природи республіканського значення.

У період з 1985 по 1990 рік було створено лише 29 природоохоронних територій, але площа заповідного фонду збільшилася з 38,20 тис. га до 114,20 тис. га. У цей період було створено перший в області природний заповідник «Медобори», з філією Кременецькі гори, що дозволило ефективно охороняти і зберігати унікальний природний

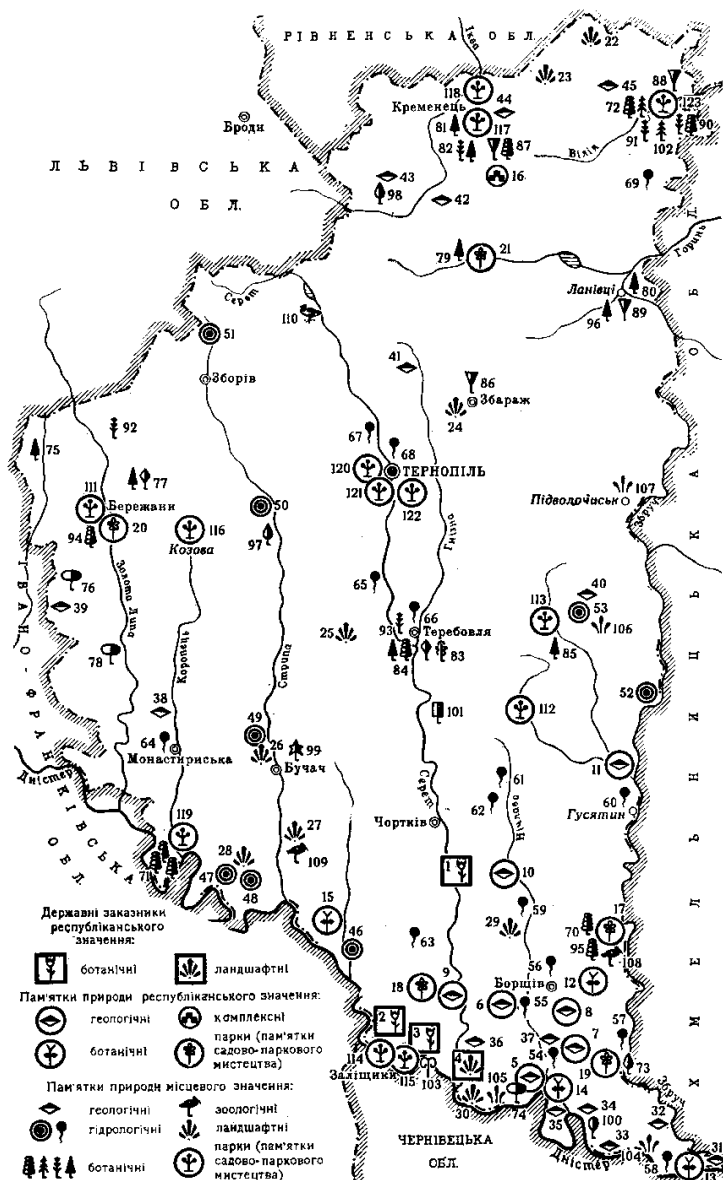

Рис. 1.6. Основні природні заповідні об'єкти Тернопільської області станом на 1.01.1978 р. (за К.І. Геренчуком):

Умовні позначення до рис. 1.6.

I – державні заказники республіканського значення: а ботанічні; б – ландшафтні II – пам'ятки природи республіканського значення: в – геологічні; г – ботанічні; д – комплексні; е – парки (пам'ятки садово-паркового мистецтва); III – пам'ятки природи місцевого значення: є – геологічні; ж – гідрологічні; з – ботанічні; к – зоологічні; л – ландшафтні; м – парки (пам'ятки садово-паркового мистецтва);

Державні заказники республіканського значення: 1 – державний лісовий заказник «Дача Галілея»; 2 – Жижавський державний ботанічний заказник; 3 – Обіжєвський державний ботанічний заказник; 4 – Касперівський державний ландшафтний заказник.

Пам'ятки природи республіканського значення: геологічні: 5 – печера Оптимістична; 6 – печера Озерна; 7 – печера Кривченська; 8 – печера Ювілейна; 9 – печера Більченська; 10 – печера Млинківська; 11 – печера Перлина; ботанічні: 12 – подільська бучина в Іванкові; 13 – зарості ефедри двоколосі в Трубочині; 14 – урочище Глоди зі степовою рослинністю; 15 – діброва в Шутроминцях; комплексні: Кременецькі гори;

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: 16 – Кременецький парк; 17 – Скала-Подільський парк; 18 – Більче-Золотецький парк; 19 – Гермаківський дендропарк; 20 – Раївський парк; 21 – Вишині-вещький парк;

Пам'ятки природи місцевого значення.

Ландшафтні: 22 – гора Пустельна і гора Червоний камінь біля с. Вел. Лловиця; 23 – гора Стіжок, с. Стіжок; 24 – Товтрові горби Баби-на і Довбуш в с. Залужжя; 25 – болото Скабор з рідкісними комахоїдними рослинами, с. Тютків; 26 – травертинові скелі з печерами, водо-падом і рідкісними рослинами біля с. Рукомиш; 27 – печера Жолоби з буковим гаєм і водопадом в с. Яблунівка; 28 – вапнякові останці з джерелами і печерою біля с. Скоморохи; 29 – Обухівські озера з рідкісною болотною рослинністю, с. Озеряни; 30 – кам'яні останці «Сеноманські богатири» і «Касперівський сфінкс» в Заліщицькому районі; геологічні: 31 – відслонення силуру в Трубочині; 32 – відслонення силуру в с. Куд-ринці; 33 – границя силуру і девону у Дністровому; 34 – відслонення порід зі залишками палеозойської та крейдової фауни і флори в с. Худиківці; 35 – відслонення порід зі залишками палеозойської та крейдової фауни і флори в с. Пилипче; 36 – відслонення моховатко-голкошкірових вапняків біля с. Касперівці; 37 – відклади борщівського горизонту з рештками морських організмів в с. Кривче; 38 – відслонення доломітів середнього девону в с. Коржова; 39 – карстові форми біля с. Шумляни; 40 – відслонення відкладів Сарматського моря, с. Вікно; 41 – рифові утворення товтрів, с. Доброводи; 42 – відслонення міоценових відкладів з рештками морської фауни біля с. Залісці; 43 – відслонення міоценових відкладів біля смт Почаїв; 44 – відслонення крейди з рештками туринської фауни біля м. Кременця; 45 – відслонення нижнього сармату, с. Залісці;

гідрологічні: 46 – Червоногородський водопад біля с. Нирків; 47 – каскад Русилівських водопадів; 48 – каскад Соکیلівських водопадів; 49 – група потужних джерел, с. Переволока; 50 – карстові джерела, с. Плотица; 51 – виток р. Серет біля с. Нище; 52 – джерело у Сліпому яру, с. Крутилів; 53 – карстові

озера Вікнини, с. Вікно;

мінеральні джерела: 54 – с. Кривче; 55 – с. Коралівка; 56 – м. Борців; 57 – с. Нивра; 58 – с. Вигода; 59 – с. Пилатківці; 60 – смт Гусятин; 61 – м. Копичинці; 62 – с. Оришківці; 63 – смт Товсте; 64 – смт Монастирська; 65 – с. Конопківка; 66 – м. Теребовля; 67 – с. Великий Глибочок; 68 – м. Тернопіль; 69 – с. Вел. Дедеркали;

ботанічні: 70 – насадження дуба червоного, Скала-Подільське лісництво; 71 – три насадження дуба звичайного, Коропецьке лісництво; 72 – дубове, дубово-ялинове та дубово-грабове насадження в Суразькому лісництві; 73 – куртина високостовбурної липи в Гермаківському лісництві; 74 – три види бучин в Наддністрянському лісництві; 75 – буковий праліс в Нарайівському лісництві; 76 – бучина в Тростянецькому лісництві; 77 – буково-грабовий ліс в Куропатницькому лісництві; 78 – Заваліське лісництво; 79 – буковий ліс у Вишнівському лісництві; 80 – буковий ліс у Лановецькому лісництві; 81 – буковий ліс у Кременецькому лісництві; 82 – сосново-букове насадження у Кременецькому лісництві; 83 – грабово-березова бучина у Теребовлянському лісництві; 84 – буково-дубово-грабовий ліс у Теребовлянському лісництві; 85 – буковий праліс у Гримайлівському лісництві; 86 – насадження модрина у Збаразькому лісництві; 87 – модриново-дубовий ліс у Кременецькому лісництві; 88 – модриново-дубово-ясеневі насадження у Суразькому лісництві; 89 – модриново-ясенево-яворовий ліс у Лановецькому лісництві; 90 – сосново-дубово-грабовий ліс у Суразькому лісництві; 91 – насадження ялини у Суразькому лісництві; 92 – сосновий ліс в Урманському лісництві; 93 – насадження сосни чорної в м. Теребовля; 94 – 600-річний дуб Б. Хмельницького в м. Бережани; 95 – дуб «Патріарх лісів Поділля» в Скала-Подільському лісництві; 96 – 300-річний бук в с. Огрізківці; 97 – 400-річна липа в с. Денисів; 98 – 350-річна липа в смт Почаїв; 99 – 350-річний клен-явір в с. Рукомиш; 100 – 350-річний ясен звичайний в смт Мельниця-Подільська; 101 – 100-річні гледичія і модрина в с. Жовтневе; 102 – 150-річна сосна Лесі Українки в Суразькому лісництві; 103 – 100-річне гінкго дволопатеве в м. Заліщики; 104 – степові ділянки з ковилою волосистою на Дністровській стінці; 105 – степ в с. Богданівка; 106 – ділянки наскельно-степової рослинності в с. Вікно; 107 – ділянка рідкісної степової рослинності в Підволочиському районі; зоологічні: 108 – гніздова колонія сірих чапель в Скала-Подільському лісництві; 109 – гніздова колонія сірих чапель в Яблунівському лісництві; 110 – колонія мартинів у с. Ренів;

парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва: 111 – Бережанський дендропарк; 112 – Хоростківський дендропарк; 113 – Гримайлівський парк; 114 – Заліщицький парк; 111 – Заліщицький дендропарк; 116 – Козівський дендропарк «Лісова пісня»; 117 – Кременецький парк; 118 – Блокриницький дендропарк; 119 – Коропецький парк; 120 – Тернопільський парк Слави; 121 – сквер ім. К. Маркса; 122 – Червоноармійський сквер; 123 – Суразький дендропарк.

комплекс Товтрового хребта і Кременецьких гір на площі 10455 га. У мальовничій долині Дністра, що простягається на території Монастириського, Бучацького, Заліщицького

та Борщівського районів, створено перший в Україні регіональний ландшафтний парк «Дністровський каньйон» на площі 421000 га. Кількість заказників загальнодержавного

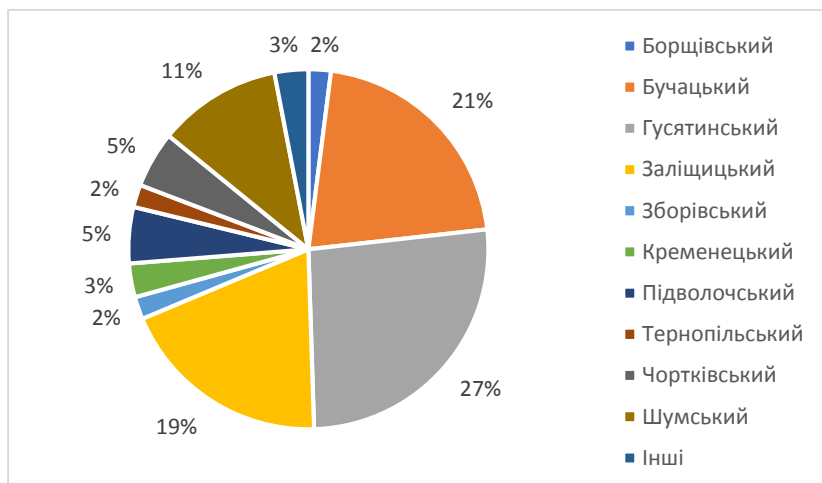

Рис 1.7. Частка площ заповідних об'єктів в розрізі адмін. районів (станом на 1.01.1985 р.)

значення та інших природоохоронних територій зросла з 59 до 88, таким чином, площа природно-заповідного фонду цієї категорії значно збільшилася з 27,60 тис. га до 59,80 тис. га. Кременецькі гори були переведені з категорії пам'яток природи до категорії природних заповідників, що призвело до зменшення площі пам'яток природи на 1 000 га.

На початку 1990-х років в регіоні були створені майже всі категорії природоохоронних територій, за винятком біосферних заповідників, національних природних парків та зоологічних парків. Площа природоохоронних територій також значно збільшилася: частка природоохоронних територій досягла 8,23%, а площа природоохоронних територій у кількох адміністративних районах (Заліщицький, Борщівський, Бучацький та Гусятинський) досягла оптимальних значень.

Станом на 1 січня 1991 року в Тернопільській області

налічувалося 419 природоохоронних територій, які поділяються на вісім основних природоохоронних категорій (табл. 1.2). Найбільшу площу (52,4%) займають заказники загальнодержавного та місцевого значення, які охоплюють 59865,7 га (рис. 1.8).

Природоохоронні території (заказники) розташовані в усіх адміністративних районах Тернопільської області і є найбільш репрезентативною категорією. 36,8% природоохоронної території займає Регіональний ландшафтний парк «Дністровський каньйон», який обмежений чотирма районами області (Монастириський, Бучацький, Заліщицький та Борщівський). Завдяки регіональному ландшафтному парку ці райони мають найбільшу в області площу природно-заповідного фонду. На третьому місці – природний заповідник «Медобори», з філіалом Кременецькі гори, де повністю охороняється і відновлюється унікальний горбистий ландшафт. Заповідник гідно представляє унікальний ландшафт Поділля, рідкісні та зникаючі види флори і фауни. Заповідна територія розташована на території Гусятинського, Підволочиського та Кременецького районів.

Таким чином, у період з 1973 по 1990 роки відбулося наповнення функціонально-просторової структури природно-заповідного фонду Тернопільської області та перерозподіл територій та об'єктів природно-заповідного фонду в межах адміністративних районів. Це дало змогу належним чином охороняти біологічне та ландшафтне різноманіття, збагатити заповідні території та підвищити роль і значення заповідних територій у природно-заповідному фонді. Загальна площа природно-заповідних територій в регіоні наблизилася до оптимального значення, а частка заповідних територій у багатьох адміністративних областях досягла 15-25%, досягнувши значень відповідних показників найкращих з точки зору охорони навколишнього природного середовища країн.

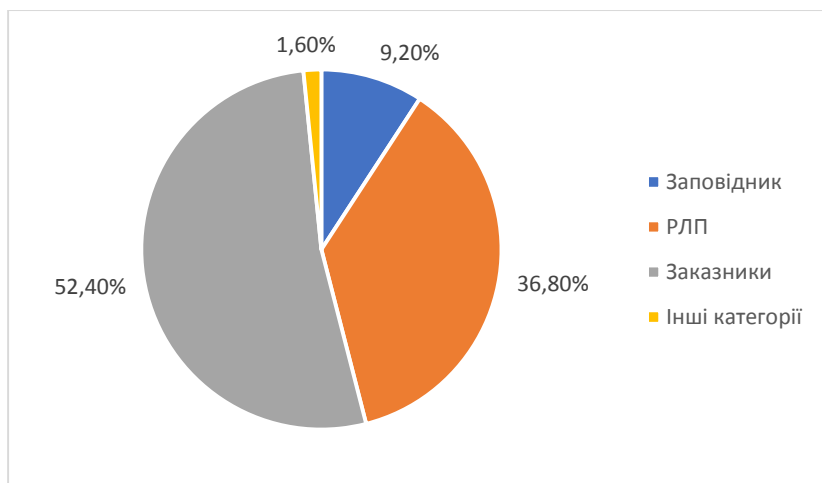

Рис. 1.8. Площі категорій природозаповідання у структурі природно заповідного фонду (станом на 1.01.1991 р.), %

Таблиця 1.2

Реєстр об'єктів та територій природно-заповідного фонду Тернопільської області (станом на 1.01.1991 р.)

Категорія об'єкту	Кількість	Площа
Державний заповідник	1	10455
Державний природний ландшафтний парк	1	42084
Заказники загальнодержавного значення	14	11702
- ландшафтний	1	818
- лісові	2	5720
- ботанічні	8	3487
- орнітологічні	1	321
- гідрологічні	2	1356
Заказники місцевого значення	74	48163,7
- ботанічні	36	974,2
- загально зоологічні	31	46766
- іхтіологічні	2	87,8
- гідрологічні	5	335,7
Пам'ятки природи загальнодерж. значення	11	126

- ботанічні	4	126
- геологічні	7	-
Пам'ятки природи місцевого значення	291	759,42
- ботанічні	199	603,62
- зоологічні	3	21,70
- гідрологічні	24	26,57
- геологічні	65	107,58
Державні ботанічні сади	1	200
Державні дендропарки	2	74
Держані парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	15	84,1
Державні заповідні урочища	5	506,5
Всього	419	114219,7

** за матеріалами Держуправління з екології та природних ресурсів у Тернопільській області*

1.4. Соціально-екологічна спрямованість розвитку мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Сучасний етап природоохоронної діяльності, який розпочався після здобуття Україною незалежності, характеризується наступними особливостями. На цьому етапі категорії природно-заповідного фонду продовжує розширюватися за рахунок включення до неї зоологічних парків (1996 р.). Збільшення кількості заповідних територій та об'єктів ПЗФ відбувається за рахунок створення двох нових регіональних ландшафтних парків - Загребелля та Зарваницький (загальна площа 913 га), подальшого розширення мережі заказників (на 30 одиниць) до загальної площі 1888,8 га, кількість пам'яток природи регіонального значення збільшилася, але не мала суттєвого впливу на збільшення площі заповідних територій (Чайковський, 1994).

В результаті, заповідність Тернопільської області зростає до 8,73% (станом на 1 січня 2010 року), в тому числі у Заліщицькому (25,5%), Борщівському (19,3%), Гусятинському (14,2%), Монастириському (13,7%), Шумському

(13,2%) та Бучацькому (11,6%) районах, У ряді адміністративних районів було досягнуто науково обґрунтованого рівня. У Кременецькому адміністративному районі заповідність дещо вища за пересічний показник по області, в інших – нижча (Чортківський 5,8%, Бережанський 5,5%, Збаразьський 5,2%, Зборівський 4,6%, Лановецький 4,5%, Підволочиський 4,1%), найнижча – у Козівському (2,1%), Тернопільському (1,1%), Підволочиську (2,6%) та Теребовлянському (3,4%) районах (Табл. 1.3.)

Аналіз мережі ПЗФ показує, що близько 75% заповідних територій площею менше 50 га мають острівно-регіональний характер і не здатні в повній мірі зберегти своє генетичне та ландшафтне різноманіття. Це пов'язано, головним чином, з надмірною розораністю земель (локальна розораність – 61,8%, сільськогосподарська освоєність – 80%, розораність ПЗФ – понад 42%), що не повною мірою забезпечує умови територіальної цілісності територій з природними ландшафтами, а отже, просторовий характер біологічного обміну на міжвидовому та генетичному рівнях, який притаманний живій природі, ускладнюється, а подекуди унеможливлується.

Розподіл земель природно-заповідного фонду за видами землекористування показано на рис. 1.9. Парадоксально, але найбільшу частку в структурі природоохоронних територій у цьому регіоні займають орні землі (сільськогосподарські угіддя). Рілля не має особливої природоохоронної цінності. Це є наслідком включення орних земель до господарських зон загальнозоологічних заказників та національних природних і регіональних ландшафтних парків. Такий підхід до збільшення природоохоронних територій за рахунок сільськогосподарських угідь видається хибним. Однак слід зазначити, що частина господарських земель виконує функцію заповідного фонду і в перспективі може бути включена до буферних зон ключових територій екомережі

(природного ядра) та пов'язаних з ними територій (екокоридорів). Ліси займають другу позицію у структурі ПЗФ, що, безумовно, є позитивною тенденцією. Однак у Бережанському, Підгаєцькому та Монастирському районах, які є найбільш лісистими і водночас найбільш залісненими, частка лісів у структурі природоохоронних територій значно нижча.

Ці території є перспективними не лише для заготівлі деревини, але й для їх захисту та збереження, рекреації та розвитку туризму. Бракує регіональних ландшафтних парків, лісових заповідників та природоохоронних територій, які могли б адекватно репрезентувати ландшафт та біорізноманіття Східного Опілля. Загалом, антропогенні землі (екологічно нестабільні землі) становлять майже 50% у структурі земель ПЗФ, що свідчить про дисбаланс і необхідність науково обґрунтованих заходів з оптимізації.

Таблиця 1.3

***Мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду в межах адміністративних районів
(станом на 1.01.2010 р.)***

№ з / п	Адміністративні райони		Всього заповідних об'єктів		Входять до складу інших запов. територій		Фактична площа ПЗФ області		Заповідність територій районів в % від їх площ
	Назва	площа, га	од.	га	од.	га	од.	га	
1.	Бережанський	66113	47	3671,05	6	57,00	47	3614,05	5,47
2.	Борщівський	100587	85	19497,13	26	58,77	87	19438,36	19,33
3.	Бучацький	80212	34	9328,72	11	38,57	34	9290,15	11,58
4.	Гусятинський	101616	26	14447,67	3	1,03	26	14447,64	14,22
5.	Заліщицький	68391	60	17562,72	29	129,79	60	17432,93	25,49
6.	Збаразький	86306	29	4422,97	1	0,04	28	4422,93	5,12
7.	Зборівський	97741	17	4513,05	-	-	17	4513,05	4,62
8.	Козівський	69430	14	1461,52	-	-	15	1461,52	2,11
9.	Кременецький	91754	34	9688,01	8	636,9	34	9051,11	9,06
10.	Лановецький	64234	18	2819,12	-	-	18	2819,12	4,46
11.	Монастирський	58815	27	8121,38	7	20,00	27	8101,38	13,77
12.	Підволочиський	83726	21	3465,81	-	-	22	3465,81	4,14

13. Підгасцький	49638	17	1311,45	3	33,01	17	1278,44	2,58
14. Геребовлянський	113003	34	3811,44	-	-	34	3811,44	3,37
15. Тернопільський	74911	23	832,91	-	-	23	832,91	1,11
16. Чортківський	90344	32	5235,60	8	0,14	31	5235,46	5,80
17. Шумський	83800	35	11876,67	15	847,92	35	11030,75	13,16
18. м. Тернопіль	5852	10	725,00	-	-	10	725,00	12,39
Разом:		563	122794,2218	117	1823,17	563	120971,0518	8,73

**За матеріалами Держуправління з екології та природних ресурсів у Тернопільській області.*

Рис. 1.9. Розподіл земель об'єктів ПЗФ за угіддями (станом на 1.01.2010 р.)

Частка територій та об'єктів природно-заповідного фонду області, що належать до певних категорій, є дуже нерівномірною (Рис. 1.10). Так, частка природних заповідників становить 8%, національних природних парків та регіональних ландшафтних парків - 40%, а заказників - 50%. Така структура відображає певний баланс між основними категоріями природоохоронних територій та їхню головну роль у збереженні та відновленні природних комплексів.

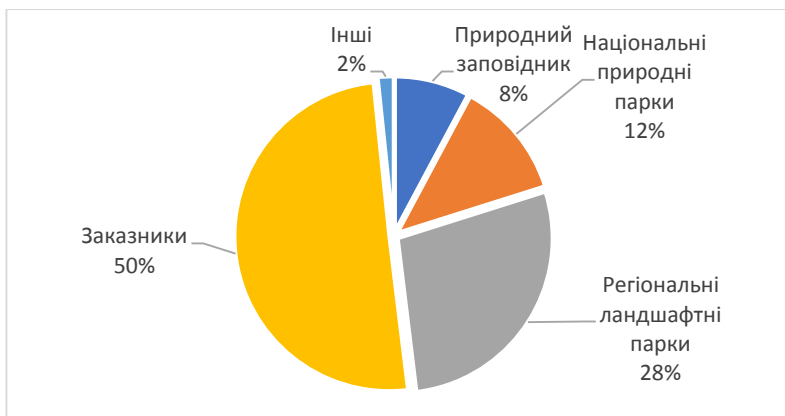

Рис. 1.10. Структура мережі природно-заповідного фонду Тернопільської області в розрізі основних категорій за їх площею (станом на 1.01.2010 р.)

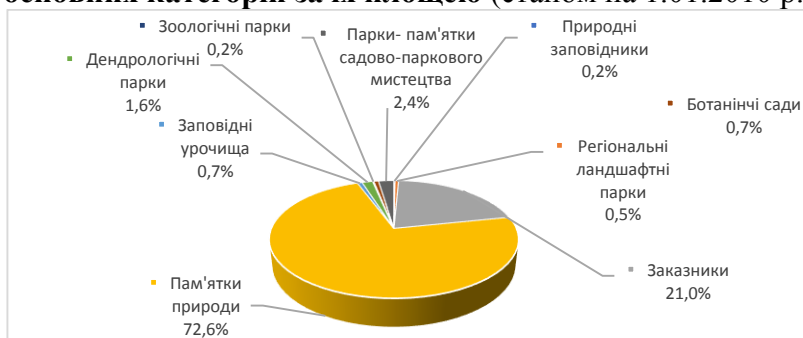

Рис. 11. Структура категорій природозаповідання ПЗФ Тернопільської області за кількістю заповідних об'єктів (станом на 1.01.2010 р.)

У природно-заповідному фонді регіону переважають невеликі за площею пам'ятки природи. Так, частка пам'яток природи (0,96% площі ПЗФ) становить 72,6% від загальної кількості об'єктів ПЗФ регіону, що підкреслює фрагментарність природного ландшафту та охорону найменших фрагментів (компонентів) ландшафту (рис. 1.11).

За 40 років середня площа природоохоронних територій у Тернопільській області значно збільшилася з 70 га у 1972 році до 215 га у 2010 році. Це відбулося в основному завдяки створенню природних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків та заказників, що свідчить про тенденцію до збільшення заповідних територій. Ця тенденція може зберегтися в довгостроковій перспективі, якщо будуть виконані завдання, передбачені загальнодержавною та регіональними програмами формування екомережі. Однак є деякі адміністративні області, де середня площа ПЗФ явно менша за середню площу державного заповідного фонду. Цей факт свідчить про те, що заповідні території не відповідають природоохоронному потенціалу природних комплексів, що вони занадто малі, що природа недостатньо вивчена, що організаційні та адміністративні природоохоронні заходи не впроваджуються, а також про непропорційний підхід до створення заповідних територій у минулому і в майбутньому.

У 2009-2010 роках Указом Президента України в області було створено два національні природні парки (Кременецькі гори та Дністровський каньйон) загальною площею близько 16 000 га. Це, безумовно, сприятиме подальшому розвитку природоохоронної справи, створенню належної інфраструктури для відпочинку та оздоровлення населення, розвитку екологічної освіти.

У найближчій перспективі є всі передумови створення ще одного ПНП – “Опільського” на мальовничих теренах горбогірних ландшафтів Бережанщини та першого в області і Україні геопарку – «Західноподільські Товтри», семи регіональних ландшафтних парків (Малополіського, Залізцівського, «Вороняки», «Збаразькі Товтри», «Княжий ліс», «Середньосеретського», «Подільське Надзбруччя») площею орієнтовно 5-6 тис. га, семи заказників площею 765,5 га, 41 пам’яток природи площею близько 150 га, 2-х заповідних

урочищ. Створення цих об'єктів сприятиме збільшенню заповідних площ у Кременецькому, Збараському, Зборівському, Терехівському, Чортківському районах та оптимізації функціонально-просторової структури природно-заповідного фонду.

Станом на 01.01.2018 у категорійному складі територій ПЗФ Тернопільської області спостерігаються певні зміни (Рис. 1.12). Більшу частину площі займають заказники (62020 га), регіональні ландшафтні парки (42997 га), національні природні парки (17780 га), заповідник (9516 га) та інші категорії ПЗФ (загалом 2077 га). Структура природоохоронних територій показує, що понад 95% зосереджено в заповідних зонах із суворим режимом охорони, які ефективно зберігають біологічне та ландшафтне різноманіття.

Щодо складу природоохоронних територій з різними категоріями охорони, то слід зазначити, що найбільшу частку природоохоронних територій складають пам'ятки природи (467 одиниць) та заказники (133 одиниці). Це свідчить про переважання невеликих за площею пам'яток природи у структурі природоохоронних територій області (рис. 1.13).

Частка природоохоронних територій у межах адміністративних районів є високою (понад 10%) у Заліщицькому, Борщівському, Бучацькому, Монастирському, Гусятинському, Шумському, Кременецькому районах, м. Кременець та м. Тернопіль.

Водночас низький рівень заповідності території є у Збараському, Зборівському, Козівському, Лановецькому, Підволочиському, Терехівському, Тернопільському, Чортківському адміністративних районах, містах Бережанах і Чортків свідчить про загрози повноцінного збереження біорізноманіття (рис.1.14).

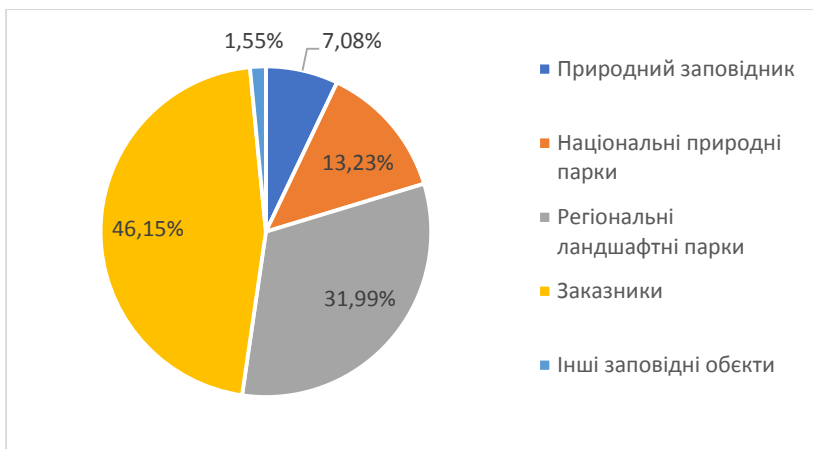

Рис.1.12. Структура площ під категоріями природооохорони області станом на 01.01.2018 р.

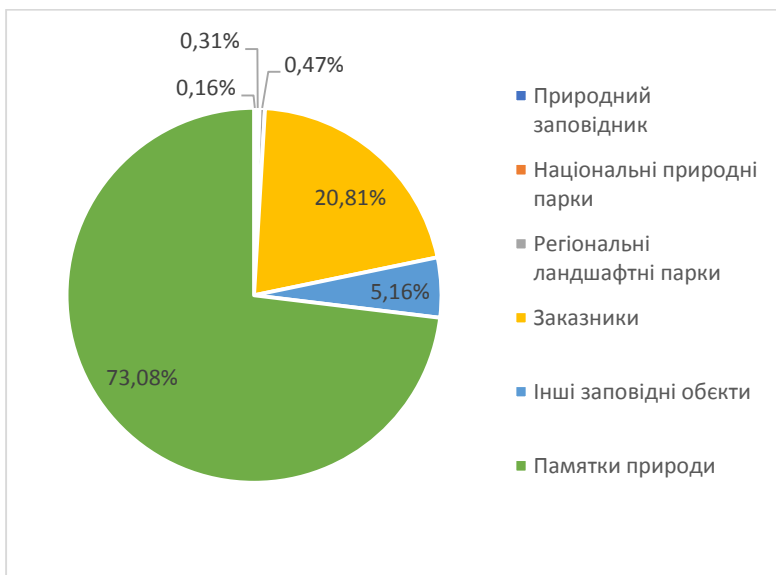

Рис. 1.13. Структура кількості заповідних територій та об'єктів станом на 01.01.2018 р.

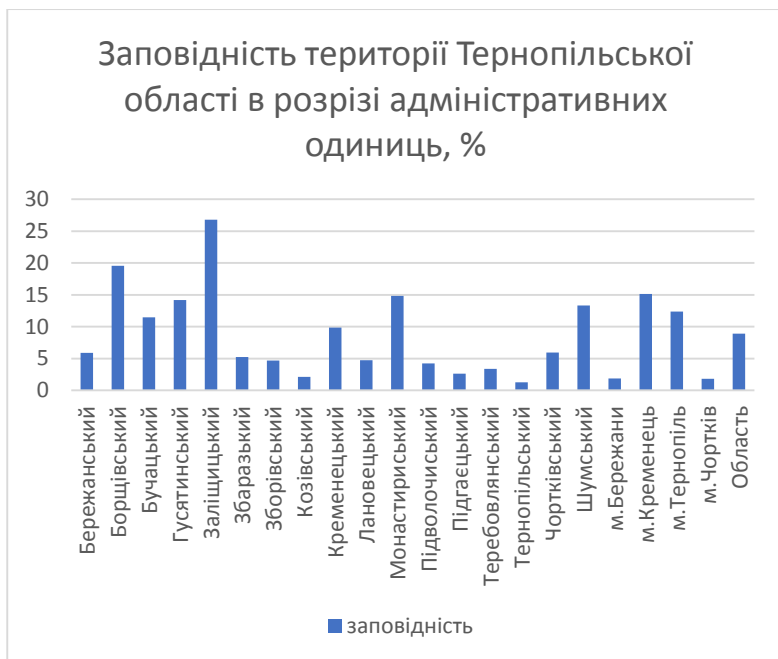

Рис.1.14. Заповідність території адміністративних районів станом на 01.01.2018 р.

Експерти Департаменту екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації розробили довгостроковий план розвитку природно-заповідного фонду до 2025 року, враховуючи необхідність подальшої охорони цих адміністративних та міських територій. Території та об'єкти природно-заповідного фонду області включають 168 рідкісних і зникаючих видів рослин та 169 рідкісних видів тварин, що перебувають під охороною (табл. 1.4).

Подальших наукових обстежень на предмет виявлення перспективних для заповідання територій потребують бувші Тернопільський, Підволочиський, Лановецький, Підгаєцький, Зборівський та Теребовлянський адміністративні райони. При цьому особливу увагу необхідно приділяти при-

родним комплексам Бережансько-Монастириського, Вороняцько-Кременецького горбогір'їв, Товтровою кряжу, західно-подільського Подністров'я для повноцінного збереження у їх межах унікальних природних ландшафтів. Вважаємо за доречне розширення природного заповідника „Медобори” за рахунок включення до його складу ділянок мильнівського та збаразького ландшафтів для покращання його ландшафтно-репрезентативності і взяття під охорону природних комплексів різних ландшафтних районів товтрової гряди.

Оптимізації охорони природи сприяє формування регіональної екологічної мережі на основі територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших природоохоронних територій (наприклад, водоохоронних зон річок, протиерозійних лісів, зелених насаджень у містах і селищах). Незважаючи на високу частку природно-заповідних територій у складі земельного фонду Тернопільської області, яка значно перевищує середній показник по Україні, природно-заповідний фонд області потребує реформування. Перш за все, слід створити національні природні парки та регіональні ландшафтні парки, а також створити базові заповідні території в кожній ландшафтній зоні для розширення соціально-екологічної спрямованості мережі ПЗФ та повноцінного збереження ландшафтного різноманіття.

З точки зору охорони природи, такі природоохоронні території, як заказники, на які припадає 40% природоохоронних територій, є неефективними. Ці природоохоронні території мають високу частку оброблюваних земель, населених пунктів і доріг. Природний ландшафт, в якому охороняється зоологічний компонент, займає невелику площу, де в той же час відбувається необмежена господарська діяльність. Деякі із загальних заказників можуть бути реорганізовані в лісові, ландшафтні та рослинні заказники з метою ефективного захисту природного ландшафту. Що стосуєть-

Таблиця 1.4

Кількість видів рослин і тварин Тернопільської області, що охороняються

<i>Раритетний рівень</i>	<i>Кількість видів</i>	
	<i>Флора</i>	<i>Фауна</i>
Види, внесені до Європейського Червоного списку	6	6
Види, внесені до додатків Конвенції про охорону дикої флори і фауни і природних середовищ існування в Європі (БЕРН, 1979)	6	77
Види, внесені до додатків Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES)	23	
Види, внесені до Червоної книги України	63	50
Види, внесені до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннської конвенції, CMS) , од.	-	12
Види, внесені до Переліків регіонально рідкісних видів флори та фауни, од.	70	-
Види, що охороняються відповідно до Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (AEWA) , од.	-	19
Види, що охороняються відповідно до Угоди про збереження кажанів в Європі (EUROBATS) , од.	-	5

ся інших природоохоронних територій, то їхні межі потребують коригування та наукового обґрунтування. Наступною природоохоронною категорією, яка охоплює великі антропогенні ландшафти, є регіональні ландшафтні парки, що

включають сільськогосподарські та господарські території. Наприклад, у регіональному ландшафтному парку «Дністровський каньйон» приблизно третину площі займають населені пункти, присадибні ділянки та сільськогосподарські угіддя. Таким чином, на половині площі природно-заповідного об'єкту охоронний режим є неефективним або малоефективним. Тому в процесі формування екомережі та визначення природних ядер і екокоридорів необхідно переглянути статус конкретних заповідних територій та режими охорони, щоб забезпечити мінімально можливе господарське використання.

1.5. Формування регіональної екомережі як стабілізатора екологічного стійкого середовища

Прийняття наприкінці 1990-х років Міжнародної програми формування Всеєвропейської екологічної мережі сприяло розробці відповідних програм на національному та регіональному рівнях; у 2000 році було прийнято Закон України «Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки». про» було прийнято Закон України “Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки”. Згідно з цією програмою, планується збільшити площу природних та біосферних заповідників до 1,2% території України, національних природних парків – до 3,9% та інших природно-заповідних територій – до 5,3%. Загальна площа природно-заповідних територій становить 10,4% території України.

Найбільшу частку земель, що входять до складу національної екологічної мережі, становлять: ліси та лісовкриті площі – 17,2%; пасовища – 9,06%; сіножаті – 3,82%; відкриті землі з незначною рослинністю – 1,96%; підтоплені землі – 4,00%.

Програма формування регіональної екологічної мере-

жі Тернопільської області на 2002-2015 роки передбачала створення двох національних природних парків: «Кременецькі гори» та «Дністровський каньйон», розширення території природного заповідника «Медобори» та формування низки регіональних ландшафтних парків: «Марополіський», «Вороняки», «Збаразькі Товтри», «Середньосеретський», «Княжий Ліс», «Надзбручанське Поділля», «Бережанське Горбогір'я», «Вертелківський», «Залозецький», «Розтоцькі Товтри», «Буданівський», «Язлівецький» та інших об'єктів ПЗФ. Існує понад 100 перспективних заповідних територій регіонального значення. Деякі з цих заповідних територій вже створені та розроблені плани перспективних регіональних екомереж.

До складників регіональної екомережі віднесені лісові масиви, лісосмуги, чагарники, сіножаті і пасовища, природні і штучні водні об'єкти, водно-болотні угіддя, відкриті землі з незначним рослинним покривом загальною площею близько 410 тис. га. (згідно структури земельного фонду 2002 року), та 694 тис. га (згідно з оптимальною прогнозованою структурою земельного фонду 2015 року) (табл.1.5).

Території, що проектуються, є складовими місцевої екомережі, яка сьогодні зазнає значних змін і трансформацій під впливом господарської діяльності людини. Однак участь в екомережі вимагає зміни характеру господарської діяльності, зменшення антропогенного навантаження та запровадження певних природоохоронних режимів.

Екомережа – це складна, багаторівнева просторова система, що включає природні біотичні та абіотичні елементи, екосистеми, змінені та деградовані ландшафти або їхні елементи, які функціонально та просторово взаємопов'язані і потребують збереження або відновлення, включаючи стале використання. Як випливає з цього визначення, екосистемні мережі повинні включати не лише території, де збереглася

природна рослинність, але й ділянки змінених і деградованих ландшафтів, які потребують відновлення.

Основними структурними елементами екомереж виступають ключові природні території, сполучні території, буферні зони, території відновлення.

Таблиця 1.5

Структура земельних угідь — прогнозованих складових регіональної екомережі

Категорія угідь	Площа, тис. га	Частка у заг. площі, %	
		2002 р.	2015 р.
Ліси та інші лісовкриті площі, всього	198,389	14,3	18,2
<i>У тому числі</i>			
Ліси	132,258	9,6	12,6
Лісосмуги	60,998	4,4	4,8
Чагарники	5,132	0,4	0,8
Сіножаті	37,596	2,7	10,0
Пасовища	131,777	9,5	15,8
Заболочені землі	4,970	0,3	0,5
Землі з незначним рослинним покривом	17,831	1,3	1,3
<i>В тому числі</i>			
Кам'янисті землі (скелі, відслонення, зсуви)	8,289	0,6	0,6
Інші відкриті землі	9,542	0,7	0,7
Землі під водою, всього	19,381	1,4	1,4
<i>У тому числі</i>			
Природні водостоки	5,935	0,4	0,4
Штучні водостоки	3,273	0,2	0,2
Озера	0,679	0,1	0,1
Водосховища, ставки	9,494	0,7	0,7
Всього	409,946	29,6	47,2

Ключові території (природні ядра, ядра біорізноманіття) – це території, які зберігають генетичне різноманіття, видове різноманіття, різноманіття екосистем та ландшафтне різноманіття (Шеляг-Сосонко, 1999). Ці території характе-

ризуються великою різноманітністю видів, ландшафтних форм та оселищ. Вони відіграють особливо важливу роль у збереженні ендемічних, реліктових, рідкісних та зникаючих видів.

В межах ключової території розрізняють біоцентри та буферні зони. Біоцентри – це території з найвищою концентрацією біорізноманіття, найбільшою природністю, рідкісністю та унікальністю, а також найсуворішим режимом охорони.

Сполучні території (екокоридори) – це витягнуті просторові структури, що з'єднують природні ядра. Екокоридори включають території різного ступеня природності та збереженості, а також території, що підлягають ренатуралізації, забезпечуючи умови для безперервності, системної єдності та біокомунікаційних функцій природного середовища на різних рівнях просторової організації екомережі (*Шеляг-Сосонко, 1999*).

Буферні території (захисні території) – це ділянки природних або частково змінених ландшафтів, які оточують найбільш цінні частини екомережі та захищають їх від зовнішніх негативних факторів, спричинених діяльністю людини. Буферні зони – це середовища за межами природного ядра та його охоронних зон. Це переважно території з регульованим природоохоронним режимом.

Території природного відновлення (ренатуралізації) спрямовані на відновлення цілісності зв'язків у природних центрах та екокоридорах. Території, де природна рослинність зазнала деградації, включають агроценози (сільськогосподарські угіддя). Території природного розвитку мають на меті підвищити ефективність екомережі. Вони включають роз'єднані частини екокоридорів, буферні зони та потенційні природні ядра.

Важливими елементами перспективної екомережі є території природно-заповідного фонду та його об'єкти: як

найбільш збережені та незаймані природні комплекси; як осередки генетичного, видового та ландшафтного різноманіття; як ендемічні види рослин і тварин; як територія з реліктовими та зникаючими видами; як найбільш науково вивчена природна територія з точки зору репрезентативності, унікальності та важливості.

Національний компонент екомережі включає: Національний природний парк «Кременецькі гори», розташований у східній частині гірського масиву Гологоро Кременецького кряжу; природний заповідник «Медобори», розташований у східній частині Товтрових гір, до кордону з Хмельницькою областю; Національний природний парк «Дністровський каньйон» розташований у середній течії Дністра.

Регіональний компонент екомережі представлений заповідними територіями та об'єктами природно-заповідного фонду РЛП: Малополіський регіональний ландшафтний парк у південній частині фізико-географічної області Мале Полісся; Лісовий заказник «Суразька Дача» на північному заході області; Лановецький регіональний ландшафтний парк у басейні річок Горинь та Жирак; Залозецький регіональний ландшафтний парк у басейні річки Серет; регіональний ландшафтний парк «Збаражські Товтри» в центральній частині Товтрової гряди; Регіональний ландшафтний парк «Розтоцькі Товтри» в північно-західній частині Товтрової гряди; гідрологічний заказник «Серетський» в середній течії р. Серет; регіональний ландшафтний парк «Загребелля» на північно-західній околиці Тернополя; регіональний ландшафтний парк «Княжий ліс» на околиці м. Тербовля північніше місця злиття річок Серету і Гнізни; регіональний ландшафтний парк «Середньосеретський» у долині середньої течії р. Серет; ботанічний заказник «Яблунівський» в межах Тернопільського плато; регіональний ландшафтний парк «Подільське Надзбруччя» поблизу Скали-Подільської;

лісовий заказник «Дача Галілея» в межах Гусятинського ландшафтного району; регіональний ландшафтний парк «Бережанське Опілля» в мальовничому куточку Опілля; придністровський ландшафтний заказник «Касперівський» у складі Придністровського ландшафтного району тощо.

Переважання в екомережі природних заповідників, НПП та РЛП пояснюється тим, що ці об'єкти найбільш повно відповідають біоекологічним, ландшафтним та просторовим критеріям формування базових елементів екомережі і належним чином відображені у природно-заповідному фонді.

Національні природні парки та окремі регіональні ландшафтні парки виступають сполучними елементами регіональних екомереж із сусідніми регіонами. Зокрема, Національний природний парк «Кременецькі гори» та природний заповідник «Вороняки» діють як транскордонні елементи, що з'єднують Гологоро-Кременецький кряж з Розточчям та Опіллям. Природний заповідник «Медобори», РЛП «Розточькі Товтри» та «Збарацькі Товтри» є елементами Товтрового кряжу, що межує з Львівською областю на заході та Хмельницькою на сході, а Національний природний парк «Дністровські пороги» та РЛП «Подільське Назбруччя» з'єднують регіональну екологічну мережу з півднем Хмельницької області, північню Чернівецької області та північним сходом Івано-Франківської області. Перспективний Опільський НПП з'єднає Опільський ландшафт Тернопільської області з Львівською та Івано-Франківською областями. Крім того, створення природних ядер у річкових долинах дозволить впорядкувати природокористування, визначити та підтримувати статус водоохоронних зон та забезпечити функціонування річкових долин головних річок регіону як підводних екокоридорів.

Структурними елементами регіональної екомережі є ключові території природних заповідників, два національні

природні парки, заповідні об'єкти загальнодержавного значення, де збереглося не менше 500 га природних ландшафтів, екокоридори (ліси, луки, водно-болотні угіддя та зони степової рослинності вздовж річкових долин, субширотних або субширотних або суббатиметричних пагорбових улоговин). Географічний підхід до формування природних ядер та екокоридорів у Тернопільській області детально описаний у працях П. Царика (2002, 2003, 2004, 2005), а формування важливих і сполучених територій у Подільському регіоні продемонстровано у працях Л. Царика (2007, 2008, 2009). Територіальна організація основних структурних елементів регіональної екомережі в основних ландшафтних районах Поділля представлена в табл. 1.6., рис. 1.15.

Таблиця 1.6

Природні ядра (ключові території) — структурні елементи регіональної екологічної мережі (за П. Цариком)

<u>N</u> <u>з/п</u>	Назва природного ядра (ключової території)	Ландшафтна приуроченість	Площа, га	Статус в екомережі
1	Малополіське (Малополіський РЛП)	Малополіський заївський ландшафт	500	місцевий
2	Стіжоцько-Іловицьке	Малополіський білокриницький ландшафт	1000	міжрегіональний
3	Кременецьке (НПП Кременецькі гори)	Кременецький ландшафт	1000	національний
4	Веселівсько-Довжоцьке	Кременецький ландшафт	550	місцевий
5	Суразьке	Кременецький ландшафт	1800	міжрегіональний
6	Вороняцьке (РЛП “Вороняки”)	Опільський ландшафт	50*	міжрегіональний
7	Лановецьке (“Гориньський” РЛП)	Подільський лановецький ландшафт	300	місцевий

8	Луб'янківське	Подільський лановецький ландшафт	500	місцевий
9	Мильнівське	Мильнівський товтровий ландшафт	400	місцевий
10	Залужанське (РЛП “Збаразькі товтри”)	Збаразький товтровий ландшафт	250	місцевий
11	Стрийовецьке	Збаразький товтровий ландшафт	250	місцевий
12	Медоборське (прир. заповідник “Медобо ри”	Красненський товтровий ландшафт	9452	націонал льний
13	Серетсько- Чистилівське	Подільський тернопільський ландшафт	1500	місцевий
14	Семиківсько – Іуківське	Подільський тернопільський ландшафт	250	місцевий
15	Теребовлянське РЛП “Княжий ліс”)	Подільський тернопільський ландшафт	800	місцевий
16	Яблунівське	Подільський гусятинський ландшафт	2000	місцевий
17	Росохацько-Озерянське (ліс. заказник “дача Галілея”)	Подільський гусятинський ландшафт	1500	місцевий
18	Берем'янсько- Шутроминське	Подільський заліщицький ландшафт	100	міжрегіон альний
19	Заліщицьке	Подільський заліщицький ландшафт	1000	націонал льний
20	Шупарське	Подільський заліщицький ландшафт	500	місцевий
21	Поточансько- Урманське	Бережанський опільський	400	міжрегіон альний

		ландшафт		
22	Комарівське	Бережанський опільський ландшафт	250	місцевий
23	Голицько-Підвисоцьке (РЛП “Бережан. Опілля”)	Бережанський опільський ландшафт	500	міжрегіон альний
24	Рудниківсько- Довгівське	Бережанський опільський ландшафт	500	місцевий
25	Яргорівсько- Криничанське	Монастириський опільський ландшафт	500	місцевий
26	Савинсько- Пуліковське	Монастириський опільський ландшафт	500	місцевий

** частина природного ядра формуватиметься за межами області*

Іншими словами, дотримується один з основних принципів формування екомережі – принцип виділення ключових територій у кожному ландшафтному регіоні для збереження різноманіття ландшафту.

З 26 запропонованих природних ядер 17 можна класифікувати як реально функціонуючі. У майбутньому слід чітко визначити їхні межі та межі прилеглих буферних зон. П'ять ядер створені на базі заповідників або лісових масивів, які незабаром стануть частиною перспективних регіональних ландшафтних парків або природних заповідників, а отже, потребують посилення природоохоронного режиму.

Виділяють три типи природних ядер: природні ядра загальнодержавного значення у складі природних заповідників або національних природних парків (3); природні ядра міжрегіонального значення у складі природоохоронних територій загальнодержавного значення, що контактують із сусідніми екомережами (6); та природні ядра регіонального значення (17). Крім того, кожне природне ядро має специфі-

чні особливості, зумовлені характеристиками угруповань, що його складають. До них належать ботанічні та зоологічні, ботанічні та ентомологічні, орнітологічні та ботанічні, іхтіологічні та орнітологічні тощо.

Що стосується ідентифікації екокоридорів, то в межах екомережі виділяють чотири суббатиметричні екокоридори та три широтні/довготні екокоридори (таблиця 1.7.).

Таблиця 1.7

Екокоридори (сполучні території) — структурні елементи регіональної екологічної мережі (за П. Цариком)

№ з/п	Назва екокоридору	Географічна приуроченість	Протяжність, км	Ширина, км	Статус в екомережі
1	Опільський	Долина р.Золота Липа	85	4	міжрегіональний
2	Стрипський	Долина р.Стрипа	135	4	міжрегіональний
3	Серетський	Долина р.Серет	218	4	міжрегіональний
4	Збруцький	Долина р.Збруч	244	2	міжрегіональний
5	Дністровський	Долина р.Дністер	215	2	національний
6	Товтровий	Товтровий кряж	100	4	міжрегіональний
7	Кременецький горбогірний	Кременецькі гори	70	4	національний
8	Іквенський	Долина р. Іква	40	2	місцевий
9	Вілійський	Долина р. Вілія	32	2	місцевий
10	Горинський	Долина р. Горинь	50	2	місцевий
11	Горинківський	Долина р. Горинька	26	2	місцевий
12	Жиракський	Долина. Р. Жирак	30	2	місцевий
13	Самчацький	Долина р. Самчик	16	2	місцевий
14	Вовчицький	Долина р. Вовчик	19	2	місцевий

15	Гнізненський	Долина р. Гнізна	34	2	місцевий
16	Гніздечнівський	Долина р. Гніздечна	39	2	місцевий
17	Нараївський	Долина р. Нараївка	25	2	місцевий
18	Ценівський	Долина р. Ценів	20	2	місцевий
19	Коропецький	Долина р. Коропець	78	2	місцевий
20	Бариський	Долина р. Бариш	38	2	місцевий
21	Джуринський	Долина р. Джурин	51	2	місцевий
22	Тупський	Долина р. Тупа	44	2	місцевий
23	Нічлавський	Долина р. Нічлава	83	2	місцевий
24	Циганківський	Долина р. Циганка	27	2	місцевий

Решта – це невеликі ділянки річкових басейнів, що з'єднують окремі природні ядра та основні екокоридори або слугують міграційними шляхами для певних важливих видів місцевої біоти. Дністровський та Кременецький екокоридори є невід'ємними частинами відповідних національних екокоридорів Дністровський та Галицько-Слобожанський. Серетський, Збруцький і Товтровий екокоридори простежуються в сусідніх екомережах і, таким чином, мають характер міжрегіональних екокоридорів.

Смуговий екокоридор є внутрішньорегіональним екокоридором. У майбутньому необхідно провести інвентаризацію екокоридорів, відновити водоохоронні зони вздовж окремих ділянок річок, виділити землі в їх межах, врегулювати характер природокористування та законодавчо закріпити повноваження місцевих органів влади щодо функціонування екомережі.

Окрім природних заповідників та екокоридорів, екомережа включає всі типи природоохоронних територій, зокрема природні заповідники, регіональні ландшафтні парки, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендропарки, зоопарки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва та заповідні урочища площею не менше 10 гектарів, які з'єднані безпечними зв'язками з основними природними об'єктами.

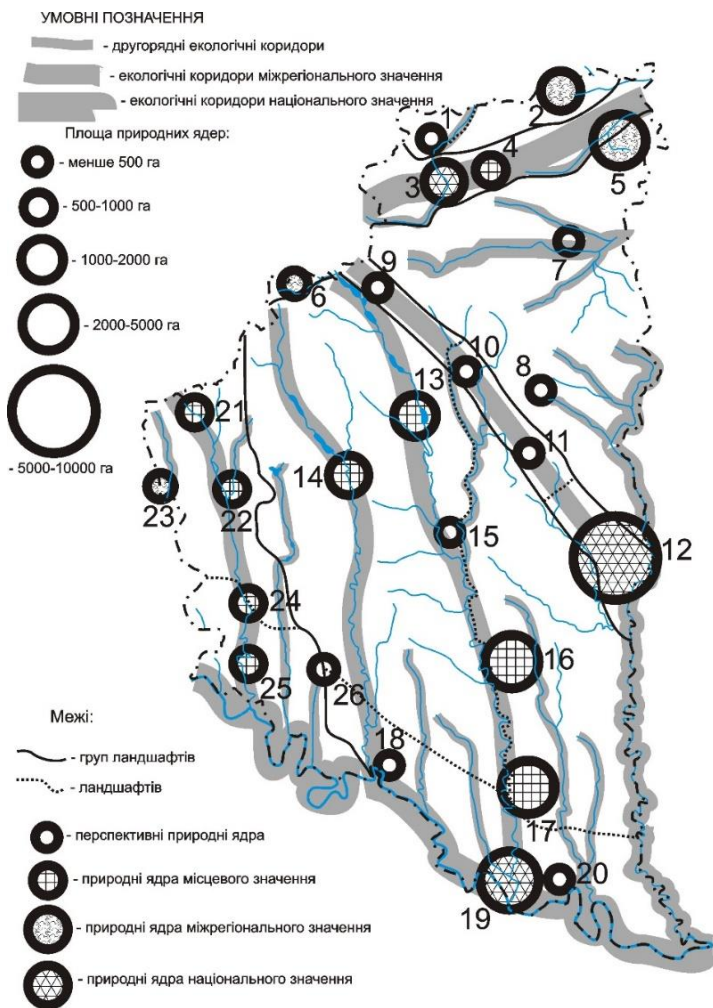

Рис. 1.15. Територіальна організація базових структурних елементів регіональної екомережі (за П.Л. Цариком)

Інформацію про стан заповідної та екологічної мереж після укрупнення адміністративних районів області та появи територіальних громад розглянута у наступних

розділах монографічного дослідження.

Література:

1. Андрієнко Т.Л. Міждержавні природно-заповідні території – важлива складова екологічної мережі. Екологічний вісник. К.: ВЕЛ, 2003. № 7-8. С. 2-5.
2. Барна М.М., Царик Л.П., Черняк В.М. Голицький ботаніко-ентомологічний заказник загальнодержавного значення. Тернопіль, Лілея, 1997. 62 с.
3. Брусак В.П., Гнатюк Р.М., Зінько В.В. та ін. Перспективи формування природоохоронної системи Поділля. Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. Тернопіль, 1998. №2. С. 180-187.
4. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (переклад українською мовою). Київ: Авалон, 1998. 52 с.
5. Гродзинський М.Д., Щищенко П.Г. Ландшафтне різноманіття як компонента сталого розвитку. Проблеми сталого розвитку України. Київ: БМТ, 2001. С. 243-263.
6. Закон України "Про екологічну мережу України". За станом на 24 червня 2004 р., № 1864-IV. Відомості Верховної ради. № 52. К., 2004. С. 502.
7. Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 200-2015 роки" № 1989-III. Відомості Верховної Ради. № 47. К., 2000. С. 405.
8. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища". Екологія і закон. Екологічне законодавство України. К.: Юрінком Інтер, 1998. Кн. 1. С. 14-51.
9. Закон України "Про природно-заповідний фонд". Екологія і закон. Екологічне законодавство України. К.: Юрінком Інтер, 1998. Кн. 2. С. 293-321.
10. Заповідне Поділля: Краєзнавчі нариси. За ред.: Денисика Г.І., Любченка В.Є. Вінниця: в-во "Тезис", 2000. 104 с.
11. Заповідні екосистеми Карпат. С. Стойко, Е. Гадач, Т. Шимон, С. Михалик. Львів: Світ, 1991. 248 с.
12. Кагало О.О. Шляхи оптимізації природно-заповідного фонду Поділля у зв'язку з формуванням екомережі України. Матеріали Українсько-Польської міжнародної конференції "Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття". Гримайлів, 2002. С. 17-18.
13. Концепція екологічної освіти. К., 2002. 32 с.
14. Корчемний В.Г. Екзоти Поділля. Тернопіль: Лілея, 1998. 238 с.
15. Корчемний В.Г. Хоростківський дендропарк: путівник. Львів, Каменяр,

1988. 38 с.

16. Мережа територій та об'єктів природно-заповідного фонду Тернопільської області. Тернопіль: Облполіграфвидав, 1985. 25 с.
17. Національна доповідь про стан формування національної екоме-режі України за 2006-2010 роки. Херсон: Грінв Д.С., 2012. 200 с.
18. Оліяр Г.І. Природний заповідник "Медобори" як осередок збере-ження ландшафтного та біологічного різноманіття, історико-культурної спадщини на Західному Поділлі. "Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття". Збірник наукових праць. Гримайлів, 2003. С.17-28.
19. П'ятківський І.О. Сучасний стан мережі природно-заповідного фонду та перспективи її розвитку в Тернопільській області. "Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різнома-ніття". Збірник наукових праць. Гримайлів, 2003. С. 87-94.
20. Підоплічко І.Г., Федоренко А.П. Заповідники Української РСР. К., Урожай, 1967.
21. Подобайло А.В. Методика оголошення заказників, пам'яток природи та заповідних урочищ. К.: Фітосоціоцентр, 2001. 28 с.
22. Природні умови і ресурси Тернопільщини. Ред. Сивого М.Я., Царика Л.П. Тернопіль:Тернограф, 2011. 512 с.
23. Природний заповідник "Медобори". Укл. Г.Оліяр, Я.Капелюх. Тернопіль: Лілея, 2001. 8 с.
24. Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення. Довідник. К., 1999. 240 с.
25. Природно-заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє... Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. 944 с.
26. Програма формування регіональної екологічної мережі Тернопі-льської області на 2002-2015 роки. Тернопіль, 2001. 15 с.
27. Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різнома-ніття. Матеріали українсько-польської наукової конференції. Гримайлів, 2003. 567 с.
28. Свинко Й.М., Черняк В.М., Дем'янчук П.М. Про створення Голицького державного заповідника. Матеріали міжнародної на-укової конференції "Еколого-географічні дослідження в сучасній географічній науці". Тернопіль, 1999. С. 86-87.
29. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку природо-охоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація). Монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 320 с.

30. Царик Л.П. Геоекологічні підходи до формування основних структурних елементів екомережі Поділля. Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. Тернопіль: Видавн. відділ ТНПУ, 2005. №1. С. 228-232.
31. Царик Л.П. Голицький ботаніко-ентомологічний заказник: чвертьвіковий період наукових досліджень. Історія української географії. Тернопіль, 2004. №2. С. 41-43.
32. Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика. – Тернопіль: "Навчальна книга – Богдан", 2006. 256 с.
33. Царик Л.П. Європейські природоохоронні домовленості і їх реалізація в Україні. Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. Тернопіль, 2007. №1. С. 155-160.
34. Царик Л.П., Царик П.Л. Територіальна організація заповідної мережі ландшафтних районів Поділля: підходи до її просторово-функціональної оптимізації. Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. Тернопіль, 2008. №2. С.183-188.
35. Царик Л.П., Царик П.Л. Території та об'єкти природно-заповідного фонду у функціональній структурі перспективної екомережі Поділля. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Вип. 9 у 5-ти томах. Кам'янець-Подільський: КПНУ, 2010. Т.2. С.128-138.
36. Царик Л.П. Формування і розвиток природоохоронних територій Поділля: історична ретроспектива. Історія української географії. Тернопіль, 2006. Випуск 2 (14). С. 58 – 66.
37. Царик П.Л. З історії природодослідження і природозаповідання на Тернопіллі з кінця ХІХ до початку ХХ століть. Матеріали другої всеукраїнської наукової конференції "Історія української географії та картографії: проблеми і перспективи. Тернопіль, 2000. С.72-75.
38. Царик П.Л. Наукове обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку "Княжий ліс". Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. Тернопіль: видавн. відділ ТНПУ, 2009. №1. С. 185-191.
39. Царик П.Л. Проблемні підходи щодо природозаповідання (на прикладі загальнозоологічних заказників). Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. Тернопіль: Видавн. відділ ТНПУ, 2008. №2. С.183-188.
40. Царик П.Л. Регіональна екологічна мережа: географічні аспекти формування і розвитку. Тернопіль, 2005. 172 с.
41. Царик П.Л., Царик Л.П. Історія розвитку та динаміка структури природно-заповідного фонду Тернопільської області. Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. Тернопіль, 1999. №2. С. 15-19.
42. Чайковський М.П. Дністровський каньйон. Львів: Каменяр, 1981. 76 с.
43. Чайковський М.П. Пам'ятки природи Тернопільщини. Львів: Каменяр,

1977. 80 с.

44. Чайковський М.П., Сінгалеви́ч О.В. Дністровський каньйон. Матеріали науково-практичної конференції “Проблеми становлення і функціонування новостворених заповідників”. Гримайлів, 1995. С. 256-258.
45. Черняк В.М., Синиця Г.Б. Рідкісні та зникаючі рослини Тернопільщини з Червоної книги України. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. 224 с.
46. Черняк В.М. Старовинні парки садово-паркового мистецтва Тернопільщини – національне багатство України. Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник. Тернопіль, 1997. С. 181-187.
47. Cieslik R., Partyka J. Ojcowski park narodowy. Krakow: Karpaty, 1997. 32 s.
48. Gajewski W. Szczatki flory pierwotnej w jarze Dniestru. Ochrona Przyrody, r.11, Krakow, 1931.
49. Szafer W. Las I step na zachodniem Podolu. Krakow, 1935. 119.
50. Szafer W. Pamiatka pienicka. Sylwan, №30, 1912, s. 361-366.
51. Szafer W. Rezerваты Lesny w Szutromincach na Podolu. Ochrona Przyrody, №16, 1936, s. 10-22.
52. Wierdak Sz. O rzadkich roslinach z Opola. Kosmos A. 1923. 48. P. 245-253.
53. Wierdak Sz.: Uwagi o ochronie przyrody w poludniowych Miodoborach. Ochrona Przyrody, r.10, Krakow 1930.

РОЗДІЛ 2 ЛАНДШАФТНІ РАЙОНИ ТА ЇХ УНІКАЛЬНІ ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ

2.1. Ландшафтні райони

Фізико-географічне районування Тернопільської області, як і всієї Західно-Української провінції бувшої лісостепової зони розроблене К. Геренчуком (1968) в рамках фізико-географічного районування території України.

В основу цього районування покладено ландшафтно-генетичний принцип, який полягає в тому, що виокремлення природних комплексів різного таксономічного й типологічного рангів здійснюється на підставі всебічного вивчення взаємозв'язків та взаємодії ландшафтоутворюючих чинників і компонентів географічного середовища з урахуванням господарської діяльності людини.

Схема районування побудована в змішаній (зонально-азональній) системі таксономічних одиниць, у якій зональними є пояс і зона, аazonальними – країна, провінція, область, район.

Пояс, як вища зональна одиниця, виділяється за показниками радіаційного й теплового балансів та термічного режиму, зона – за типами рослинного й ґрунтового покривів, які сформувалися за певних термічного й водного режимів.

Країна, як вища аazonальна одиниця, виділяється за тектоніко-орografічною будовою поверхні, яка зумовлює певні умови теплообміну, вологообміну та обміну мінеральних і органічних речовин, і вирізняється ступенем вираження та спектром горизонтальних або вертикальних природних комплексів. Провінція (край) є частиною країни в межах зони, яка виділяється, перш за все, за ступенем континентальності клімату та за характером зміни й трансформації повітряних мас.

При виділенні природних комплексів на рівні областей та районів першочергове значення надається геолого-геоморфологічним особливостям території, які зумовлюють

місцевий перерозподіл вологи й тепла, а вслід за ними внутрішньозональну диференціацію рослинно-грунтового покриву.

У 2003 році О. Маринич, Г. Пархоменко, О. Петренко та П. Шищенко вдосконалили існуючу схему фізико-географічного районування території України. За цією схемою Тернопільська область відноситься до Східно-Європейської рівнинної країни, зони широколистяних лісів та її Західно-Українського краю і розділена між чотирма фізико-географічними областями: найбільші центральна і південно-східна її частини входять до Західно-Подільської височинної області, південно-західна – до Розтоцько-Опільської, північно-східна – до Середньоподільської, крайня північна – до Малого Полісся (рис. 2.1.). Схему районування Тернопільської області й опис фізико-географічних областей та районів ми подаємо, головню, за К. Геренчуком (1968, 1979) з доповненнями авторів.

Західно-Подільська височинна область є найбільшою і включає бувші Зборівський, Козівський, Теребовлянський, Чортківський, Гусятинський, Заліщицький, Борщівський і частини Збаразького, Підволочиського та Буцацького адміністративних районів. Ця область лежить у межах південної частини Волино-Подільської плити, яка складена потужними верствами силурійських, девонських, крейдових та неогенових відкладів. Потужність осадових порід збільшується зі сходу на захід від 1000 м біля річки Збруч до 3000 м біля річки Золота Липа. Осадові породи представлені, здебільшого, різноманітними вапняками, мергелями, пісковиками. Часто відслонюючись в долинах річок, вони утворюють скелі та урвища. Корінні породи перекриті одно-двох ярусною товщею четвертинних лесових відкладів, які вкривають межиріччя, а також древніми й сучасними алювіальними відкладами, представленими галечниками, гравієм, пісками, що складають тераси Дністра і його допливів.

Область піднята на висоту понад 400 м над рівнем моря на півночі й до 320 м – на півдні біля долини Дністра, в самій долині Дністра абсолютні висоти не перевищують 110...150 м. Дністер і його допливи в нижній течії глибоко врізані в поверхню височини, мають каньйоноподібні долини й ділять її на витягнуті з півночі на південь платоподібні межиріччя.

Характерною рисою рельєфу області є припіднятість й інтенсивна розчленованість окраїн і рівнинність та слабка дренажність центральної її частини. На деяких межиріччях виділяються плоскорівнинні майже не дренажні поверхні з чітко вираженим западинним мікрорельєфом. Виняток тут становить Товтровий кряж, який підіймається над навколишньою поверхнею у вигляді пасма, яке розчленоване глибоко врізаними річковими долинами, окремі вершини пасма досягають 400 і більше м над рівнем моря.

Клімат Західного Поділля формується під впливом атлантичних повітряних мас і характеризується ознаками океанічного й континентального. Континентальність клімату посилюється в напрямі з північного заходу на південний схід. Протяжність області з півночі на південь та різна ступінь розчленованості поверхні зумовлює місцеві коливання кліматичних параметрів. Середні температури січня коливаються від -4,40 на північному заході до -5,50 на південному сході; липня, відповідно, від +18,0 до +18,80. Кількість опадів на навітряних північно-західних схилах становить 705 мм, на підвітряних південно-східних – 570 мм.

Річки Західного Поділля живляться, здебільшого, талими сніговими, дощовими та джерельними (35...50%) водами. Останні, до певної міри стабілізують режим цих рік. Паводки й весняні повені на них короткочасні. На Дністрі, на відміну від його допливів, спостерігаються літні й осінні паводки; які виникають внаслідок рясних дощів у Карпатах.

Західне Поділля відзначається високим ступенем сіль-

ськогосподарського освоєння: орні землі займають 75%, а подекуди – понад 80% від загальної площі області; ліси займають близько 10%, луки – до 6%.

До розорювання на плоских слабо дренованих вододілах панувала лучно-стєпова рослинність, у складі якої переважали дернинні злаки (типчак, тонконіг лучний, ковила) з домішкою степового різнотрав'я і бобових (лабазник, шавлія лучна, конюшина гірська, вика лучна та ін.). Зараз степова рослинність зберіглася лише на окремих схилах в долинах Дністра та його допливів. Це наскельні степи та чагарникові зарості. Степова рослинність представлена угрупованнями ковили волосистої, осоки низької, омана мечолистого, осоки гірської, бородача звичайного, а також такими рідкісними видами як: мигдаль степовий, тринія багатостебла, волошка східна, ефедра двоколоса та ендем мінуарція дністровська. Чагарникові зарості складені тереном, глодом, жостером, дереном.

Лучно-стєпова рослинність, яка майже суцільно вкривала плакорні простори Поділля, тепер повністю розорана. Збереглися лише фрагменти лучних степів на схилах Товтрового кряжу та Кременецької гряди. До їх складу входили угруповання ковили найкрасивішої, ковили довголистої, типчака борознистого, костриці сизої, осоки низької, келерії стрункої.

Лучна рослинність найліпше зберіглася на заплавах річок. Її поділяють на справжні, заболочені, та оторф'янілі луки. Справжні луки складені кострицею лучною, кострицею червоною, тонконогом лучним, мітлицею білою; заболочені – тонконогом болотним, мітлицею повзучою, осокою лисячою; оторф'янілі – осокою дернистою, жовтою, просяною, звичайною та ін.

Болотна рослинність мало поширена внаслідок меліорованості до 10% водно-болотних угідь. Невеликими ділянками трапляються болота очеретяні, очеретяно-осокові, ро-

гозові, велико-лепешнякові, осокові, хвощево-осокові, осоково-гіпнові.

Лісова рослинність збереглася невеликими масивами на окремих горбогір'ях Товтрового кряжу та горбистих межиріччях і схилах долин Серету, Збруча, Джурина, Нічлави. Переважають діброви передкарпатського типу складені дубом звичайним з домішкою дуба скельного в першому ярусі, явора, липи, граба, ясеня – в другому. Окремими острівцями трапляються букові ліси, які є східним форпостом їхнього поширення в Європі. Дуже розповсюджені грабові ліси, які виникли на місці дубових або букових і є вторинними. Виділяються низькорослі ліси на урвистих схилах річкових долин ("стінках"), які складаються з граба, береста, в'яза, липи, калини, клокички, ліщини, скумпії, бересклета й ін.

В межах тернопільської частини Західного Поділля К. Геренчук (1979) виділяє Товтровий природний округ та Тернопільський, Гусятинський і Придністровський природні райони.

Товтровий природний округ охоплює Товтровий кряж, який у вигляді перервного пасма та численних бокових горбів і грядок простягається з північного заходу на південний схід від с. Підкамінь Львівської області через усю Тернопільську і частину Хмельницької областей, Молдову до с. Штефанешти в Румунії. В його будові К. Геренчук (1979) виділив головне товтрове пасмо та бокові товтри. Серед останніх він розрізняв власне товтри (гостровершинні горби зі стрімкими гребенями) й могили та могилки, тобто невисокі з похилими схилами пагорби. Головне рифове пасмо складене вапняками верхньобаденського та нижньо-сарматського під'ярусів міоцену, утвореними, здебільшого, літотамнієвими водоростями (багрянками), моховатками та молюсками (Корольок, 1952). Орографічно воно є ланцюгом горбів з абсолютними висотами 400...430 м і відносними 40...60 м. Вершини головного пасма плоскі, часто на них виступають

рифові вапняки. Схили горбів спадисті з частими карстово-соліфлюкційними формами: тріщинами, норами, лійками.

Т. Знаменська (1976) вважає, що Товтрова зона зазнавала тектонічних рухів протягом усієї історії свого розвитку. Особливо активними були неотектонічні рухи, які визначили сучасний структурно-морфологічний план рифової зони. Л. Кудрін (1966) та Й. Свинко (1998) вважали горбогір'я, що рифове пасмо пережило висхідні різноамплітудні тектонічні рухи, які зумовили його перевищення над одновіковими фаціями поза ним, а також різновисотність окремих локальних блоків, на які воно розбите поперечними дислокаціями. Останні, а також річкові долини поділяють Товтрове пасмо на окремі сегменти, які різняться за геологічною будовою, рельєфом, кліматичними особливостями, рослинним покривом та ґрунтами, а, отже, й за природними комплексами. Це дало підставу К. Геренчуку (1979) виділити в межах Товтрового пасма, як окремого ландшафтного округу – Мильнівський, Збаразький та Медоборський індивідуальні ландшафти.

Мильнівський ландшафт простягається від західної межі області до долини р. Гнізни, яка перетинає Товтрове пасмо біля с. Іванчани Збаразького району. На цьому відрізку Товтрове пасмо представлене досить монолітною смугою рифових споруд з невеликою кількістю ізольованих товтр. Ця смуга ніде не перетинається долинами річок, лісів тут збереглося мало, у ґрунтовому покриві переважають дерново-карбонатні ґрунти.

Збаразький ландшафт простягається від р. Гнізни до р. Дзюрави й характеризується великою кількістю ізольованих і групових біогермних утворів. Головне товтрове пасмо на цьому сегменті знижене, ніде не досягає 400 м абсолютної висоти й майже повністю збезлісене. Тут трапляються міжгорбогірні долини виповнені глинисто-піщаними мілководними осадами, які перекриті лесами. Д. Ковалишин і

І.Каплун (*Ковалишин, Каплун, 1998*) вважають, що ці долини є давніми "проходами" між вапняковими горбами, які утворилися навпроти русел рік, що впадали з прилеглого суходолу. Їхні прісні й каламутні води не сприяли розвитку рифоутворюючих організмів. В сучасному рельєфі вони проявляються у вигляді згладженого пасма, яке сполучає вапнякові горби й відрізняється від них меншою висотою, похилими схилами. Такі ділянки пасма майже повністю розорані, на них залягають темно-сірі та чорноземні опідзолені ґрунти, материнська порода яких – леси підстелені не вапняками, а відмитими пісками.

Медоборський ландшафт простягається до долини Збруча й представляє собою найбільш монолітну та лісисту частину головного пасма Товтрів, яку називають Медоборами. Ліси багатого видового складу, в яких поряд із буком, дубом звичайним і грабом ростуть дуб скельний і різноманітне трав'яне покриття, серед якого багато ендемів та реліктів. Медобори помітно впливають на кліматичні умови навколишніх територій. Тут прохолодніші зими (середня температура січня -5°C) і досить прохолодне літо (липень $+18^{\circ}\text{C}$), що разом з великими річними сумами опадів сприяє зростанню бука та інших середньоєвропейських елементів лісової флори.

Мальовничість Медоборських ландшафтів, унікальність та різноманітність їх органічного світу, велика кількість історико-археологічних та культурних пам'яток послужили підставою для створення тут заповідника "Медобори".

В межах Товтрового природного округу К. Геренчук, а далі Д. Ковалишин і І.Каплун виділяють місцевості:

- високих товтрових горбогір'їв зі слабо опуклими вирівняними вершинами, вкритими неглибоким шаром елювію вапняків, який вниз по схилу змінюється облесованим елювієм і делювієм цих порід; вапнякові вершини цих гор-

богір'їв частково оголені, частково покриті трав'яною рослинністю або розорані з дерново-карбонатними ґрунтами. Вниз по схилу зростає потужність облесованого елюво-делювію і дерново-карбонатні ґрунти змінюються чорноземами;

- високих товтрових горбогір'їв зі слабо опуклими вершинами, на яких зберігся облесований елювій, до якого вниз по схилу домішується делювій. Ці горбогір'я вкриті багатою лісовою і трав'яною рослинністю з дерново-карбонатними ґрунтами на елювії вапнякових порід, а також сірими опідзоленими ґрунтами на облесованому делювії на різній глибині підстеленому вапняками;

- високих хвилястих міжгорбогірних рівнин, які утворилися на місці міжгорбогірних долин, похованих під осадовими піщаними й лесовими породами. Тепер вони, здебільшого, розорані, подекуди із залишками лісової рослинності, під якою сформувалися сірі опідзолені ґрунти;

- долин річок, що перетинають Товтрове пасмо. Схили долин стрімкі, часто уривисті з виходами на поверхню вапняків, дно плоске нешироке;

- похованих рифових споруд, перекритих лесами. Колишні вони були вкриті лісами, під якими утворилися сірі опідзолені ґрунти, але розорювання цих горбів призвело до часткового оголення ерозією рифового каміння;

- групових та ізольованих оголених рифових скелястих горбів із дерново-карбонатними ґрунтами, які вниз по схилу змінюються чорноземними;

- хвилястих міжгорбогірних рівнин вкритих лесами, переважно розораних, зі сірими опідзоленми та чорно-земними ґрунтами;

- розлогих міжрифових рівнин, які утворилися на місці відмираючих лагун, що існували між ізольованими групами рифів та відділяли їх від суходолу. Останні складені облесованими озерними суглинками, на яких утворились чорноз-

емні ґрунти.

Тернопільський природний район розташований між Товтровим кряжем і Бережанським горбогір'ям. Його східна межа співпадає з долинами річок Серету та Гнізни, південна – проходить по лінії Бучач-Товсте. До нього входять Козівський, більші частини Зборівського, Тернопільського, Терещівського і Чортківського, невеликі частини колишніх Бучацького та Бережанського районів.

Це найменш розчленований район з перевагою плато-подібних річкових вододілів майже повністю розораних. Лісова рослинність тут зберіглася, здебільшого на прирічкових схилах.

В районі домінують місцевості:

- широко-хвилястих вододільних плато, здебільшого розораних з чорноземами типовими глибокими, рідше, чорноземами опідзоленими. На цих плато трапляються урочища плоско-рівнинних майже не дренованих вододілів та прохідних долин, переважно осушених, із просадочно-западинним мікрорельєфом і комплексом чорноземів контактно-лугових з контактно-чорноземно-лучними, контактно-лучними та лучно-болотними, часто похованими ґрунтами;

- рівнинно-хвилястих вододілів, переважно, розораних із чорноземними й темно-сірими опідзоленими ґрунтами та їх слабо змитими відмінами;

- вузько хвилястих, розчленованих балками вододілів, частково розораних і зайнятих ліською та трав'яною рослинністю з сірими лісовими ґрунтами та їхніми змитими й розмитими відмінами;

- придолинних схилів почленованих балками та ярами, частково розораних та зайнятих ліською й трав'яною рослинністю з сірими лісовими ґрунтами та їхніми змитими й розмитими відмінами;

- надзаплавних терас Дністра і його допливів переважно розораних і частково зайнятих дубово-грабовими лі-

сами з чорноземами типовими, опідзоленими та темно-сірими опідзоленими ґрунтами;

- заплавних терас зайнятих лучною рослинністю та частково розораних з лучно-чорноземними й лучними ґрунтами та урочищами низьких заболочених заплав з болотною рослинністю та лучно-болотними й болотними ґрунтами.

Гусятинський природний район займає частину Західного Поділля, розташовану між річками Серетом та Гнізною на заході, Збручем – на сході; Товтровим кряжем – на півночі та лінією Бучач-Борщів-Скала Подільська – на півдні. Головні риси природи цього району такі самі як і попереднього, з тією відміною, що тут зростає ступінь розчленованості поверхні. За домінування місцевостей вододільних плато з чорноземами типовими тут збільшується площа місцевостей придолинних схилів, на частині яких збереглися масиви широколистяних лісів. Інша частина їх розорана й сильно еродована.

Придністровський природний район займає південну, придністровську частину області, куди входять весь Заліщицький, південні частини Бучацького, Борщівського та Чортківського районів.

Поверхня цього району найглибше розчленована долинами Дністра та його допливів. Вони мають каньйоноподібну форму, на схилах часто відслонюються корінні породи, утворюючи скелясті й урвисті береги. Ліві допливи Дністра врізаються у його древні тераси, тому вододіли між ними плоскорівнинні або широко-хвилясті. Так як цей район знаходиться на підвітряному боці Подільської височини, то він характеризується найтеплішим і найсухішим кліматом.

Тут панують місцевості:

- терасових рівнин, здебільшого розораних, з чорноземами типовими та лугово-чорноземними ґрунтами, а також окремих лісових масивів з сірими опідзоленими ґрунтами;

- хвилястих вододільних рівнин, здебільшого розораних, з чорноземами типовими й сірими опідзоленими ґрунтами та їх змитими відмінами;

- придолинних схилів зайнятих лісами та чагарниками з сірими опідзоленими ґрунтами та їхніми змитими відмінами;

- річкових долин із стрімкими, часто урвистими, схилами вкритими чагарниковою та трав'яною рослинністю з дерново-карбонатними й дерново-скелетними ґрунтами на виходах корінних порід та сірими опідзоленими в різній мірі еродованими ґрунтами. В цих місцевостях часті урочища "стінок" та урочища заплав, зайнятих лучною та болотною рослинністю, частково розораних (левади), з чорноземно-лучними, лучними та болотними ґрунтами.

Середньо-Подільська височинна область займає північно-східну частину Тернопільської області, зокрема території бувших Кременецького, Шумського, Лановецького та східні частини Збаразького й Підволочиського адміністративних районів. Область займає частину Подільської височини, яка є вододілом між басейнами рік Прип'яті, Південного Бугу та Дністра. Західна межа її проходить по підніжжю Товтрового пасма, на півночі вона межує з Малим Поліссям, на сході – співпадає з межею Західно-Українського та Подільсько-Придніпровського країв. Абсолютні висоти поверхні області коливаються в межах 300...400 м. Вона розташована на західному схилі Українського кристалічного щита, в межах якого кристалічний фундамент занурюється від 0 до 500...1000 м. Докембрійські кристалічні породи виходять на поверхню лише в долинах Південного Бугу та Случі. Вони перекриті породами палеозою, мезозою, неогену та антропогену. Останні представлені, здебільшого, лесоподібними суглинками, лише в долинах рік поширені алювіальні відклади, часто перекриті потужною (2...7 м) товщею торфу. Долини річок Горині й Збруча широкі з похилими

схилами.

Клімат Середньо-Подільської області відрізняється від клімату Західно-Подільської дещо більшою континентальністю, тобто характеризується дещо вищими середньорічними температурами (+6,80 в Тернополі і +6,90 в Красиліві), середня температура липня така сама, як у Тернополі, а січня на 0,10 нижча. Кількість опадів зменшується до 542 мм. Середня тривалість безморозного періоду 165...170 днів.

Режим річок, рослинний та ґрунтовий покриви, ступінь розораності території області майже такі самі як і в Західному Поділлі.

В межах тернопільської частини Середнього Поділля виділяють два природні райони: Кременецький горбогірний лісовий та Лановецький.

Кременецький горбогірний лісовий район займає центральні частини Кременецького та Шумського адміністративних районів і являє собою глибоко розчленований край Подільського плато між річками Іквою та Вілією. Південна межа його проходить по долинах верхів'їв названих річок.

Ландшафт Кременецького низькогір'я сформувався під впливом новітніх тектонічних піднять, які викликали інтенсивне ерозійне розчленування уступу Подільського плато до Малого Полісся. Яри й балки тут врізались на глибину 100...150 м, розділивши уступ на окремі підвищення зумовлюють стрімкість балкових схилів та їхнє вузьке дно. Вздовж уступу тягнеться смуга конусів виносу, складених лесовим делювієм, та крейдові пагорби. На перших утворилися сірі лісові ґрунти, на других – дерново-карбонатні. Пониження між ними зайняті вологими дібровами та заболоченими луками.

На південній окраїні району поширені хвилясті рівнини. Річкові долини Ікви та Вілії, слабо врізані в поверхню, схили їх похилі, заплави широкі, русла сильно замулені. Ця територія майже повністю розорана. Тут поширені чорнозе-

ми типові, опідзолені та, рідше, сірі лісові ґрунти.

Через значні абсолютні висоти Кременецьке горбогір'я, порівняно з Тернопільським плато, отримує менше тепла й більше опадів. Середня температура січня тут становить -6°C , липня – $+18^{\circ}\text{C}$, а річна кількість опадів наближається до 700 мм. Такі кліматичні умови сприяють зростанню в районі широколистяних, здебільшого, дубово-грабових, лісів, у складі яких на північних схилах трапляється навіть бук. Під цими лісами сформувалися сірі лісові ґрунти, які на уступі та схилах балок сильно еродовані. В місцях виходу на поверхню крейдових мергелів, вапняків та пісковиків утворилися дерново-карбонатні та дерново-скелетні ґрунти.

В Кременецькому районі домінують місцевості:

- уступу Поділля з урочищами балок та ерозійних останців із сильно змитими, здебільшого, сірими лісовими ґрунтами;

- підніжжя уступу з урочищами лесових конусів виносу, крейдових пагорбів та заболочених знижень між ними;

- хвилястих рівнин, вкритих чорноземами та їх еродованими відмінами;

- річкових долин, замулених делювіальними відкладами.

Лановецький природний район розташований між Товтровим кряжем і Кременецьким горбогір'ям. Це західна (тернопільська) частина Авратинської височини, яка являє собою структурно-пластову рівнину підняту на висоту 340...350 і навіть 380 м над рівнем моря, з частими блюдцеподібними западинами на плоских межиріччях. Височина є вододілом між басейнами рік Прип'яті, Дністра та Південного Бугу й знижується в усіх напрямках від нього. Долини річок врізані на глибину 50...60 м, їхні схили похилі з м'якими обрисами, заплави заболочені. Природний рослинний покрив у цьому районі мало зберігся, розораність території сягає 80%. Ґрунтовий покрив майже суцільно чорноземний,

але через високий ступінь сільськогосподарського освоєння в ньому надзвичайно інтенсивні ерозійні процеси, які ще більше посилюються в зв'язку з осушенням заплав деяких річок.

В Лановецькому природному районі домінують місцевості:

- хвилястих (балочних) рівнин розораних, вкритих чорноземами типовими та опідзоленими в різній мірі еродованими;
- плоских лесових рівнин з домінуванням чорноземів типових та чорноземів контактено-лугових;
- надзаплавних терас з чорноземами типовими й лугово-чорноземними ґрунтами;
- придолинних схилів з чорноземами типовими й опідзоленими в різній мірі еродованими;
- широких заболочених річкових заплав.

Розтоцько-Опільська горбогірна область охоплює територію бувшого Бережанського, Монастириського й частину Буцацького адміністративних районів. На відміну від попередніх, це типова лісова область, хоч тут трапляються ознаки лісостепової зони у вигляді окремих фрагментів степової рослинності та окремих невеликих масивів чорноземів типових й опідзолених.

В геологічному відношенні Розточчя й Опілля розташовані в межовій зоні Волино-Подільської плити та Передкарпатського прогину. Кристалічний фундамент тут залягає на глибині до 2,5 тис. м і похований під потужною товщею відкладів кембрію, силуру, девону, юри, верхньої крейди, неогенової й антропогенової систем. Силурійські та інші древні відклади у вісьовій зоні Галицько-Волинської западини сильно дислоковані й утворюють підземний кряж. Припускають, що підняття цього кряжу в антропогені викликали підняття поверхні Розточчя й Опілля, що призвело до утворення сучасної височини.

Значний вплив на формування ландшафтів Розточчя й Опілля мають крейдові та неогенові відклади. Перші представлені піщанистими мергелями й у місцях виходу на поверхню беруть участь у ґрунтоутворенні, а другі залягають на нерівній поверхні крейдових порід і складаються з порід нижнього й верхнього баденію, подекуди нижнього сармату. Товщина й літологічний склад неогенових відкладів залежить від нерівностей крейдової поверхні: в її депресіях залягають потужніші товщі пісків і пісковиків, а на підвищеннях – літотамнієві вапняки. Антропогенові відклади представлені лесоподібними суглинками, флювіо-гляціальними супісками, елювієм крейдових мергелів та сучасним алювієм.

В рельєфі області переважають горбогір'я, які утворюють пасма, що простягаються з північного заходу на південний схід. Абсолютні висоти їх коливаються від 350 до 470 м, а відносні висоти деяких горбів сягають 80...100 і більше метрів, що надає області, особливо Опілля, гористого вигляду. Найбільших висот ці горбогір'я досягають вздовж східного краю Розточчя й північного краю Опілля, які стрімко знижуються до рівнини Малого Полісся, утворюючи різко виражені уступи. На захід і південь горбогір'я поступово знижуються і переходять у хвилясті рівнини.

Область характеризується зрілим водно-ерозійним рельєфом. Річкові долини глибоко (80...120 м) врізані, але їхні схили не дуже стрімкі, днища широкі, заплави заболочені. Долини мають багато приток із розгалуженою системою балок. Проте, як показали дослідження Й. Свинка й Д.Ковалишин та ін. (*Свинко, Ковалишин, Бреус та ін., 1990*), на багатьох із них спостерігається значна кількість молодих ярів, деякі з яких прорізають навіть делювіальну товщу в днищах балок, що свідчить про сучасну активізацію ерозійних процесів. Остання пов'язана не лише з безгосподарним сільськогосподарським використанням схилів, а й з пони-

женням базису ерозії внаслідок осушення заболочених заплав долин річок.

Клімат Розточчя й Опілля, порівняно із Західним Поділлям, тепліший і вологіший, особливо в Монастириському районі, де сума активних температур становить 25000, а річна кількість опадів – 623 мм. Проте через глибоку розчленованість поверхні тут спостерігаються відмінності між мікрокліматичними умовами на вершинах горбів та в долинах річок і балок. Так, температури на вершинах горбів на 0,80...1,00 нижчі, ніж у розташованих поруч балках.

Велика кількість опадів і глибоке ерозійне розчленування зумовили розвиток густої річкової сітки (1,5 км на 1 км²). Всі річки відносяться до басейну Дністра. Найбільшою є р. Золота Липа, площа водозбору якої 1300 км², а середньорічні витрати води 4 м³/с. Режим стоку річок такий самий, як і річок описаних областей.

Рослинність Розточчя й Опілля на сьогодні дуже збіднена через діяльність людини. Від пишної лісової рослинності, яка майже всуціль вкривала горбогірні пасма, залишилися окремі масиви, площа яких становить 30% до загальної. В лісах переважають граб, дуб, бук, до яких домішуються клен гостролистий, явір, липа. Луки займають 18% площі області. Домінують заплавні луки, серед яких панують високі злаково-різнотравні та низькі злаково-різнотравні асоціації. На зрубах горбогірних схилів поширені суходільні різнотравно-осокові луки.

В ґрунтовому покриві області домінують сірі й ясносірі лісові ґрунти, які набувають ознак буроземних. На плоских вершинах вони поверхнево оглеєні, а на схилах еродовані. На вирівняних межиріччях та на надзаплавних терасах річок поширені темно-сірі опідзолені ґрунти, чорноземи опідзолені та, навіть, чорноземи типові. На заплавах річок поширені дерново-глейові, лучні, лучно-болотні та болотні ґрунти, часто поховані під шаром делювію.

В межах тернопільської частини цієї фізико-географічної області виділяють два природних райони: Бережанський горбогірний лісовий та Монастириський горбогірний лісовий.

Бережанський горбогірний лісовий район охоплює територію бувших Бережанського та Підгаєцького адміністративних районів, і невеликі частини прилеглих бувших Зборівського й Козівського районів (села Кальне, Конюхи).

Район характеризується значними абсолютними висотами, які сягають 400...440 м, і значною розчленованістю поверхні глибоко врізаними долинами річок і балками. Поверхня його сильно зденудована й не має ознак пластового рельєфу. Вершини пасм і горбів згладжені, заокруглені. Балки мають довгі схили, які часто сходяться під кутом, не утворюючи широкого плоского дна. Днища лощин і балок виповнені потужною товщею делювіального матеріалу.

Через значну піднятість і розташування з навітряного боку Поділля бувший Бережанський район отримує близько 700 мм опадів за рік і має прохолодніший, порівняно з навколишніми районами, клімат. Ліси складаються з дуба й бука, до яких домішується граб та інші широколистяні породи. В трав'яному покриві, який добре зростає на схилах, багато карпатських видів. В ґрунтовому покриві району, крім сірих лісових та їх оглеєних видів, Н. Бреус (*Бреус, 1981*) виділяє буровато-сірі лісові тобто такі, що набувають деяких ознак буроземів. Вони утворились під буково-грабовими чи дубово-грабовими лісами на піщано-легкосуглинистих лесах, часто з близьким (1...2 м) підстиланням пісками або галькою. Буроземні ознаки в них проявляються у бурому кольорі гумусового горизонту, в підвищеній кислотності, наявності значної кількості рухомого алюмінію та в переважанні в складі органічної речовини фульвокислот, пов'язаних з півтораоксидами. На розорюваних схилах ґрунти в різній мірі змиті й розмиті.

В межах району домінують місцевості:

- заокруглених, подекуди плоских вершин пасм і горбогір'їв, зайнятих широколистяними лісами, або розорюваних з чорноземами опідзоленими й типовими зі слідами оглеєння в породі;

- схилів пасм і горбогір'їв розчленованих ярами й балками, вкритих широколистяними лісами й подекуди розорюваних з сірими лісовими в різній мірі змитими й розмитими ґрунтами;

- річкових долин із стрімкими сильно еродованими схилами й заболоченими заплавами;

- крейдових горбів, зайнятих лісовою й трав'яною рослинністю та розорюваних з дерново-карбонатними часто змитими ґрунтами.

Монастириський горбогірний лісовий район лежить на південь від Бережанського, межа між ними співпадає з межею однойменних адміністративних районів; південною межею є р. Дністер, а східна проходить по лінії, яка сполучає села Голгоча – Ковалівка – Бариш – Золотий Потік – устя Стрипи.

Сухіший і тепліший клімат району зумовлює його менше заліснення, яке становить всього 20...22%. У складі лісів зникає бук і появляється степова й чагарникова рослинність. Часті урочища "стінок". В ґрунтовому покриві переважають сірі лісові ґрунти, які зазнають інтенсивної ерозії і потребують протиерозійних та природоохоронних заходів.

В Монастириському районі домінують місцевості:

- вузькохвилястих вододілів, розорюваних і частково вкритих широколистяними лісами й сірими лісовими в різній мірі змитими ґрунтами;

- дністровських лесових терас, розораних з чорноземами опідзоленими та луговими;

- річкових долин зі стрімкими, часто урвистими, еродованими схилами з дерново-скелетними ґрунтами та части-

ми урочищами "стінок".

- річкових заплав плоских із ксеротифізованими луками.

Область *Малого Полісся* на теренах Тернопільщини займає дуже малу площу й виділяється на рівні однойменного *природного району*. Останній займає північні частини бувших Кременецького та Шумського адміністративних районів. Цей природний район є найвужчою частиною Малого Полісся, ширина якої становить всього 3...5 км. Район є і гіпсометрично найнижчим. Середня висота його становить 230 м, тоді коли середня висота всієї Тернопільської області 326 м. К. Геренчук (*Геренчук, 1979*) вважає, що така різниця в абсолютних висотах була причиною того, що поліські райони затоплювались талими водами міндельського зледеніння, про що свідчить наявність тут водно-льодовикових пісків.

Характерною рисою природи району є наявність досить високих останців, що залишилися від розмиву в минулому суцільного Волино-Подільського плато. Вони розкидані по піщаній рівнині району, мають конічну форму, за що їх називають стогами. В середині їх залягають крейдові мергелі або крейда, які часто перекриті неогеновими пісками, пісковиками та вапняками. Крім останців-стогів тут поширені невисокі пагорби з виступом на поверхню крейдових порід. Долини річок Ікви, Вілії та їхніх допливів широкі й заболочені.

Клімат Малополіського природного району дещо тепліший ніж Тернопільського. Різниця між середньою температурою січня в Тернополі й Білокриниці становить 0,8 °С, а між тривалістю безморозного періоду – 8 днів.

Різноманітність форм рельєфу й літологічного складу порід, які їх складають, зумовили відмінності у рослинному та ґрунтовому покривах. На піщаних рівнинах поширені, здебільшого, соснові ліси, під якими утворилися дерново-

борові та дерново-борові ортзандові ґрунти, на останцях-стогах поширені, зазвичай, дубово-грабові ліси, суходільні луки й чагарники; сірі лісові, дерново-карбонатні й дерново-піщані ґрунти. На невеликих лесових рівнинах поширені сірі опідзолені ґрунти, які майже повністю розорані. На крейдових пагорбах, які також майже повністю розорані, утворилися дерново-карбонатні ґрунти – найродючіші в районі.

В межах природного району Мале Полісся домінують місцевості:

- піщаних рівнин вкритих сосновими лісами й частково розорюваних з дерново-боровими та дерново-боровими ортзандовими ґрунтами;
- останцевих горбів-стогів, вкритих дубовими лісами та частково зайнятих трав'яною й чагарниковою рослинністю з сірими лісовими, дерново-карбонатними й дерново-піщаними ґрунтами;
- крейдових пагорбів, майже повністю розораних з дерново-карбонатними ґрунтами;
- лесових рівнин, майже повністю розораних з сірими опідзоленими ґрунтами;
- річкових долин із заболоченими заплавами.

2.2. Унікальні природі заповідні об'єкти

Природний заповідник "Медобори".

Тернопільська область, Тернопільський та Чортківський райони. Гримайлівська, Гусятинська, Підволочиська і Скалатська громади. Площа 9516,7 га. Підпорядкований Державному комітету лісового господарства України. Науковим куратором є Український державний лісотехнічний університет ім. П.С. Погребняка. За схемою фізико-географічного районування територія заповідника відноситься до Західноукраїнського краю зони широколистяних лісів. Охоплюється ділянка Товтр з мальовничими ущелинами і скелями на основній території заповідника. Являє собою витяг-

нуте з півночі на південний схід горбисте пасмо завширшки до 15 км; абсолютна висота 350-430 метрів, відносна висота горбів – 60-80 метрів.

В геолого-геоморфологічному відношенні територія заповідника репрезентує природний горбогірний район Красненських Товтр.

Клімат заповідника є помірно-континентальний з чітко вираженими порами року. Середня температура найтеплішого місяця (липня) – 18-19⁰ С, а найхолоднішого (січня) -4,5. -5,5⁰ С Середня річна температура повітря становить 7,4⁰ С. Для річного ходу характерна перевага опадів за теплий період (квітень – жовтень), коли випадає близько 74-75% річної норми (443 мм). Особливо дощовими є три літні місяці (253 мм).

Гідромережа представлена малими річками і озерами. На території заповіднику бере початок декілька потічків, є озера. Околицею заповідника протікають р. Збруч, р.Гнила.

Рис. 2.1. ПЗ Медобори (фото з відкритих джерел)

У ґрунтовому покриві переважають сірі лісові ґрунти і їх різновиди.

У рослинному покриві заповідника під лісовими угрупованнями зайнято близько 90 % території. Це широколистяні дубово-грабові, грабово-дубово-ясеневі, грабово-букові, кленово-ясеневі, а також чисті дубові, букові і грабові деревостани. Особливу цінність становлять ділянки степової, лучно-степової та наскельно-степової рослинності з рідкісними формаціями осоки низької, ковил волосистої та пірчастої.

У багатому флористичному складі „Медобор” налічується понад 1000 видів вищих судинних рослин, у тому числі близько 150 рідкісних, ендемічних і реліктових. До Зеленої книги України занесено 7 асоціацій чотирьох лісових формацій та трьох степових формацій. До Червоної книги України занесено 37 видів рослин і 38 видів тварин. До Європейського червоного списку – 5 видів флори і 8 видів фауни, до списків Бернської конвенції – 14 видів фауни та флори.

З чагарників поширені різні види дерену, шипшини, глоду, з рідкісних – зіновать Блоцького та зіновать Пачоського. У трав'янисто-чагарниковому покриві зростають горіцвіт весняний, кадило сарматське, герань темна, цибуля подільська, ясенець білий, юринія вапнякова, шавлія кременецька, а також шивереція подільська, лілія лісова, скополія карніолійська, цибуля ведмежа, черевички зозулині, любка зеленоцвіта і любка дволиста занесені до Червоної книги України. Багатий тваринний світ заповідника. Тут зустрічаються більше 2500 видів комах (22 види яких є червонокнижними), 11 земноводних, 7 плазунів, 183 види птахів (14 видів яких занесені до Червоної книги України), 47 видів ссавців (2 види занесені до Червоної книги України) козуля, лось, олень, лисиця, заєць, куниця, борсук та інші.

Голицький ботаніко-ентомологічний заказник загальнодержавного значення.

Територія заказника – це степова ділянка площею 60 га, що приурочена до південного і південно-західного схилів гори Голиця. Територія заказника витягнута вузькою смугою з північного заходу на південний схід приблизно на 2270 м. Середня ширина заказника близько 160-240 м, у найширшому місці 400, у найвужчому – 60 м.

У геологічній будові території Голицького заказника беруть участь осадові породи верхнього протерозою, палеозою, мезозою і кайнозою, які залягають на розмитій поверхні кристалічного фундаменту платформи.

За формою існуючого рельєфу територія заказника належить до геоморфологічного підрайону розчленованої височини Опілля. В ландшафті чітко виділяються окремі горби, що утворюють гряди, які спрямовані з північного заходу на південний схід. Схили горбів переважно круті, еродовані.

Рис. 2.2. Голицький заказник (фото з відкритих джерел)

Територія заказника належить до Західно-Європейської кліматичної провінції з вологим і помірно-теплим кліматом. Тривалість сонячного сяяння протягом року становить 1900 год. Середня річна температура повітря становить +6,9 градусів. Сума додатних температур повітря вище 10 градусів становить 2400 градусів. Заказник знаходиться в області значного зволоження. Річна кількість опадів становить 596-650 мм.

В ґрунтовому покриві Голицького ботаніко-ентомологічного заказника переважають чорноземи неглибокі карбонатні середньо- і слабозмиті, дерново-карбонатні середньо- і слабозмиті, сірі опідзолені середньозмиті в поєднанні з сильнозмитими.

На території заказника зростає понад 400 видів судинних рослин, з яких 20 видів занесені до “Червоної книги України”, а саме: анемона розлога, відкасник осотовидний і татарниколистий, вовчі ягоди пахучі, гіпокрепіс чубатий, гніздівка звичайна, жовтозілля Бессера, зозулинці салеповий і шоломоносний, ковила найкрасивіша, коручка темно-червона, лілія лісова, молочай волинський, пальчатокорінник бузиновий, сон великий, ясенець білий. Визначено 130 видів комах і 70 видів хребетних тварин.

Лісовий заказник «Дача Галілея» є заповідною територією загальнодержавного значення Розташований в межах Чортківської, Заводської, Борщівської територіальних громад Чортківського району; у кв. 29-74 Улашківського лісництва Чортківського держлісгоспу в межах однойменного лісового урочища. Створений відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 28.10.1974 р. №500. Перебуває у віданні Чортківського держлісгоспу ДЛГО „Тернопільліс”. Площа 1856,0 га. Охороняється унікальний високопродуктивний масив дубових лісів штучного походження з багатьма екзотами. Головними лісоутворюючими породами є дуб звичайний, граб з незначними домішками ясена звичайного,

липи серцелистої, черешні, бука. У підліску – ліщина, клен татарський, бруслина бородавчаста. Трав'яний покрив утворюють осока волосиста, осока гірська, яглиця звичайна, маренка запашна, зірочник лісовий, медунка м'якенька, печіночниця звичайна та інші. Зростає багато рідкісних та екзотичних деревних порід: горіх чорний, горіх сірий, горіх м'ячжурський, сосна чорна, сосна Веймутова, модрина європейська, модрина японська, ялиця біла. Дача Галілея – місце оселення значної кількості диких тварин: козулі, лисиці, борсука, тхора чорного, лося, підорлика великого; трапляється також пугач, занесений до Червоної книги України. Заказник є взірцем лісорозведення і має ґрунтозахисне та водорегулююче значення; цінна лісонасінева база.

Серетський гідрологічний заказник загальнодержавного значення. Розташований в межах заболоченої заплави р. Серет від с. Плотича Тернопільського району до с.Кобзарівка бувшого Зборівського району та заплави р.Лопушанка від. с.Городище до с.Носівці бувшого Зборівського району. Створений відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 25.02. 1980р. №132 із змінами, затвердженими постановою Ради Міністрів УРСР від 12.12.1983р. №495. Постановою Кабінету Міністрів України від 12.10. 1992 р. №584 заказник затверджений, як об'єкт природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. Площа 1192,0 га.

Охороняються низинні трав'янисті болота, де переважають очеретяні, осокові та очеретяно-осокові угруповання. Згідно із геолого-геоморфологічним районуванням боліт України (*Бачуріна, Брадїс, 1958, 1962 р.р.; Брадїс, Бачуріна, 1959, 1969 р.р; Кузьмічов, 1973 р. та ін.*) болота розміщені в Подільському районі лісостепової торфоболотної області. Серетські болота розвинулись виключно в заплаві р. Серет і мають в своїй основі водотривкі відклади. Велике значення для утворення цих боліт має наявність ставків, гребель, зву-

жень, пов'язаних з геологічною будовою. Глибина боліт досягає 2-3 метри. Водно-мінеральне живлення цих боліт відбувається в основному за рахунок повеневих вод, поверхнево-стічних вод, що стікають з високих берегів, і в меншій мірі ґрунтових вод.

**Рис. 2.3. Серетський гідрологічний заказник
(фото з відкритих джерел)**

Болота розміщені у верхів'ї Тернопільського водосховища і є регулятором його водного режиму, притулком і місцем відтворення багатьох видів водно-болотних птахів: куликів, очеретянок, мартинів, норців, качок, жайворонків, сов, боривітру, луня болотного та ін.

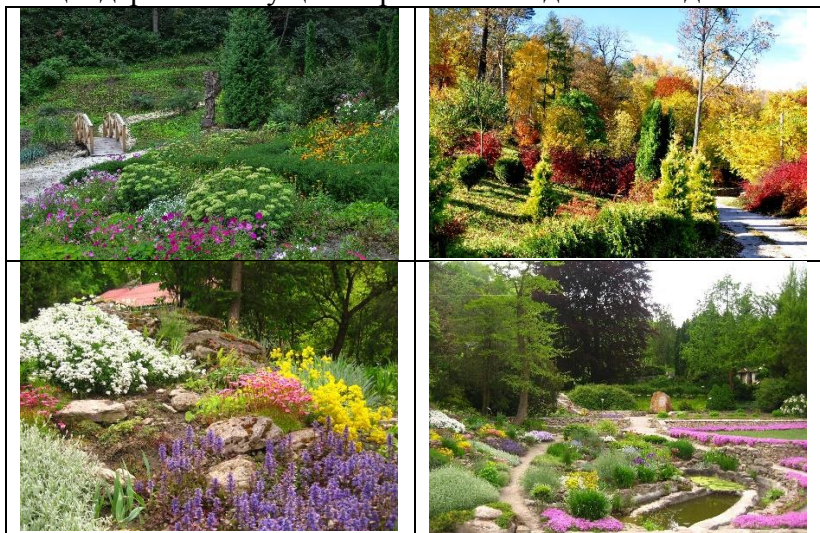
Серетецькі болота є важливими місцями нересту, нагулу та зимівлі місцевих видів риб з невеликими популяціями - вугра річкового, рибця, яльця, в'язя, голованя, умбри, сома, а також карася, коропа, окуня, плотви та інших, відіграють визначальну роль у підтриманні їх популяцій, а також важливе водорегулююче значення

Кременецький ботанічний сад. Розташований у м. Кременець. Площа 200,0 га. Затверджено Постановою Ради Міністрів УРСР від 17.03.90 р. № 57. Підпорядковано Кременецькій міській Раді.

Сад створено у 1806 р. при Вищій Волинській гімназії м. Кременця. Його засновником став Діонісій Мак-Клер. Сад закладався на площі 4,5 га і включав парк для відпочинку, розсадники-шкілки, розарій та оранжереї. Для створення експозицій використовувались саджанці з різних парків України, а також росії, Швеції, Данії, Англії та інших країн Європи. До 1810 р. тут було зібрано 1 662 види екзотичних рослин та більше 600 видів місцевої флори, а площа саду була розширена до 20 га. В цей час ботанічний сад очолював професор ботаніки та зоології Віллібальд Бессер. У 1819 р., коли Вища Волинська гімназія реорганізується у Кременецький ліцей, сад вступає в період розквіту, його колекційний фонд нараховує 12 000 видів і форм рослин. Після закриття ліцею у 1832 р. Кременецький ботанічний сад припиняє свою діяльність як науково-дослідна установа. Постало питання створення Київського ботанічного саду. Оглянувши обране місце, перший ректор університету М.О. Максимович, професор В.Г. Бессер і викладач А.Л. Андржейовський схвалили запропоновану територію і надіслали рапорт до Ради університету. Основою колекції саду мали стати рослини, які у 1833 р. було вирішено перевезти з Кременецького (Волинського) ліцею після його розформування. За реєстром 1834 р. було прийнято 513 рослин 34 видів, які тимчасово розмістили у Міському (Царському) та інших садах Києва. Унікальні екземпляри деревної флори перевезені у нинішній Київський ботанічний сад.

У 1950 р. в приміщенні колишнього ліцею відкривається педагогічний інститут. В той же час починаються роботи з інвентаризації рослин саду, розширюється його площа, закладається фруктовий сад, відновлюється робота в

оранжереї. У 1969 р. інститут переводиться у м. Тернопіль, старий парк відходить у відання педагогічного училища. Як науково-дослідна установа Кременецький ботанічний сад знов відроджується у 1990 р., коли згідно Постанови Ради Міністрів УРСР він став об'єктом природно-заповідного фонду республіканського значення. На даний час у Кременецькому саду зростають 551 вид та 234 сорти рослин. Колекція деревних і кущових рослин складає 151 вид і

**Рис. 2.4. Кременецький ботанічний сад
(фото з відкритих джерел)**

форм, трав'янистих судинних рослин природної флори – 150 видів, плодових – 50 видів та 40 сортів, овочево-кормових – 35 видів і 70 сортів, лікарських та пряних – 30 видів та 4 сорти, квітково-декоративних – 80 видів і 120 сортів. Колекція рослин закритого ґрунту складається з 55 видів. В саду зростають 5 ендеміків регіону та 12 видів рослин, занесених до Червоної книги України. В експозиційні зоні передбачається формування наступних ділянок: сад магнолій, витких культур, сірінгарій, альпінарій, розарій, коніфетурум, гірський сад, фітоценозів лісових екосистем, ділянка

”Карпати”, спеціальні сади.

Регіональний ландшафтний парк ”Дністровський каньйон” розташований у південній частині Тернопільської області. Південна природна межа регіонального ландшафтного парку (РЛП) проходить по р. Дністер від пд. околиці с. Діброва бувшого Монастириського району до с. Окопи (гирло р.Збруч) колишнього Борщівського району, з півночі – в більшості авто-шляхами:

а) в бувшому Монастириському районі – від перетину автошляху з Івано-Франківською областю на пд. околиці с. Діброва – по пн.-сх. межі кварталів 83-86 Коропецького лісництва – по пд. контуру 79, 65 кварталів цього ж лісництва – до перетину з дорогою на с. Садове;

б) в бувшому Бучацькому районі – від перетину дороги на с. Садове далі на села Стінка-Космирин, по контуру 70 кварталу Золотопотіцького лісництва, потім по пд. межі с.Сновидів – до 80 кварталу Язлівецького лісництва, по північному контуру лісового урочища “Костільники” (80-84 квартали) до перетину з дорогою Золотий Потік – Сокілець, далі полями на північ по дорозі на с. Русилів, по пн. межі 50, 51, 52 кварталів Язлівецького лісництва – на Жнибороди вздовж лісу (55, 57, 60, 61, 65 і 66 квартали включно цього ж лісництва), а далі по дорозі на Берем’яни (пн. околиця) до перетину з дорогою на с. Сверхківці, Заліщицького р-ну;

в) в бувшому Заліщицькому районі – від перетину з дорогою на Берем’яни по пд. околиці сіл Сверхківці – Хмелева – Дорогичівка – Шутроминці до 51 кв. Дорогичівського лісництва, по зх. контуру кв.48 та пн. контуру кв. 49 – дорогою біля південних околиць с. Нирків – Нагоряни – Торське – Глушка до перетину з дорогою на с. Іване-Золоте, далі по дорозі на с. Бедриківці – Городок – Богданівка – Колодрібка до перетину з дорогою на с. Шупарка – межі з Борщівським районом;

г) в бувшому Борщівському районі від межі із Заліщи-

цьким районом по дорозі на Іване-Пусте – Мельниця-Подільська – Дзвинячка – Урожайне – Вигода – пд. околиця с. Окопи – до гирла р. Збруч.

РЛП створений відповідно до рішень виконавчого комітету Тернопільської обласної ради від 30.08.1990р. №191 та від 29.11.1990р. №273. Основна мета створення: збереження унікальних природних комплексів долини Дністра, проведення наукових досліджень, раціональне використання багатих рекреаційних ресурсів, сприяння підтриманню екологічного балансу в регіоні, пропаганда природоохоронних знань.

**Рис. 2.5. РЛП «Дністровський каньйон»
(фото з відкритих джерел)**

Загальна площа 42084 га. Землі РЛП розташовані на території 48 сільських рад, що перебувають у колективній власності та постійному користуванні 39 сільськогосподарських підприємств, Чортківського та Буцацького держлісгоспу, Дністровської ГЕС, інших користувачів.

Ландшафти представлені каньйоноподібними долинами рік Дністер, Стрипа, Серет, Джурин із прилеглими територіями, дуже розчленованими ярами та балками, які част-

ково вкриті лісом.

У долині Дністра та його приток відслонюється потужний комплекс осадових товщ від наймолодших – антропогенних і до найдавніших – силурійських відкладів палеозойської ери. Це унікальна геологічна енциклопедія, що чітко зафіксувала еволюцію земної кори та життя, яке було в морському та континентальному середовищах понад 400 мільйонів років тому. На особливу увагу заслуговують відслонення силурійських і девонських відкладів у Трубчині, Худиківцях, Заліщиках, Іване-Золотому, Устечку та Вістрі. Ці та інші відслонення становлять велику науково-пізнавальну цінність, а окремі мають світове значення.

У рослинному покриві парку переважають дубові ліси з домішками граба, клена, липи, ясена, береста, а окремих місцях – бука, які чергуються із відкритими степовими ділянками на схилах річок та балок із наскальною та лучно-степовою рослинністю. Сьогодні на дністровських схилах зростає 65 видів рідкісних рослин, у тому числі: занесених до Червоної книги України – 21 вид, до Європейського Червоного списку – 2 види, до списків Бернської конвенції – 2 види, до Переліку рідкісних, і таких, що перебувають під загрозою зникнення на території Тернопільської області – 43 види. В скарбниці каньйону збереглися чимало рідкісних рослин, реліктів та ендеміків. Серед них: ефедра двоколоса, ясенець білий, мигдаль степовий, цибуля круглонога, зіновать подільська, таволга польська, клокичка периста, ковили волосиста, пірчаста, периста та вузьколиста, сон великий і чорніючий та багато інших. В межах парку зустрічаються такі рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, як формації ковил волосистої, вузьколистої та пірчастої, асоціації скельно-дубових лісів. Особливо цінними є природні місця зростання рідкісних видів флори: стінки «Іване-Золотецька», «Заліщицька», «Криве», «Деренівська», «Городок-Костільники», «Зозулинська», «Берем'янська», уро-

чище «Жижава», «Обіжева», «Глоди» та ряд інших.

Поєднання водних, степових та лісових біоценозів при певній захищеності від несприятливих умов середовища (порівняно вищі зимові температури, тепліше вологіше літо, обмеження поривчастих вітрів тощо) зумовлює наявність своєрідної фауни хребетних і безхребетних тварин. Дністровський каньйон є найбагатшим у нашому регіоні на видовий склад рідкісних і зникаючих комах. За попередніми даними тут зустрічається понад 50 видів комах, занесених до Червоної книги України. Поміж них красуня-діва, дозорець-імператор, кордулегастер кільчастий, кошеніль польська, пахучий і волохатий стафілін, жук-самітник, вусачі великий, дубовий, західний та мускусний, земляний хрестоносець, махаон, аполлон, мнемозина, бражник мертва голова та багато інших. Серед хребетних видів тварин 25 видів, занесених до Червоної книги України (стерлядь, вирезуб, рибець малий, видра річкова, борсук звичайний, полоз лісовий, кіт лісовий, рись звичайна та інші).

У межах парку зустрічається 11 видів тварин, що охороняються за списками Бернської конвенції.

На території парку знаходяться 72 території та об'єкти природно-заповідного фонду загальною площею понад 1500 га. Найбільш цінними є ботанічні заказники загальнодержавного значення «Жижавський», «Обіжевський» та «Урочище «Криве», пам'ятки природи загальнодержавного значення – «Урочище «Трубчин», «Урочище «Глоди», «Урочище «Заліщицька діброва» в Шутроминцях».

Місцевість багата пам'ятками історії та культури (431 од.) та архітектури (72 од), сприятливими рекреаційними ресурсами.

На території парку з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей встановлено диференційований режим щодо їх

охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням:

* заповідна зона (зона непорушного природного ландшафту або покою, за М.П. Чайковським) – призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників; включає прибережну смугу Дністра між селами Стигла – Губин бувшого Бучацького, Хмелева – Устечко, Торське – Зелений Гай, Добровляни – Городок, Виноградне – Зозулинці, нижче с. Колодрібка бувшого Заліщицького і Колодрібка – Горошова, Устя – Худиківці та Дністрове – Білівці бувшого Борщівського районів.

* зона регульованої рекреації – в її межах проводять короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; дозволяється влаштування туристичних маршрутів і еколого-освітніх стежок; забороняються прохідні, лісовідновні та головного користування рубки лісу, промислове рибальство й мисливство, будь-яка діяльність, що може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів; в склад зони регульованої рекреації входять ділянки в межах сіл Ямне – Коропець бувшого Монастириського району, с. Набережне і околиці с. Сокилець над Стрипою бувшого Бучацького, Устечко – Торське, Зелений Гай – Заліщики, Зозулинці – Богданівка – Колодрібка бувшого Заліщицького, Горошова – Устя, Худиківці – Дністрове, Дзвенигород, Білівці – Окопи бувшого Борщівського районів.

* зона стаціонарної рекреації – призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку; розташована в прибережних частинах рік Дністра, Стрипи і Джурина, а саме: в бувшому Борщівському районі – околиці села Окопи; в бувшому Бучацькому районі – в зоні Дністра між селами Губин –

Берем'яни і в долині ріки Стрипи біля турбази «Лісова»; в бувшому Заліщицькому районі – на околиці с.Хмелева, в долині р.Джурин між селами Нирків – Нагіряни, місто Заліщики, с.Добровляни, між селами Городок-Виноградне; в бувшому Монастирисьькому районі – в межах сіл Коропець-Стигла;

* господарська зона – у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища; населені пункти й дороги, що входять у територію парку, повинні утримуватись у взірцевому стані.

На території зони регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарської зони забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території регіонального ландшафтного парку.

На виконання Законів України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки», рішень Тернопільської обласної ради від 26 липня 2002 року № 32 «Про затвердження Програми формування регіональної екологічної мережі Тернопільської області на 2002-2015 роки», від 27 квітня 2001 року за №234 «Про програму розвитку туризму в Тернопільській області на 2001-2010 роки», від 21 серпня 2000 року №176 «Про затвердження Програми (Плану дій) з охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки Тернопільської області на 2000-2005 роки», із змінами та доповненнями, затвердженими рішенням Тернопільської обласної ради від

26 липня 2001 року №31 «Про зміни і доповнення до Програми (Плану дій) з охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки Тернопільської області на 2000-2005 роки» на базі РЛП створений Національний природний парк «Дністровський каньйон».

Раївський парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва є заповідним об'єктом загальнодержавного значення. Розташований у с. Раї Бережанської територіальної громади. Постановою Ради Міністрів УРСР від 29.01.1960р. №105 парку надано статус об'єкту природно-заповідного фонду. Перебуває у віданні Бережанського державного лісомисливського господарства ДЛГО „Тернопільліс”. Площа 20,0 га.

Рис. 2.6. Раївський парк (фото з відкритих джерел)

Він займає двадцятигектарну площу на двох схилах, між якими протікає потічок, що бере початок в центральній частині парку. Парк закладений у 1760 році. Спочатку він належав воєводі Снівському. З 1816 року землі, парк, мис-

ливський палац перейшли до графа Потоцького. В цей період мисливський палац перебудовується у класичному стилі і розробляється новий проект парку. Парк засновується у ландшафтному стилі. Парк розбили з розрахунком, щоб з палацу відкривалась чудова панорама казкового ландшафту і щоб він проглядався зі всіх сторін. В парку були створені два ставки, острів і водоспад, завезені античні скульптури. Тут були зібрані багаті колекції деревно-чагарникової рослинності з різних країн світу.

У 1816 році у парку нараховувалось понад 370 видів форм дерев, кущів, ліан. В парку були створені два ставки, острів, водоспад, встановлені античні скульптури. Зараз у парку є три джерела, які живлять чотири ставки.

У роки війни 1941- 45 р.р. та післявоєнні роки палац і парк були дуже пошкоджені й первісне планування парку не збереглося. Під час першої та другої світових війн багато рідкісних дерев (магнолія, гінгко, тюльпанне дерево, олеандр, мирта, кипарис) було знищено. У 1952 році парк був відновлений, а з 1970 року почалися роботи з реконструкції старого парку.

Зараз у парку нараховується 56 видів, форм дерев і кущів. Увагу заслуговують групові посадки вікових дерев модрина європейської, сосен Веймутова та чорної, бука лісового форми пурпурилової, дуба звичайного, гіркокаштану звичайного, клена гостролистого, липи широколистої.

Гордістю парку був старожил – 850-річний дуб Богдана Хмельницького, який уже всох (охороняється місце зростання дуба).

У старому парку було підсаджено дерева катальпи чудової, тюльпанового дерева, туї західної форми пірамідальної (плодоносить), різноманітних декоративних кущів, які красиво цвітуть.

Хоростківський дендрологічний парк.

Парк засновано у 1972 році завдяки зусиллям вченого,

агронома-садівника, дендролога Василя Григоровича Корчемного. Постановою Ради Міністрів УРСР від 22.07.1983р. №311 надано статус дендрологічного парку республіканського значення, постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 р. №584 затверджений, як об'єкт природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. Перебуває у віданні Подільської дослідної станції Тернопільського інституту АПВ. Площа 18,0 га.

**Рис. 2.7. Хоростківський дендропарк
(фото з відкритих джерел)**

Знаходиться він на східній околиці містечка Хоросткова однойменної територіальної громади Тернопільської області. Будівництво дендропарку, який займає 18 гектарів, було довготривалим. Вдосконалювалась композиція його північної частини, вирощувались і акліматизовувались нові види дерев і чагарників. У колекції дендропарку – понад 1500 різних видів, різновидностей і форм екзотичних, реліктових, оранжерейних дерев і чагарників, представників

трав'янистої флори з усіх континентів. Тут зростають береза Клокова, шафран Гейфеля, вовчі ягоди пахучі, модрина польська, сосна кедрова європейська, сосна Станкевича, бузок східнокарпатський, тамариск стрункий, тис ягідний, валеріана дводомна – види, занесені до Червоної книги України, гінкго дволопатеве, метасеквоя, секвоядендрон, магнолії, павлонія, аралія маньчжурська, лимонник китайський, різні види платана, бука, дуба, ясена, липи, акації, клена.

В основу композиції парку були покладені два стилі паркобудівництва: регулярний і ландшафтний, - тому він фактично складається з двох частин.

Перша частина парку сформована у регулярному стилі. Яскраво вираженим центром її є великий партер – декоративна композиція на горизонтальній площині, де розміщені газони, квітники, клумби, біогрупи дерев і кущів, малі форми скульптури, лавки. Друга частина парку, яка займає 70% території, скомпонована у ландшафтному стилі. Тут сформовано мальовничі рослинні композиції (реліктовий сад, «Єлісейські поля», «Ясна Поляна», бузковий гай, папоротевий гайок та ін.), на фоні широких галявин та звивиста мережа доріжок.

Сьогодні в дендропарку продовжується робота по дальшому поповненню колекцій, створено інтродукційний розсадник, створюється колекційно-методичний сад нових і малопоширених ягідних, плодових, в тому числі і лікарських культур, широко ведеться наукова діяльність, здійснюється еколого-освітня робота серед населення з метою поширення екологічних та природоохоронних знань.

Хоростківський дендропарк є базою наукових досліджень по розробці наукових основ збереження, відтворення і використання деревних рослинних ресурсів, особливо цінних дендрологічних об'єктів та навчання студентів вузів, технікумів, учнів ліцеїв, училищ, шкіл, слухачів курсів підвищення кваліфікації, тощо.

Унікальна пам'ятка неживої природи – **Дністровський розріз силуру у Трубчині** Мельниця-Подільської громади Чортківського району. Тут відслонюється найбільш типова середня частина рашківських шарів силурійської системи. Ці відслонення у формі прямовисних кам'яних стовпів, стіни та звисаючих мальовничих скель. Ніде в Україні силур не виступає в такій повноті,

Рис. 2.8. Дністровський розріз силуру у Трубчині (фото з відкритих джерел)

ніде не насичений викопними рештками організмів, як у Трубчині, Дністровому, Худиківцях і Пилипчому. Багата й різноманітна фауна, яка збереглася в силурі в басейні Дністра, дала змогу виділити всі яруси західноєвропейської геологічної шкали. Подібний розріз силурійських відкладів з рештками фауни є лише в одному місці – на півночі Сибірської платформи, в долині річки Мойєро.

Пам'ятка природи печера Озерна (Голубі озера). Розташована вона поблизу с. Стрілківці, що за 10 кілометрів від міста Борщова. Довжина досліджених її порожнин становить більше 142 кілометрів. Площа в надрах якої знаходи-

ться печера більше 100 га. Озерну відкрили місцеві жителі в 40-х роках минулого століття, а з 1963 року вона досліджується тернопільськими спелеологами. Ця печера – єдина на Поділлі – має підземні озера. Їх чисті плеса займають близько третини усієї її площі. Температура води в Озерній на дев'ять градусів вище нуля, повітря на 12 градусів, відносна вологість – у межах 80-100%.

Рис. 2.9. Печера (Голубі озера) (фото з відкритих джерел)

Входом до Озерної служить вертикальний колодязь, який на півтораметровій глибині переходить у вузьку похилу нору. І щоб потрапити в лабіринти печери – справжню підземну казку, перші 15-20 метрів треба проповзти по мокрій глині, далі вже починаються сухі та просторі коридори. Ми у вхідній залі – галереї, довжина якої 100 метрів, ширина 15, висота – до чотирьох метрів. Площа цієї зали перевищує 1000 квадратних метрів. Від вхідної зали починається мереживо ходів, галерей, щілин Озерної.

На сотні метрів простягаються в печері підземні озера і канали, які можна подолати лише на човні або по стінках вузьких кам'янистих щілин над ними. Рівень води у цих

водоймах залежить від кількості випадання опадів, а загальний її об'єм становить понад 100 тис кубічних метрів. Глибина окремих водоймищ – близько 2 метрів, вода в них слабомінералізована, сульфатно-магнієво-кальцієва.

Печера Озерна – цінний об'єкт карстознавства, геологічних та гідрологічних досліджень. Вона потребує особливої охорони ще й тому, що її водоносний горизонт, спільний із джерелами питтєвої води навколишніх сіл, відкритий. Отже, при відвіданні печери треба суворо дотриматись вимог санітарії.

Гідрологічна пам'ятка природи „Вікнини” – природні озерця, заповідний об'єкт місцевого значення. Розташовані на східній околиці с. Вікно Гримайлівської громади Чортківського району. Оголошені об'єктом природно-заповідного фонду рішенням виконавчого комітету Тернопільської обласної ради від 20.12.1968р. №870.

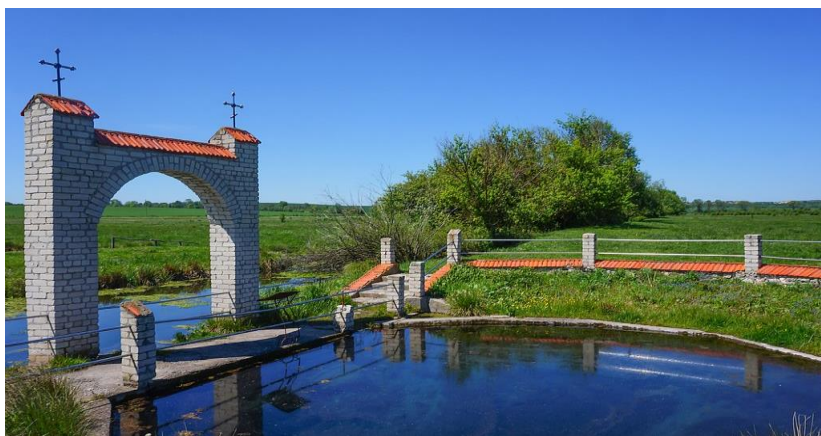

Рис. 2.10. Озерця «Вікнини» (фото з відкритих джерел)

Пам'ятка природи перебуває у віданні селянської спілки ім. Франка Чортківського району. Площа – 0,02 га. Охороняються два природні озерця карстового походження. Одне озерце впорядковане, використовується для освячення води під

час релігійних обрядів.

Література:

1. Знаменська Т.О. Товтровий кряж та його місце у структурі Східно-Європейської платформи. Геол.журнал, 1976. Т.36. С. 54-63.
2. Ковалишин Д.І., Каплун І.Г. До питання про формування рельєфу і ландшафтів Подільських товтр. Наук. записки Тернопільського педаг. ун-ту. Серія: Географія. Тернопіль, 1998. №2. С. 38-42.
3. Ковалишин Д.І. Фізико-географічне районування. Природні умови та ресурси Тернопільщини. Монографія. Тернопіль: ТзОВ «Тернограф», 2011, С.312- 324
4. Маринич О.М., Пархоменко Г.О., Петренко О.М., Шищенко П.Г. Удосконалена схема фізико-географічного районування України. Український географічний журнал. 2003, № 1. С. 16-20.
5. Природа Тернопільської області. Львів: в-во при Львів. держ. ун-ті. Ред. проф. К.І. Геренчука. 1979. 165 с.
6. Природні умоаи та ресурси Тернопільщини / Ред .М.Я.Сивого, Л.П.Царика. Тернопіль: ТзОВ «Тернограф», 2011,512 с.
7. Свинко Й.М., Ковалишин Д.І., Бреус Н.М., Мацко І.В. Вплив осушення на розвиток деяких сучасних географічних проце-сів на Подільській височині. Сучасні географічні проблеми УРСР: Тези допов. К.: 1990. С. 150-151.
8. Свинко Й.М. Розривні тектонічні порушення Товтрової гряди та їх відображення в сучасному рельєфі. Наук. зап. Терноп. педаг. ун-ту. Серія: Географія. Тернопіль, 1998. №2(7). С. 18-20.
9. Сивий М.Я., Ковалишин Д.І. Товтри – як геолого-геоморфологічний феномен. Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях: Матеріали міжнар. науково-практичної конфер. Гримайлів-Тернопіль: Джура, 2008 С. 276-280.
10. Національний природний парк «Дністровський каньйон». Офіційний сайт. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://dnistercanyon.pp.ua/>
11. Природний заповідник «Медобори». Офіційний сайт. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.medobory-reserve.te.ua/>
12. Кременецький ботанічний сад. Офіційний сайт. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://krembotsad.in.ua/>

РОЗДІЛ 3. ЕКОСИСТЕМНІ ПОСЛУГИ ПРИРОДИ ТА ЇХ ОЦІНЮВАННЯ

В основу цього розділу лягли дві публікації авторів щодо оцінювання екосистемних прслуг природи РЛП «Загребелля» та урочища «Червоне» НПП «Дністпрвський каньйон».

3.1. Екосистемні послуги регіонального ландшафтного парку «Загребелля»: в урбанізованому середовищі м. Тернополя: концептуальні засади, підходи до оцінювання

Регіональний ландшафтний парк «Загребелля» був одним із трьох, створених на Тернопільщині у 90-х роках минулого століття з ініціативи Миколи Чайковського – відомого дослідника природи Подільського краю. Пройшло більше 30-и років його функціонування і варто продемонструвати його значущість в межах міської екосистеми, зробивши це мовою цифр і розрахунків. В межах міст України знаходяться 5 РЛП: Знесіння – у Львові, Загребелля – у Тернополі, Ялівщина – у Чернігові, Кагамлицький – у Кременчузі, РЛП «Слов'янський курорт» – у Слов'янську та 1 НПП «Голосіївський» – у Києві. Їх геоекологічні функції в межах урбо-систем описані багатьма дослідниками. Зазвичай ми оцінюємо геоекологічні функції природних комплексів (кліматорегулюючу, повітряочисну, рекреаційну, естетичну, еколого-стабілізаційну тощо) (Царик П.Л., Царик Л.П. 2013).

Основою для оцінювання геоекологічних послуг послужили розробки проектів організації території регіональних ландшафтних парків «Знесіння» і «Загребелля», охорони, відтворення та рекреаційного використання їх природних комплексів та об'єктів, які фактично розроблено одночасно у 2013 році (Пояснювальна записка до розробки..., 2013), (Царик П.Л., Царик Л.П. 2013). Проблемам

дослідження паркового комплексу «Знесіння» присвячена низка публікацій Завадович О., Койнової І., Ямелинця Т. (1999, 2005). Дослідженню природних комплексів РЛП «Загребелля» присвячені праці Царика Л., Чернюк Г., Царика П., Позняк І. (2013, 2015, 2016.), Екосистемні послуги РЛП «Знесіння» досліджено у колективній праці неурядової організації у 2019 році (*Екосистемні послуги...2019*). В публікації Штик Ю. розглянуті питання розбудови категоріального апарату екосистемних послуг та обґрунтуванням їх обліку, що дало б забезпечити теоретичний фундамент формування концепції обліку, аналізу, контролю екосистемних послуг (*Штик Ю. 2022*).

Врахування екосистемних послуг (ЕП) необхідно проводити для оцінювання ролі живої природи у процесі еколого-соціально-економічного (сталого) розвитку. Подув вітру, шелест листя, спів птахів, журчання струмка – ці звичні природні блага стають коштовнішими і необхідними на фоні динамічних урбанізаційних процесів. Ці блага природи отримали термінологічне визначення як екосистемні послуги. Під **екосистемними послугами розуміють** – всі вигоди, які можна отримати від близького сусідства з природою. Від них безпосередньо залежить задоволення базових потреб людини у безпечному природному середовищі. Тому збереження природи є інвестицією у власний добробут. Важливо усвідомлювати, що інвестиції в охорону природи і збереження біорізноманіття на всіх рівнях сприятимуть не лише підтриманню стану самого довкілля, а й покращенню здоров'я, зростанню цін на нерухомість в місцях збережених ландшафтів тощо. Дефініція «екосистемні послуги» як наукова категорія є важливим елементом комплексної системи управління та показує взаємозв'язки між функціонуванням всіх природних екосистем, діяльністю суб'єктів підприємництва та суспільним добробутом. Категорія екосистемні послуги тісно пов'язана з такими категоріями і поняттями

як природне середовище життєдіяльності, безпечне середовище життєдіяльності, потенціал природних систем. Поняття «екосистемні послуги» (ecosystem services) вперше запропонував англійський учений E.F. Schumacher у праці *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered* (1973). Вивчаючи взаємозалежність людини і навколишнього середовища, він наводить термін «екосистемні (чи екологічні, чи природні) послуги». У публікаціях Дж. Фарлей, Р. Констанці (1997), а також М. Лук'янчикова (2011) ЕП визнано «економічною категорією, однак частково ототожненою з екосистемними функціями та екосистемними властивостями». Р. Костанза і Фольке ЕП вважають отриманням людських переваг від екосистемних функцій прямо чи опосередковано (1997). Відповідно до рішення ООН Millenium Ecosystem Assessment, яке використовувався у наукових дослідженнях створено безпосередньо або опосередковано різними екосистемами для людських потреб (*Millenium Ecosystem, 2005*).

У 2009 році в країнах ЄС було розроблено визначення та поділ екосистемних послуг – the Common International Classification of Ecosystem Services (CICES). Виділяють чотири групи екосистемних послуг(ЕП):

- **забезпечувальні (provisioning services)** – послуги від продукції, наданої екосистеми: продовольство, поверхневі води, підземні води, питна вода, мінеральна сировина, деревина, волокно, паливо, генетичні ресурси;
- **регулювальні (regulating services)** – послуги екосистемних процесів: формування і змін клімату, захист від повеней, паводків стихійних лих, запобігання захворювань, поглинання відходів людської життєдіяльності, очищення повітря, води, ґрунту, протидія шкідникам;
- **культурні (cultural services)** – роль екосистем у забезпеченні культурних, духовних та естетичних сторін добробуту людей: емоції і натхнення від краси компонентів навколишнього природного середовища, вплив на фор-

мування способу життя, традицій і звичаїв;

- **підтримувальні (supporting services)** – послуги, щодо забезпечення основних екосистемних процесів: первинна біопродуктивність, біогеохімічні процеси (фотосинтез, кругообіг речовин та енергії), підтримання природного середовища.

Для вимірювання ЕП у національних масштабах країн ЄС розроблено індикатори для базових типів екосистем наземних (лісових, аграрних, поверхневих вод та морських) (Finlayson C.M., Aladin N.V., 2005). Таким чином, враховуються безпосередні зв'язки між екосистемними послугами і процесами природокористування, оскільки інтенсивність процесів природокористування впливають на формування спектру і якості екосистемних послуг.

До *постачальних* послуг екосистем відносять сировину, продовольство, прісну воду, ґрунти та інші матеріальні блага, ціни на які визначають у грошовому еквіваленті і які мають реальну ринкову ціну. Дані послуги споживає населення і вони вигідні місцевим жителям, оскільки власне вони їх отримують. Продаж цих послуг зацікавленим особам надає право місцевим жителям стати посередниками між екосистемами і остаточними споживачами їхніх послуг. Виважене використання послуг даної групи є важливим аспектом потенційних можливостей для кожної із громад. В окремих громадах можуть мати прибутки від регулювання доступу до користування ОП (наприклад, надавати дозвільну документацію на розробку природних ресурсів місцевого значення: лісу, торфовищ, мінеральних ресурсів тощо) або ж надавати інфраструктурні послуги (приміром, надавати логістичні послуги з доставки потенційних користувачів у місця користування послугами). Жителі громад можуть виробляти необхідне спорядження або інструменти. Даною групою екосистемних послуг ми користуємося завжди свідомо. Створення відповідного попиту на товари, продукти й

вироби із природних матеріалів і є опосередковано свідомим використанням екосистемних послуг. Враховуючи стабільність цієї групи екосистемних послуг, їх необхідно відслідкувати, облікувати, аналізувати і комунікувати. Невиснажливе споживання послуг екосистем та підтримуючи, стає природокористування громади отримують передбачувану перспективу.

До *регуляторних* екосистемних послуг відносять різноманіття процесів у екосистемах, які формують середовище існування живих організмів та людини. Це регуляція клімату, погодних умов, якості повітря, якості і кількості прісної води, процесів ґрунтоутворення та певна кількість процесів, які можна віднести до «середовищевірних». Усі ці екосистемні послуги оберігають процеси життєдіяльності від змін у довкіллі, стихійних лих, які негативно впливають на придатність природного середовища для життя. Монетизувати такого роду послуги неможливо. Користування більшістю з них є підсвідомим, оскільки ми живемо в середовищі, яке придатне для нашого проживання за рахунок функціонування природних екосистем. Натомість такі послуги відчуються нами тоді, коли вони вже втрачені. Використання послуг цієї групи не призводить до їх виснаження або збіднення. Загалом, збереження стійкості екосистем, щоб вони на перспективу не втрачали здатності надавати подібні послуги, а також культурні і соціальні послуги, надважливе завдання підтримання життя на планеті.

Культурні та соціальні послуги. Такого роду послуги екосистем проявляються в наданні споживачам нематеріальних вигід та благ, які надсилає нам природа: можливість оздоровлення організму, духовного збагачення, натхнення для творчості у будь-якій сфері діяльності, формування ідентичності соціальних і етнічних груп. Не зважаючи на свідоме користування цією групою ЕП, всі вони є нематеріальними придатними для нашого проживання, тому оці-

нити їх вартість можливо опосередковано, оцінюючи можливість користування ними. Ці послуги невиснажливі в користуванні, однак їх популяризація може призвести до покращення якості життя громади у перспективі. Оберігаючи природні території, популярними серед відвідувачів, громада матиме стабільне поступлення капіталу за рахунок наявності на її території (збережених ландшафтів, які можна використовувати для організації, наприклад, зимових лижних трас для гірськолижників тощо).

Послуги підтримання екосистем Ця група екосистемних послуг є доволі складною для сприйняття. Ідеться про глобальні процеси у геосферах Землі (формування атмосферних процесів, протікання процесів колообігу речовин і енергії у природі, кліматичних особливостей тощо). Глобальні процеси на геосферних та планетарному рівнях формують біорізноманіття, яке бере найактивнішу роль у протіканні цих процесів. Нам не завжди вдається відслідкувати різносторонню користь від створення національного природного парку або від збереження якоїсь території невирубаною та нерозораною (заказника). Осушуючи водно-болотні угіддя нам було не зовсім зрозуміло, чому в прилеглих річкових басейнах знижується водність річок, пересихають потічки, відбуваються часті зміни водного балансу, погіршуються умови існування гідробіоценозів.

Крім того, за особливостями і характером споживання послуги екосистем поділяють на конкурентні та неконкурентні, а за ознакою усунення від споживання ресурсу – на виключні й невиключні у споживанні. Їх поділяють також на індивідуальні й глобальні. Приміром, зібрані людиною ягоди споживаються індивідуально, а регулювання лісами кліматичних особливостей стосується всіх людей. Відділити екосистемні послуги одну від одної неможливо. Потрапляючи в певну екосистему або в зону дії надаваних нею послуг, ми отримуємо «безкоштовний талон» на всі з них. Тоб-

то ідучи до лісу за грибами, ми дихаємо чистим повітрям, просякнутим корисними для легеней ефірними маслами, насолоджуємось тишею, пташиним співом, лісовою прохолодою й вологішим мікрокліматом. Заразом можемо збирати ягоди, слухати спів птахів, зробити неймовірні фото. Така вже особливість ресурсних і культурно-соціальних екосистемних послуг: вони часто є самою можливістю їх споживати, ніж самим споживанням. Ми витрачаємо кошти на захоплення від пошуку ягід, а не на самі ягоди. Тож у деяких випадках культурна значущість використання певної ресурсної послуги може вийти на перший план та затьмарити її базову цінність. Так, у випадку збирання ягід і грибів вигоди для здоров'я та відпочинку є часто важливішими, ніж можлива економічна вигода від збору.

У разі неможливості вказати, яким чином монетизувати зазначену послугу, ми вказуємо можливість оцінити важливість послуги – через ймовірні втрати й збитки від її недоотримання. Відсутність ринкових цін на послуги екосистем та біотичне і ландшафтне різноманіття вели до того, що блага, які від них отримуємо, зазвичай нами не враховувались або недооцінювались.. Це, в свою чергу, вело до необдуманих дій, що не тільки згубно впливало на збереженні біотичного і ландшафтного різноманіть, а й на ступінь сприятливості природного середовища проживання населення, добробут людей. Занижена оцінка природних благ і геоекологічних послуг або навіть їх відсутність призводять до втрати конкурентоспроможності зелених насаджень, зелених зон населених пунктів.

На наступному етапі дослідження переходимо до оцінювання екосистемних послуг екосистем регіонального ландшафтного парку «Загребелля». У таблицях 3.1 і 3.2 наведені дані вартості екосистемних послуг природних територій за різними науковими розрахунками і джерелами.

Таблиця 3.1

**Водно-болотні угіддя і лучний покрив
(Екосистемні послуги..., 2019р.)**

Категорія угідь, природні компоненти, процеси	Вартість ЕП, дол/га/рік	Вартість ЕП, грн/га/рік
Контроль повеней / регуляція рівня води	464	11600
Очищення води	288	7200
Регуляція клімату	133	3325
Оселище для біорізноманіття	214+201	10 375
Естетична інформація	881	22 025
Рекреація і туризм	492	12 300
Всього	2673	66 825

Таблиця 3.2

**Деревний та чагарниковий покрив (Екосистемні
послуги..., 2019р.)**

	Вартість, дол/га/рік	Вартість, грн/га/рік
Збір пилу	3260	81 500
Регуляція клімату	800	20 000
Регуляція повеней	25	625
Забезпечення вологою	1000	25 000
Запилення	50	1 250
Депонування вуглецю	280	7 000
Боротьба з комахами-шкідниками	525 000	13 125 000
Стабілізація ґрунту, зменшення ерозії та вивітрювання	1 940 000	48 500 000
Збереження біорізноманіття	17 500	437 500
Всього	2 487 915	62 197 875

Структура земельних угідь РЛП «Загребелля» відображена у таблиці 3.3. Спробуємо продемонструвати покомпонентну і сукупну вартість екосистемних послуг у м. Тернопіль природних комплексів РЛП «Загребелля» і порівняти їх зі створеними виробничими і соціальними благами соціально-економічним комплексом міста. Відповідно до розрахунків на основі форми державної статистичної звітності № 6-

зем, водно-болотні угіддя, лучний та лучно-степовий покрив РЛП “Загребелля ” складають 38,57 га, площа водного плеса водосховища в межах Парку становить 306,6 га, лісовкриті ділянки займають 266,3 га. На основі даних наведених таблиць та структури земельних угідь РЛП «Загребелля» можна порахувати, що 1 га водно-болотних угідь надає екосистемних послуг на 66 825 грн впродовж року, а 1 га лісовкритих ділянок – 62 197 875 грн на рік. У результаті зазначаємо, що 310,0 га водно-болотних угідь надають сукупних екологічних послуг на суму 20 755 845 грн/рік. 30,57 га водно-болотних угідь та луків надають екосистемних послуг 2 577 440 грн на рік, а 266,3 га лісів – 16 563 294 311 грн на рік.

Отже, уся площа природних територій парку “Загребелля” надає щороку послуг на 16 586 627 610 грн. Якщо у Тернополі мешкає близько 217 тис. осіб, то на одного мешканця припадає 76336,967 грн. екосистемних послуг. Для порівняння, річний бюджет м. Тернопіль складає 3,3967 млрд. грн. (2024 р.). Зауважимо, що складова екосистемних послуг перевищує річний бюджет у 4,9 рази. Можливо це не зовсім вдале порівняння, однак при цьому відчувається «вага» екосистемних послуг у процесі узгодженого розвитку. Щоденний вклад екосистем РЛП у безкоштовні послуги для пересічного громадянина Тернополя складає 209 грн (76336,967 грн. на рік). З цього підрахунку видно, що найбільш вартісним ресурсом серед тих, які надає нам природа, є зовсім не традиційні природні ресурси.

У 2018 році подібні розрахунки були проведені для НПП «Голосіївський», у 2019 році оцінено екосистемні послуги РЛП «Знесіння» у Львові. Тим самим, подібного роду оцінювання демонструють роль парків, паркових комплексів у сталому функціонуванні сучасних великих міст

України.

Таблиця 3.3

Структура земельних угідь РЛП "Загребелля"

Категорія земель	Площа в межах об'єкту	
	га	%
Землі сільськогосподарського призначення - всього	18,7	3,0
з них: сільгоспугіддя	18,7	3,0
з сільгоспугідь: -рілля	18,7	3,0
Землі лісового фонду - всього	144,3	22,9
з них: - ліси	144,3	22,9
Землі паркової зони - всього	156,4	24,8
Болота - всього	4,0	0,6
Водний фонд - всього	306,6	48,6
РАЗОМ ЗЕМЕЛЬ:	630,0	100

Науковці України зайняті потребами сучасної модернізації принципів сталого розвитку та включенням у процеси розвитку екосистемного управління на засадах залучення до міжнародних тенденцій включення послуг природних екосистем у механізми сталого розвитку. При цьому необхідно провести відповідні економічні оцінки цих послуг. Окремі методичні підходи до оцінки деяких екосистемних послуг в нашій країні вже створені та застосовуються в контексті використання Кіотського протоколу. Проте, відсутність врегульованого нормативно-правового середовища, комплексних методик та системних практик оцінки екосистемних послуг, потребує прийняття таких заходів:

- імплементувати категорію «екосистемна послуга» до законодавчих нормативно-правових актів України, узгодивши їх з існуючими термінами нормативно-правового поля України;
- розробити та впровадити методичні рекомендації оцінки послуг різних екосистем (водних, лісових, лучних, аграрних) та рекомендувати на їх основі механізмів врахування вартості екосистемних послуг в процесі сталого природо-

користування;

- провести інвентаризацію та типологію екосистемних послуг за основними типами екосистем, й видами послуг, приуроченістю до регіонів, природних зон, категорії споживачів тощо ;
- сформувати комплексний реєстр екосистемних послуг;
- розробити та впровадити у практику бюджетного планування платежі за екосистемні послуги;
- створити інформаційний портал, щодо забезпечення можливості доступу споживачів усіх зацікавлених сторін до даних надання усіх видів екосистемних послуг.

Насамкінець варто зауважити, що тільки безпосередньо відпрацьована вартісна оцінка екосистемних послуг на різних рівнях та включення останніх у реальний ринковий обіг, зможуть стати надійним заходом формування дієвих механізмів запобігання подальшої деградації та поетапного відновлення як місцевих, так і регіональних, а через них і глобальних екосистем.

3.2. Оцінка екосистемних послуг урочища «Червоне» НПП «Дністровський каньйон»

Урочище «Червоне» є популярною серед туристів місцевістю в околиці Червоногородського водоспаду Джуринського каньйону. Мальовнича місцевість з залишками старовинного замку, фрагментами міських споруд початку XIX ст, костелу, які на сьогоднішній день зазнають руйнації. Приуроченість до каньйону печер, гротів, червонокнижних рослин і тварин, наявність екологічних стежок і маршрутів роблять цю місцевість популярною для відвідувачів різних вікових груп.

Функціональне зонування території заповідного урочища демонструє, що до заповідної зони віднесено стрімкий східний схил урочища, на якому зростає горлиця весняний і який має найменше господарське, і зокрема, рекреаційне

навантаження. Загальна площа заповідної зони складає 3,7 га.

До зони стаціонарної рекреації віднесені ділянки в долині старого русла річки Джурин, де планується створення інфраструктурних об'єктів для відпочивальників. Загальна площа зони стаціонарної рекреації складає 1,6 га.

Вся інша територія урочища разом з заплавою і річищем річки Джурин віднесені до зони регульованої рекреації. Загальна площа зони регульованої рекреації складає 60,9 га.

До господарської зони віднесені всі під'їзні шляхи, місця планованих автостоянок, охоронна зона ЛЕП-10, давній вапняковий кар'єр (потенційне місце проведення у ньому практичних занять учнів і студентів природничих спеціальностей) та територія давніх забудов колишнього містечка Червоногород. Загальна площа господарської зони складає 7,2 га. (рис.3.1).

Оцінювання екосистемних послуг урочища проводиться за відпрацьованою методикою, опираючись на структуру земельних угідь і розробки проектів організації території регіональних ландшафтних парків «Знесіння» і «Загребелля» охорони, відтворення та рекреаційного використання їх природних комплексів та об'єктів, які фактично розроблено одночасно у 2013 році (*Пояснювальна записка до розробки..., 2013*), (Царик П.Л., Царик Л.П. 2013). Проблемам дослідження паркового комплексу «Знесіння» присвячена низка публікацій Завадович О., Койнової І., Ямелинця Т. (1999, 2005) Дослідженню природних комплексів РЛП «Загребелля» присвячені праці Царика Л., Чернюк Г., Царика П., Позняк І. (2013, 2015, 2016). Екосистемні послуги РЛП «Знесіння» досліджено у колективній праці неурядової організації у 2019 році (*Екосистемні послуги..., 2019*). В публікаціях Штик Ю. В. (2022) розглянуті питання розбудови категоріального апарату екосистемних послуг та

обґрунтуванням їх обліку, що дало б забезпечити теоретичний фундамент формування концепції обліку, аналізу, контролю екосистемних послуг.

Від екосистемних послуг безпосередньо залежить задоволення базових потреб людини у безпечному природному середовищі. Важливо усвідомлювати, що інвестиції в охорону природи і збереження біорізноманіття на всіх рівнях сприятимуть не лише підтриманню стану самого довкілля, а й покращенню здоров'я тощо.

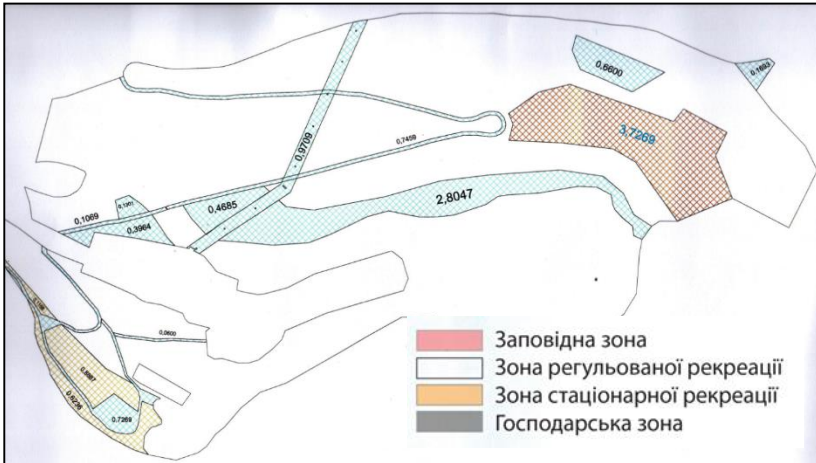

Рис. 3.1. Функціональне зонування території урочища «Червоне»

Ми у публікації приділятимемо увагу двом основним групам ЕП – **культурним (cultural services)** – ролі екосистем у забезпеченні культурних, духовних та естетичних сторін добробуту людей: емоції і натхнення від краси компонентів навколишнього природного середовища, вплив на формування способу життя, традицій і звичаїв; та **підтримувальним (supporting services)** – послугам, щодо забезпечення основних екосистемних процесів: первинна біопродуктивність, біогеохімічні процеси (фотосинтез, кругообіг речовин та енергії), підтримання природного середовища.

Структура земельних угідь урочища «Червоне» ві-

дображена у таблиці 3.6. Спробуємо продемонструвати по-компонентну і сукупну вартість екосистемних послуг природних комплексів урочища «Червоне» Відповідно до розрахунків на основі дешифрування аерофотознімку водно-болотні угіддя займають в межах урочища 0,74 га лучний, лучно-степовий покрив вкриває близько 52,8 га, під чагарниковою рослинністю зайнято 18,35 га, під дорожною мережею 7,34 га, відпрацьований гіпсовий кар'єр займає площу 0,66 га (табл. 3.4.).

Таблиця 3.4.

Категорія земельних угідь урочища

Категорія земель	Площа в межах об'єкту	
	Га	%
Водно-болотні угіддя	0.74	1,0
Лучно-степові угіддя	52,8	71,62
Лісочагарникова рослинність	18,7	25,23
Відпрацьований кар'єр	0,66	0,88
Дороги, стежини	1,3	1,27
РАЗОМ ЗЕМЕЛЬ:	74,2	100

На основі даних наведених таблиць 3.1, 3.2. та структури земельних угідь (табл.3.4.) можна порахувати, що 1 га лучно-степових угідь надає екосистемних послуг на 66 825 грн впродовж року, а 1га лісово-чагарникових ділянок - 62 197 875 грн на рік. У результаті зазначаємо, що 0,74 га водно-болотних угідь надають сукупних екологічних послуг на суму 49450,5 грн/рік. 52,8 га лучно-степових угідь надають екосистемних послуг на суму 3 528 360 грн на рік, а 18.7 га лісово-чагарникової рослинності – на суму 1 163 100 269 грн на рік.

Отже, уся площа природних територій урочища «Червоне» надає щороку послуг на 1 163 149 729 грн. Для того, щоб досягнути масштабності екосистемних послуг одного природного урочища, площею 74,2 га порахуємо на яку суму надається екосистемних послуг природними ландшафтами даної території. Якщо у Тернопільській області мешкає бли-

зко 1,0 млн. осіб, то на одного мешканця припадає 1163,149 грн. річних екосистемних послуг. Для порівняння, річний бюджет Тернопільської області за 2024 рік складає 2.428 млрд грн. (Зауважимо, що складова екосистемних послуг є близькою 48% бюджетних асигнувань цілої області). Можливо це не зовсім вдале порівняння, однак при цьому відчувається «вага» екосистемних послуг у процесі узгодженого розвитку. Щоденний вклад екосистем урочища «Червоне» у безкоштовні послуги для пересічного громадянина Тернопільщини складає 3,18 грн (1163,149 грн. на рік). З цього підрахунку видно, що найбільш вартісним ресурсом серед тих, які надає нам природа, є зовсім не традиційні природні ресурси.

Література:

1. Варуха. А. Огляд підходів з оцінки екосистемних послуг через призму їхнього застосування для визначення збитків, завданих військовими діями РФ на території України [за заг. ред. О. Кравченко]. Львів :«Компанія “Манускрипт”», 2022. 56 с.
2. Адаптація до зміни клімату: зелені зони міст на варті прохолоди. Київ, 2016.
https://www.researchgate.net/publication/323016606_Kazancev_T_Halaim_O_Vasiluk_O_Filipovic_V_Krilova_G_Adaptacia_do_zmin_klimatu_zeleni_zoni_na_varti_proholodi_K_Zelena_Hvila_2016_-_40_s
3. Василюк О., Ільмінська Л. Екосистемні послуги. Огляд.pdf
4. Екосистемні послуги регіонального ландшафтного парку “Знесіння” Дослідження: Львів, 2019.
5. Завадович О. Аспекти і проблеми функціонування природоохоронних установ місцевого значення” (на прикладі регіонального ландшафтного парку „Знесіння” у Львові). Проблеми і перспективи розвитку природоохоронних об’єктів на Розточчі. Матер. міжн. наук.-практ. конф. Львів: Логос, 2000. С.35-40.
6. Завадович О., Захарко Е., Швадчак Б., Ямелинець Т. Інформаційна система регіонального ландшафтного парку

- “Знесіння”. Геоінформаційні технології сьогодні, матер. між нар. Науково-практичної конфер. Львів, 1999. с. 37.
7. Койнова І., Завадович О. Особливості функціонування та можливості збалансованого розвитку регіонального ландшафтного парку “Знесіння”. Вісник Львів. Серія географічна. Львів, 2005. Вип. 32. С. 121-129.
 8. Пояснювальна записка до розробки (оновлення) проекту організації території регіонального ландшафтного парку “Знесіння”, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об’єктів. Львів, 2013.
 9. Царик Л., Позняк І. До проблеми озеленення і ролі паркових комплексів у функціонуванні урбоєкосистеми Тернополя. Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. Тернопіль: СМП «Тайп», 2016, №1 С. 263-270.
 10. Царик Л.П., Царик П.Л., Оливко О.А. Оцінювання екосистемних послуг урочища «Червоне» НПП «Дністровський каньйон». The 3rd International scientific and practical conference “Global trends in the development of educational systems” (January 21 – 24, 2025) Bergen, Norway. International Science Group. 2025. P. 50-57. DOI – 10.46299/ISG.2025.1.3
 11. Царик Л.П., Царик П.Л., Царик В.Л. Урочище «Червоне» у системі рекреаційного природокористування. The 6th International scientific and practical conference “The role of innovations in the transformation of the image of modern science” (October 08 – 11, 2024) Oslo, Norway. International Science Group. 2024. p. 50-56. DOI – 10.46299/ISG.2024.2.6
 12. Царик П.Л., Царик Л.П. Регіональний ландшафтний парк «Загребелля» у системі заповідного і рекреаційного природокористування. Монографія. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. 186 с., іл.
 13. Чернюк Ганна, Царик Любомир, Царик Петро. Морфологічна структура ландшафтів РЛП "Загребелля" і їх трансформаційні зміни. Наукові записки ТНПУ. Серія Географія №2, 2015 С.32-37.
 14. Штик Ю.В. Особливості обліку екосистемних послуг в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2021->

15. Costanza R. The value of the world's ecosystem services and natural capital [Электронный ресурс] Nature. 1997. Vol. 387. P. 253-260. – Режим доступа: www.esd.ornl.gov/benefits_conference/nature_paper.pdf.
16. Finlayson C. M, Aladin N. V. Inland Water Systems // Ecosystems and Human Well-being: Current State and Trends. 2005. https://www.researchgate.net/publication/265038948_Inland_Water_Systems
17. ForCES – Forest Certification for Ecosystem Services – A groundbreaking pilot project to expand FSC's scope and relevance <https://www.slideshare.net/CIFOR/fa-fsc-al>
18. Millennium Ecosystem Assessment, 2005. Ecosystems and Human Well-being: Synthesis. Island Press, Washington, DC
19. Sedell. J., Sharpe M., Dravnieks Apple D., Copenhagen M., Furniss M. Water and the Forest Service. FS-660. United States Department of Agriculture, Forest Service, Washington, DC. 2000. https://www.fs.fed.us/sites/default/files/legacy_files/media/types/publication/field_pdf/water-forest-service-01-2000.pdf
20. Structure of the Common International Classification of Ecosystem Services (CICES) <https://cices.eu/cices-structure/>
21. TEEB (2010) The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature: A synthesis of the approach, conclusions and recommendations of TEEB. http://www.biodiversity.ru/programs/international/teeb/materials_teeb/TEEB_SynthReport_English.pdf

РОЗДІЛ 4. МОДЕЛІ ЗАПОВІДНИХ МЕРЕЖ АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ

4.1. Кременецький район

Сучасний стан ПЗФ фонду **Кременецького району** нараховує 103 об'єктів загальною площею 23 287,5 га (табл. 4.1). Сім об'єктів ПЗФ в районі мають статус загальнодержавного значення, із них національний природний парк (НПП) «Кременецькі гори», Кременецький ботанічний сад, Вишнівецький парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва та 4 заказники.

Таблиця 4.1

Території та об'єкти ПЗФ Кременецького адміністративного району

№ _п	Категорія об'єкту	Кількість, од	Площа, га
1	Природні національні парки	1	6951,2
2	Заказники:	31	17350,7
	а) загальнодержавного значення	4	4176,9
	б) місцевого значення	27	13131,3
3	Пам'ятки природи:	62	185,2
	а) загальнодержавного значення	-	-
	б) місцевого значення	62	185,2
4	Ботанічні сади:	1	200
	а) загальнодержавного знач.	1	200
	б) місцевого значення	-	-
5	Дендрологічні парки:	2	20,7
	а) загальнодержавного значення	-	-
	б) місцевого значення	2	20,7
6	Парки пам'ятки садово-паркового мистецтва:	2	8,5
	а) загальнодержавного значення	1	8,0
	б) місцевого значення	1	0,5
7	Заповідні урочища	3	86,2
8	Зоологічні парки:	1	1
	а) загальнодерж. значення		
	б) місцевого значення	1	10,0
	Всього	103	24 796,5

Рівень заповідності Кременецького району становить 8,8% (табл. 4.2). Найвищою заповідністю характеризуються Шумська (17,5%) і Кременецька (16,5%) територіальні громади, проте є у районі і громади із заповідністю менше 1% – Борсуківська, Лопушненська, Вишнівецька та Великодержкальська. *(Офіційний сайт Управління екології та природних ресурсів)*

Таблиця 4.2

**Природоохоронні параметри територіальних громад
Кременецького району**

№	Громада	Площа, га	Кіль- кість об'єктів ПЗФ	Площа ПЗФ, га	Заповідність, %
1	Шумська	63 200	35	11065,5	17,5
2	Кременецька	52 300	30	8500,5	16,5
3	Лановецька	47 900	17	2844,5	6,0
4	Почаївська	21 720	6	534,5	2,5
5	Борсуківська	15 210	6	144,5	0,95
6	Лопушненська	14 370	4	91,5	0,63
7	Вишнівецька	32 240	6	99,5	0,31
8	Великодержкальська	16 460	1	7,0	0,04
<i>Кременецький район</i>		263 400	103	23287,5	8,8

У структурі ПЗФ Кременецького району переважають заказники (17313 га), з яких 12380,5 га займають загальнозоологічні заказники, які складають 50% у структурі площ ПЗФ району. Загалом же під заказниками у районі зайнято 70% усіх заповідних площ. Майже 28% площ ПЗФ Кременеччини займає НПП «Кременецькі гори» площею 6951,2 га *(Національний природний парк «Кременецькі гори»..., 2017)*. Близько 2% площ у районі займають пам'ятки природи, заповідні урочища, дендропарки і ботанічний сад (рис. 4.1).

У Кременецькому районі відсутні такі категорії ПЗФ, як біосферний і природний заповідники, регіональний ланд-

шафтний парк, а також зоологічні та комплексні пам'ятки природи.

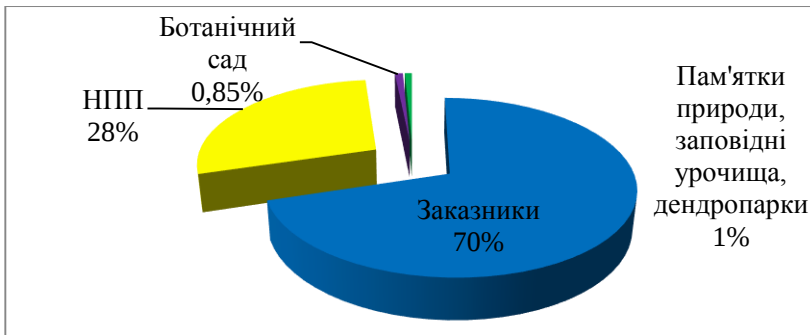

Рис. 4.1. Структура НПЗФ Кременецького району, за площею

У кількісному відношенні у районі переважають пам'ятки природи, яких нараховується 62 одиниці, з яких 41 ботанічна, 15 геологічних та 6 гідрологічні. Найбільш повне представництво пам'яток природи зосереджено у Кременецькій і Лановецькій територіальних громадах (рис.4.3).

Таблиця 4.3

Приуроченість пам'яток природи до територіальних громад

№ з/п	Назва територіальної громади	Пам'ятки природи місцевого значення			
		Геологічні	Гідрологічні	Ботанічні	Разом
1.	Борсуківська	-	1	4	5
2.	Великодержкальська	-	-	1	1
3.	Вишнівецька	3	-	1	4
4.	Кременецька	3	2	15	20
5.	Лановецька	2	2	4	8
6.	Лопушніянська	-	1	-	1
7.	Почаївська	1	-	2	3
8.	Шумська	6	-	14	20
	Загалом	15	6	39	62

Заказників на Кременеччині функціонує 31, з яких 4

загальнодержавного значення: лісовий заказник «Суразька дача», ботанічний заказник «Довжоцький» (Шумська ТГ), ботанічний заказник «Веселівський», ботанічний заказник «Ваканци» (Кременецька ТГ).

Як було відмічено, у структурі заказників Кременецького району, переважають загальнозоологічні, яких нараховується 11 (рис. 4.2). Серед них найбільшими є «Воронуха» (4814 га) у Кременецькій ТГ та «Вербовецько-Заліський» (2699 га) у Лановецькій ТГ. Найбільше заказників зосереджено у Шумській ТГ: лісовий заказник «Суразька дача» площею 3864 га, ботанічний заказник загальнодержавного значення «Довжоцький» (105 га) та місцевого значення – «Стіжоцькі чорниці №1» (61 га), «Стіжоцькі чорниці №2» (41 га), гідрологічний заказник «Кутянський луг» (66,5 га), орнітологічний заказник «Солов'їний» (6,6 га) та 6 загальнозоологічних заказників загальною площею понад 3,5 тис. га. У Кременецькому районі створено 3 ландшафтні заказники – «Вільшанки» (Почаївська ТГ), «Витік р. Заломаної»,

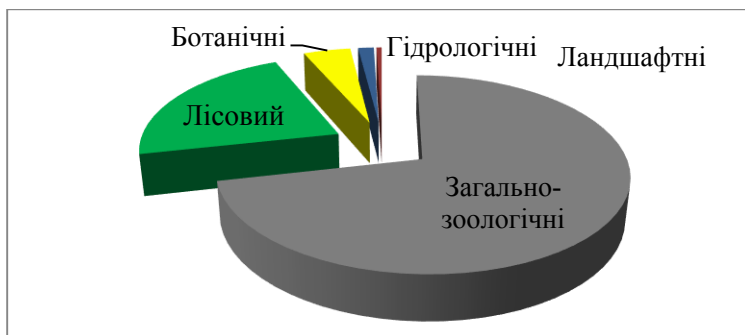

Рис. 4.2. Структура заказників Кременецького району, за площею

«Крутнівська гора» (Лопушненська ТГ) і 3 гідрологічні – «Кутянський луг» (Шумська ТГ), «Малобережецький» (Кременецька ТГ), Горинський (Вишнівецька, Почаївська, Лопушненська територіальні громади). У Кременецькому

районі представлені також 3 заповідні урочища: «Бобрів гай» у Шумській ТГ, «Каленикові гори» і «Березина» у Лановецькій ТГ та два дендрологічні парки – «Білокриницький» (Царик Л., Кузик І., Царик П. *Геоекологічний вимір...*, 2023) у Кременецькій ТГ і «Суразький дендропарк ім. Дубровинського» у Шумській територіальній громаді.

Враховуючи нижчу заповідність Кременецького району за пересічнообласний показник у 8.9%, пропонуємо збільшення площі ПЗФ та створення нових заповідних об'єктів і територій. За результатами проведених експедиційних досліджень у басейнах річок Горинь та Іква, узагальнення наукових публікацій, даних топографічних і кадастрових карт, фондів матеріалів кафедри геоекології та гідрології ТНПУ ім. В. Гнатюка, Управління екології та природних ресурсів Тернопільської ОДА (*Офіційний сайт Управління екології та природних ресурсів*), публікації фахівців природного заповідника «Медобори», Кременецького ботанічного саду, НПП «Кременецькі гори» (*Національний природний парк «Кременецькі гори»...*, 2017). та інших, обґрунтовано створення 37-ми нових заповідних об'єктів і територій в межах Кременецького району. Зокрема, 3 РЛП: «Малополіський» (2500 га), «Білокриницький» (3500 га), «Горинський» (1500 га) були обґрунтовані викладачами кафедри геоекології... ТНПУ ще у далекому 2005 році; 16 заказників, серед яких: 7 ботанічних (152,5 га), 5 ландшафтних (231,5 га) і 4 гідрологічні (161,5 га); 16 пам'яток природи загальною площею 72,5 га; заповідне урочище «Товариське» площею 22 га (Шумська ТГ) та парк-пам'ятку садово-паркового мистецтва у с. Катеринівка Кременецької ТГ (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Перспективні заповідні об'єкти Кременецького району

Громада	Назва об'єкту	Площа, га	Загальна площа, га
Шумська	Ботанічний заказник	4,0	94,0

	«Буковий ліс»		
	Ботанічний заказник «Вілійський»	23,0	
	Ландшафтний заказник «Шопіньки»	45,0	
	Заповідне урочище «Товариське»	21,9	
	Гідр. пам'ятка природи «Витік р. Вілія»	0,1	
Кремене цька	РЛП «Малополіський»	2500,0	6012,5
	РЛП «Білокриницький»	3500,0	
	Гідр. пам'ятка природи «Витік річки Вілія»	1,0	
	Гідр. пам'ятка прир. «Жолобківське джерело»	0,3	
	Парк-пам'ятка садово- паркового мистецтва «Залишок старовинного парку у с. Катеринівка»	1,2	
	Бот. пам'ятка прир. «Попівецька степова ділянка»	10,0	
Лановец ька	РЛП «Горинський»	1500,0	1695,5
	Гідрологічний заказник «Витік р. Жирак»	115,5	
	Гідрологічний заказник «Витік р. Вербовець»	20,0	
	Гідрологічний заказник «Буглівський»	20,0	
	Ландшафтний заказник «Медиха»	19,0	
	Ландшафтний заказник «Нова Земля»	6,3	
	Ландшафтний заказник «Микитиха»	12,6	
	Гідр. пам'ятка природи «Витік р. Буглівка»	1,0	
	Зоол. пам'ятка природи «Лановецькі бобри»	1,0	

	Геол. пам'ятка прир. «Палеогеновий карст»	0,1	
Почаївська	Ландшафтний заказник «Борщівський»	148,5	203,5
	Комплексна пам'ятка природи «Копані»	4,5	
	Гідр. пам'ятка прир. «Старотаразьке джерло»	0,5	
	Бот. пам'ятка природи «Старотаразькі степові ділянки»	20,0	
	Бот. пам'ятка природи «Ридомильська степова ділянка»	30,0	
Вишнівецька	Бот. пам'ятка природи «Лозівецька ділянка»	0,6	45,0
	Гідрологічний заказник «Чорні криниці»	5,9	
	Ботанічний заказник «Зубиха»	18,3	
	Ботанічний заказник «Залужжя»	20,2	
Борсуківська	Бот. пам'ятка природи «Нападівські липи»	0,3	0,3
Лопушенська	Гідр. пам'ятка природи «Джерело Кринка»	0,2	90,2
	Бот. пам. природи «Староолексинська липова алея»	0,5	
	Бот. пам'ятка природи «Урочище Васи́лихи»	2,5	
	Ботанічний заказник «Бобрівник»	25,0	
	Ботанічний заказник «Будераचना»	4,0	
	Ботанічний заказник «Розтоки»	58,0	

Запропоновані перспективні заповідні об'єкти загальною площею 8141 га, сприятимуть збільшенню кількості категорій заповідання і загалом рівня заповідності Кремене-

цького району до 12%. В окремих територіальних громадах, за рахунок створення РЛП, рівень заповідності зростає з 16,5% до 28% (Кременецька ТГ) (рис. 4.3), з 6% до 10% (Лановецька ТГ), також вдасться досягнути рівня заповідності більше 1% у Борсуківській та Лопушненській територіальних громадах.

Проведені дослідження не дозволяють нам запропонувати створення нових заповідних об'єктів у Великодедерецькій територіальній громаді, яка потребує ґрунтовніших досліджень на перспективу.

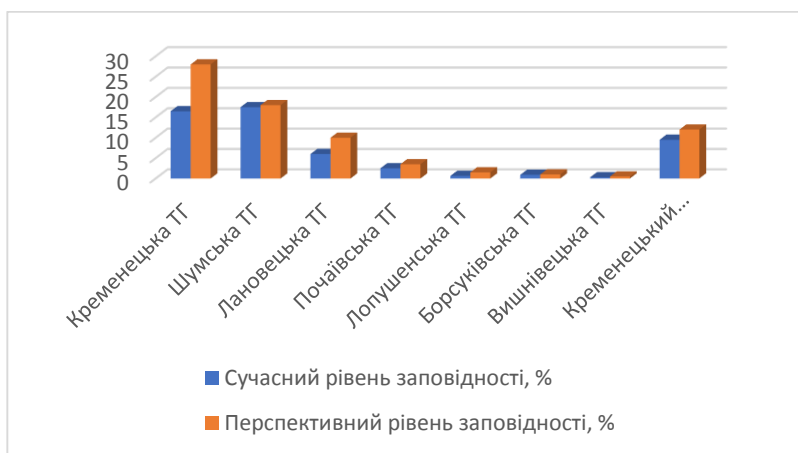

Рис. 4.3. Сучасний стан та перспективи заповідності територіальних громад Кременецького району

4.2. Тернопільський район

В Тернопільському адміністративному районі нараховується 253 територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Серед них 9 категорій заповідання окрім біосферного заповідника і національного природного парку. Найбільш знаковими заповідними територіями в районі є заказники загальнодержавного значення: Серетський гідрологічний, Чистилівський орнітологічний, Семиківський гідрологічний у Тернопільському ландшафтному районі; «Товтро-

вий степ»– ландшафтний у Товтровому природному окрузі; Голицький ботаніко-ентомологічний, «Жолоби» – ботанічний – у Бережанському горбогірному ландшафтному районі. Для такого масштабного за розмірами адміністративного району це зовсім небагато. Тривалий час планується до створення Опільський РЛП в Бережанському ландшафтному районі, Збараський РЛП в Товтровому ландшафтному окрузі, РЛП «Княжий ліс» у Тернопільському ландшафтному районі. У той же час в районі значна кількість заповідних об'єктів (близько 240) з невеликою площею, що не сприяє збереженню крупних ссавців. Ступінь заповідності адміністративного району складає 4,4% (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Структура ПЗФ Тернопільського району

N ^{з/п}	Категорія об'єкту	Кількість, од	Площа, га
1.	Природний заповідник	1	741,83
2.	Регіональні ландшафтні парки	2	913,00
3.	Заказники:	71	22900,32
	а) загальнодержавного значення	8	1975,70
	б) місцевого значення	63	20924,62
4.	Пам'ятки природи:	167	208,86
	а) загальнодержавного значення	1	0,20
	б) місцевого значення	166	508,66
5.	Ботанічні сади:	2	32,86
	а) загальнодержавного знач.	-	-
	б) місцевого значення	2	32,86
6.	Дендрологічні парки:	3	10,00
	а) загальнодержав. зн.	-	-
	б) місцевого значення	3	10,00
7.	Парки пам'ятки садово-паркового мистецтва:	7	43,62
	а) загальнодержавного значення	1	20,00
	б) місцевого значення	6	23,62
8.	Заповідні урочища	1	12,00
	Всього	253	25162,49

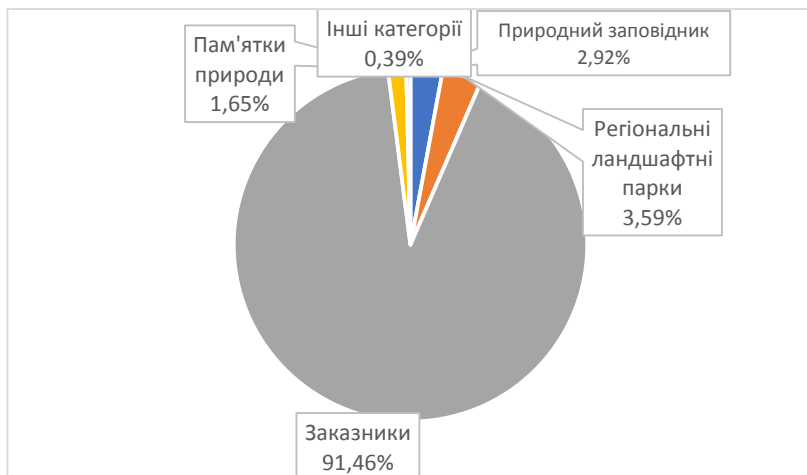

Рис.4.4. Розподіл площ під категоріями заповідання

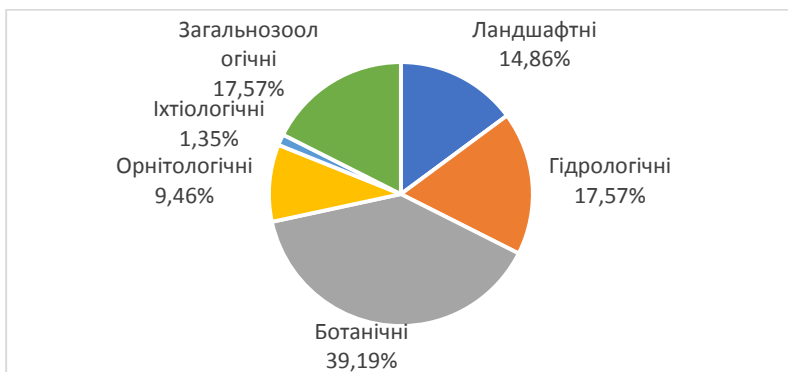
Аналіз зайнятих площ категоріями заповідання показав, що майже 91,5% площ припадає на заказники і менше 10% площ на 8 інших категорій заповідання (рис. 4.4). Заказники представлені у 15 із 24 територіальних громад. Відсутні заказники у таких територіальних громадах адміністративного району як: Козлівській, Великоберезовицькій, Іванівській, Микулинецькій, Озернянській. За загальною кількістю в адміністративному районі представлено 74 заказники, із яких 29 ботанічних, по 13 гідрологічних і загальнозоологічних, 11 ландшафтних, 7 орнітологічних і 1 іхтіологічний (рис.4.5). У Збаразькій територіальній громаді зосереджено 11 заказників 4-х типів, Бережанській територіальній громаді зосереджено 8 заказників трьох типів, у Тереховлянській - 4 чотирьох типів (табл. 4.6).

За часткою займаних площ серед заказників Тернопільського району переважають загальнозоологічні (84,58%), частка гідрологічних у структурі заказників складає 7,95%. Частка решти категорій заказників у структурі зайнятих площ складає 7,47% (рис. 4.6.).

Таблиця 4.6

**Розподіл заказників різних типів в межах територіальних
громад Тернопільського адміністративного району**

№ з/п	Назва територіальної громади	Заказники, од/площа (га)						Разом
		Ландшафтні	Гідрологічні	Ботанічні	Орнітологічні	Іхтіологічні	Загальнозоологічні	
1.	Байковецька	1/6,00	1/14,2	1/36,00	-	-	-	3/56,20
2.	Бережанська	-	-	5/84,10	1/60,00	-	2/2582,00	8/2726,10
3.	Білецька	-	2/339,00		1/321,00	-	-	3/660,00
4.	Великобірківська	1/14,10	1/12,20	-	-	-	-	2/26,30
5.	Великогаївська	2/53,90	1/4,10	-	-	-	-	3/58,00
6.	Залозецька	-	1/227,86	1/7,00	-	-	1/3488,00	3/3722,86
7.	Збаразька	2/58,00	1/44,70	6/182,00	-	-	2/4156,00	11/4440,70
8.	Зборівська	1/51,34	1/23,10	1/1,10	-	-	1/120,00	4/195,54
9.	Золотниківська	-	1/115,00	-	-	-	-	1/115,00
10.	Козівська	-	-	-	-	1/1,42	3/1152,00	4/1153,42
11.	Купчинецька	-	-	-	1/137,80	-	1/1251,00	2/1388,8
12.	Нараївська	-	-	3/110,80	-	-	1/722,00	4/832,80
13.	Підволочиська	1/107,40	1/31,00	-	1/27,00			3/165,40
14.	Підгасцька	-	-	5/52,40	-	-	-	5/52,40
15.	Підгороднянська	-	-	2/106,00	-	-	-	2/106,00
16.	Саранчуківська	-	-	3/25,20	-	-	-	3/25,20
17.	Скалатська	2/27,00	-	-	1/20,00	-	1/2984,00	4/3031,00
18.	Скориківська	-	2/147,10	-	1/5,00	-	-	3/152,10
19.	Теребовлянська	1/123,90	-	1/8,00	1/29,80	-	1/3220,00	4/3381,70
20.	Тернопільська	-	1/890,40	1/81,00	-	-	-	2/971,40
	Загалом	11/ 441,64	13/ 1848,66	29/ 693,60	7/ 600,60	1/1,42	13/ 19675,00	74/ 23266,32

**Рис. 4.5. Розподіл заказників за кількістю і типами у
Тернопільському адміністративному районі**

Стосовно пам'яток природи спостерігаємо таку ситуацію. В адміністративному районі зосереджено 167 пам'яток природи, із яких 166 – місцевого значення. В жодній з територіальних громад не представлено усіх шести типів пам'яток природи. Найбільша їх кількість зосереджена у Збаразькій ТГ (17), у Тереховлянській – 16, Нараївській ТГ – 12, Козівській – 10, Підгаєцькій – 9, Скалатській – 8

Таблиця 4.7

Розподіл пам'яток природи за кількістю і типами у територіальних громадах Тернопільського адміністративного району

№ з/п	Назва територіальної громади	Пам'ятки природи, од/площа (га)				
		Комплексні	Геологічні	Гідрологічні	Ботанічні	Разом
1.	Байковецька	-	-	5/0,28	3/7,46	8/7,74
2.	Бережанська	-	2/0,30	3/4,08	6/8,61	11/12,99
3.	Білецька	1/1,50	1/0,50	-	3/2,82	5/4,82
4.	Великобerezовицька	-	1/0,10	5/0,95	1/0,10	7/1,15
5.	Великобiрківська	-	-	1/0,25	1/1,30	2/1,55
6.	Великогаївська	-	1/0,70	2/0,04	3/0,07	6/0,81
7.	Залозецька	1/36,4	1/0,10	1/0,01	4/0,11	7/36,62
8.	Збаразька	-	4/27,20	1/4,70	12/13,57	17/45,47
9.	Зборівська	-	-	2/0,25	6/0,36	8/0,61
10.	Іванівська	-	-	1/0,02	-	1/0,02
11.	Козівська	-	-	2/3,55	8/0,16	10/3,71
12.	Купчинецька	-	-	-	2/0,06	2/0,06
13.	Микулинецька	-	-	2/1,01	5/4,22	7/5,23
14.	Нараївська	-	2/0,70	1/2,90	9/59,87	12/63,47
15.	Озернянська	-	-	1/0,05	1/0,03	2/0,08
16.	Підволочиська	-	1/1,00	2/3,41	4/3,43	7/7,84
17.	Підгаєцька	-	1/5,00	1/0,08	7/71,40	9/76,48
18.	Підгороднянська	-	-	-	2/1,32	2/1,32
19.	Саранчківська	-	-	5/10,5	2/14,4	7/24,90
20.	Скалатська	5/27,71	1/1,00	-	2/0,53	8/29,24
21.	Скориківська	-	-	1/11,1	-	1/11,1
22.	Тереховлянська	1/5,00	-	4/1,06	11/64,47	16/70,73
23.	Тернопільська	-	-	2/0,11	7/27,38	9/27,49
	Загалом	8/70,61	14/36,30	42/44,34	103/273,06	167/508,86

Байковецькій – 8, Великогаївській – 6, Великобerezовицькій і Микулинецькій по – 7, Дві територіальні громади не мають пам'яток природи, це – Козлівська, Золотниківська, що свідчить про неналежну вивченість території на предмет наявних заповідних об'єктів.

Рис.4.6. Структура заказників адміністративного району за часткою займаних площ

Аналіз ступеня заповідності територіальних громад Тернопільського району продемонстрував їх мозаїчну структуру (табл. 4.8, рис.4.8.). Так, чотири громади мають ступінь заповідності вищий за пересічнообласний (від 11,3 до 15,0 %). Дві громади представляють ландшафти Бережанського горбогірного району. Три громади з заповідністю (7,59 – 9,67%) мають перспективу довести заповідність до 10%. Шість громад мають низький показник заповідності від 1,1 до 4,91 %, що свідчить про необхідність проведення комплексних досліджень природи територіальних громад. Одинадцять ТГ мають катастрофічно низький рівень заповідності, менше 1%, що доводить про відсутність цілеспрямованих досліджень їх природи на предмет заповідання (табл.4.8).

Таблиця 4.8

Заповідні об'єкти в межах територіальних громад Тернопільського району

№ з/п	№ на картосхемі	Територіальна громада	Кількість заповідних об'єктів, од	Площа заповідних об'єктів, га	Заповідність %
1	9	Залозецька	10	3759,48	15,03
2	19	Купчинецька	6	1437,86	14,73
3	27	Скалатська	11	2894,28	12,91
4	16	Бережанська	21	2716,10	11,38
5	21	Тернопільська	16	1618,30	9,67

6	32	Теребовлянська	22	3464,39	7,86
7	13	Збаразька	28	4486,17	7,59
8	12	Білецька	8	672,67	4,91
9	15	Нараївська	21	966,34	4,43
10	29	Підгаєцька	17	1320,55	2,71
11	26	Підволочиська	11	495,03	1,41
12	30	Золотниківська	2	398,00	1,40
13	20	Підгороднянська	5	135,62	1,10
14	14	Скориківська	4	163,20	0,62
15	22	Байковецька	11	93,93	0,54
16	10	Зборівська	12	208,71	0,45
17	25	Великобірківська	4	27,62	0,42
18	28	Саранчуківська	11	92,10	0,41
19	24	Великогаївська	9	59,31	0,40
20	31	Микулинецька	7	62,43	0,26
21	17	Козівська	12	20,73	0,05
22	23	Великобerezовицька	8	3,19	0,02
23	33	Іванівська	1	0,02	0,0002
24	18	Козлівська	0	0	0

Стосовно кількісного співвідношення різних типів пам'яток природи у адміністративному районі спостерігаємо таку їх структуру. Переважаючими у кількісному відношенні є ботанічні пам'ятки природи (93 од). Гідрологічні пам'ятки природи нараховують 39 одиниць, геологічні – 12 од. і комплексні – 8 одиниць (рис.4.7).

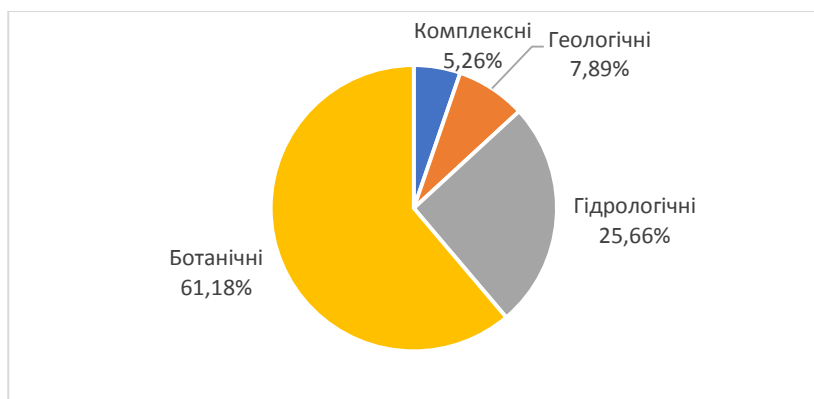

Рис. 4.7. Розподіл пам'яток природи за кількістю типів у Тернопільському адміністративному районі
За структурою зайнятих площ різних типів пам'яток

природи відмічаємо найвищу частку ботанічних ПП (65,03%), комплексними ПП зайнята частка у 16,81%, гідрологічними ПП – 9,59%, під геологічними ПП - 8.57% (рис.4.9).

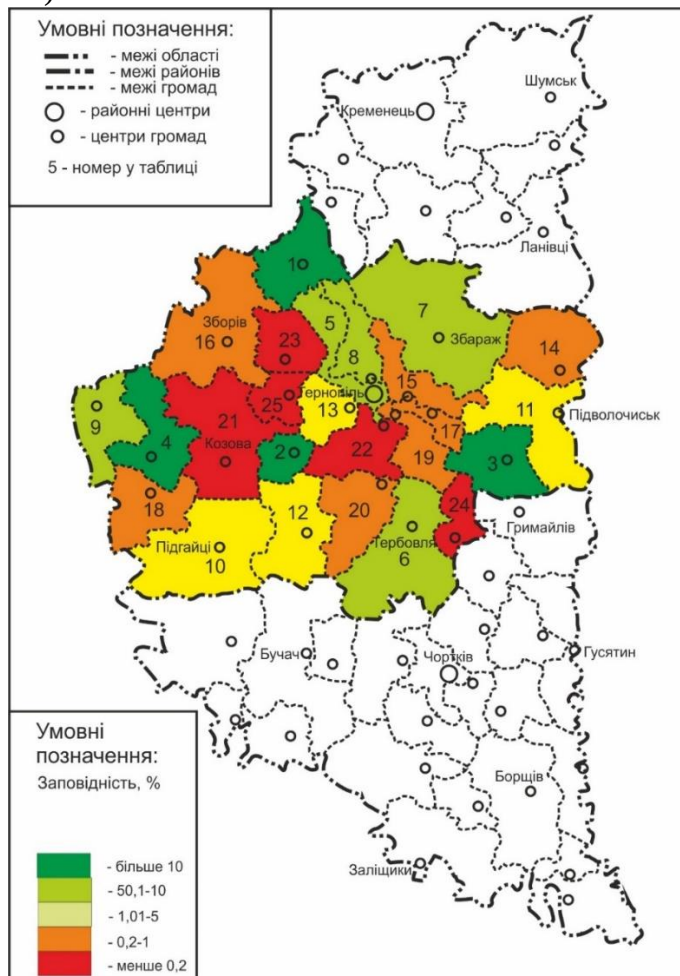
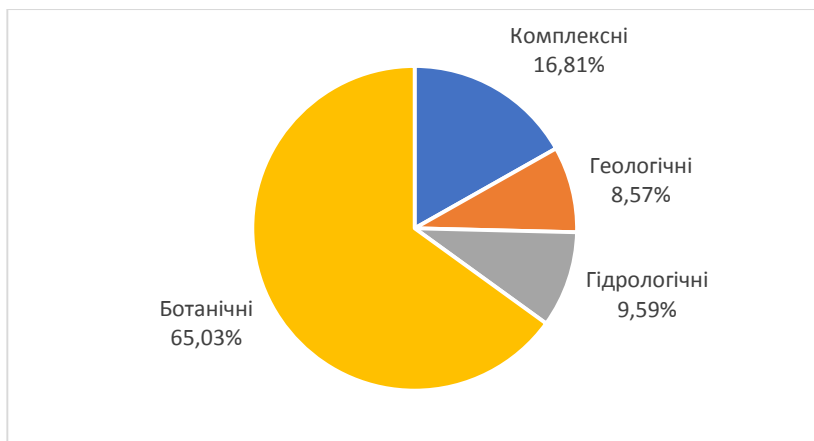

Рис.4.8. Ступінь заповідності територіальних громад Тернопільського району

**Рис.4.9. Розподіл типів пам'яток природи
Тернопільського АР за структурою зайнятих площ**

Варто враховувати той факт, що науковцями природодослідниками, фахівцями природного заповідника, національних природних парків, Кременецького ботанічного саду запропонована мережа перспективних для заповідання об'єктів, створення яких змінить на краще ситуацію в проблемних територіальних громадах.

За результатами комплексу досліджень геоєкологічного стану пропонування об'єктів, придатності ландшафтів і природних компонентів для їх використання в якості природоохоронних територій, узгоджено пропозиції щодо перспектив створення в межах територіальних громад Тернопільського району 24 перспективних заповідних об'єктів у 10 громадах загальною площею 17732,2 га (табл. 4.9) (Царик Л., Царик П., Кузик І., Царик В. *Природокористування та охорона природи...*, 2021).

Перспективними для створення, насамперед, є регіональні ландшафтні парки, які завдяки великій площі сприятимуть зростанню заповідності окремих територіальних громад та адміністративного району і передбачатимуть їх використання у сфері туризму, рекреації та екоосвітньої

діяльності. Запропоновані 5 регіональних ландшафтних парків (РЛП) збільшать площу природно-заповідного фонду

Таблиця 4.9

**Перспективні заповідні об'єкти територіальних громад
Тернопільського району**

№	Громада	Назва об'єкту	Площа, га	Загальна площа, га
1	Збаразька	Регіональний ландшафтний парк «Збаразькі Товтри»	1500,0	1513,8
		Ландшафтний заказник «Урочище Новиківське»	10,0	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Черніхівецькі джерела»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Стрівецьке джерело»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Кобильське джерело»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Джерело «Парадове»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Шимківські джерела»	3,0	
2	Підгаєцька	Регіональний ландшафтний парк «Підгаєцький»	4500,0	4500,0
3	Теребовлянська	Регіональний ландшафтний парк «Княжий ліс»	4000,0	4002,0
		Гідрологічна пам'ятка природи «Осталецька долина джерел»	1,0	
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Залишки старовинного парку у с. Сушин»	1,0	
4	Бережанська	Регіональний ландшафтний парк	4000,0	4000,0

		«Урманський»		
5	Тернопільська	Регіональний ландшафтний парк «Залізцівсько-Вертелківський»	3500,0	3680,0
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Парк Національного відродження»	55,0	
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Парк «Сопільче»	98,0	
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Парк Т.Г. Шевченка»»	22,0	
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Біблійний сад ТНПУ ім. В. Гнатюка»	5,0	
6	Підволочиська	Гідрологічна пам'ятка природи «Супранівське джерело»	0,2	0,2
7	Микулинецька	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Микулинецький парк»	10,0	10,0
8	Великобріківська	Ботанічна пам'ятка природи «Середнє болото»	7,5	7,5
9	Саранчуківська	Гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення «Вітік річки Бибелки»	0,2	0,2
10	Іванівська	Заповідне урочища «Дубина Лозівецька»	1,5	18,5
		Заповідне урочище «Стадниця» с. Глешава	12,0	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Копанка» витік р. Тайна у с. Іванівка	5,0	

району на 17 500 га. Окрім РЛП, обґрунтовано необхідність створення 9-и гідрологічних пам'яток природи місцевого значення, шести парків-пам'яток садово-паркового мистец-

тва, чотирьох ландшафтних заказників, однієї ботанічної пам'ятки природи місцевого значення, двох заповідних урочищ і одного ландшафтного заказника. Створення цих заповідних об'єктів сприятиме зростанню заповідності Тернопільського району – з 4,4 % до 7,0 %. Разом з тим особливу увагу щодо дослідження перспектив створення заповідних об'єктів необхідно приділити тим територіальним громадам, у яких не запропоновано створення перспективних об'єктів, а ступінь заповідності є меншим 1%.

4.3. Чортківський район

Території та об'єкти природно-заповідного фонду **Чортківського адміністративного району** представлені 10 категоріями заповідання. Загальна кількість заповідних об'єктів досягла 300 одиниць при заповідній площі 86161,33 гектари (станом на 01.01.2025 року). Ступінь заповідності адміністративного району є вищим за пересічнообласний (15,2%). До особливостей природно-заповідного фонду адміністративного району варто віднести:

- найвищий ступінь заповідності серед адміністративних районів;
- найбільшу кількість заповідних об'єктів;
- найбільші за площею регіональний ландшафтний парк та національний природний парк;
- найбільша за площею пам'ятка природи та найдовший РЛП;
- наявність пам'яток природи в усіх територіальних громадах (табл.4.10, рис.4.10).

Таблиця 4.10

Території та об'єкти природно-заповідного фонду Чортківського АР

№ _п	Категорія об'єкту		Кількість, од	Площа, га
1	Природні заповідники		1	8774,87
2.	Національні природні парки		1	11730,22
3.	Регіональні ландшафтні парки		1	42084,00

4.	Заказники: при заповідній площі		37	22290,60
	а) загальнодержавного значення		7	5845,00
	б) місцевого значення		30	16445,60
5.	Пам'ятки природи:		249	740,06
	а) загальнодержавного значення		11	126,00
	б) місцевого значення		238	614,06
6.	Ботанічні сади:		-	-
	а) загальнодержавного знач.		-	-
	б) місцевого значення		-	-
7.	Дендрологічні парки:		4	79,00
	а) загальнодержавного значення		2	74,00
	б) місцевого значення		2	5,00
8.	Парки пам'ятки садово-паркового мистецтва:		6	68,52
	а) загальнодержавного значення		2	37,00
	б) місцевого значення		4	31,52
9.	Заповідні урочища		1	394,00
	Всього		300	86161,33

- найбільш оптимальну структуру заповідних площ категорій ПЗФ;
- найбільша кількість заповідних об'єктів загальнодержавного значення.

За територіальною структурою більшість заповідних об'єктів приурочена до долини р. Дністер. Саме територіальні громади у долині Дністра мають найвищу заповідність, а їх природа наділена найвищим природно-рекреаційним потенціалом.

Стосовно національного природного парку «Дністровський каньйон» площею 11730 гектарів можна зауважити, що він є найвідвідуванішим заповідним об'єктом району і області. Щороку десятки тисяч рекреантів сплавають водним маршрутом «На хвилях Тіраса» і відвідують гідрологічну пам'ятку природи «Червоногородський водоспад в урочищі «Червоне»». Не меншою популярністю наділені печери Подністер'я, Русилівські водоспади.

Найбільша кількість заказників приурочена до Заліщицької (10 од.) та Борщівської (8 од.) територіальних громад. Сім громад не мають в межах своєї території

заказників.

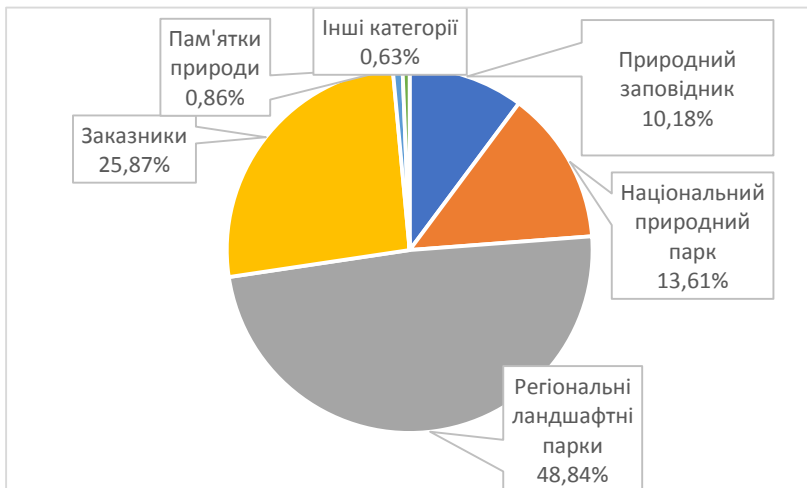

Рис.4.10. Частка заповідних площ категорій заповідання у Чортківському АР

Це: Білобожницька, Гримайлівська, Коропецька, Мельнице-Подільська, Трибухівська, Золотопотіцька, Васильковецька (табл. 4.11).

Найбільша частка кількості заказників (майже третина) припадає на Борщівську, Копичинецьку та Заліщицьку громадах. Серед заказників найбільша частка належить ботанічним заказникам (52,19%), далі йдуть загальнозоологічні (22,15%), ландшафтні (8,54%) іхтіологічні (7,58%) і лісові (6,90%) (рис.4. 11).

За часткою площ переважають загальнозоологічні заказники (71,67%) та карстово-спелеологічні (18,61%), найменшу частку площ займають іхтіологічні заказники (0,46%) (рис.4.13.)

Стосовно пам'яток природи варто зауважити їх наявність в кожній із 22 територіальних громад. Найбільше пам'яток природи знаходиться в межах Борщівської ТГ (35 од.), Заліщицької ТГ (30 од), Мельниця-Подільська (23 од), Бучацька ТГ (19 од.), Монастирська ТГ (16 од) і Золото-

потічка ТГ (15 од.).(табл.4.12).

Таблиця 4.11

**Типи заказників в межах територіальних громад
Чортківського району**

№ з/п	Назва територіальної громади	Заказники, од/площа (га)						Разом
		Ландшафтні	Карстово-спелеологічний	Ботанічні	Лісові	Іхтіологічні	Загально-зоологічні	
1.	Більче-Золотецька	0,23/ 195,90	-	-	-	-	-	0,23/ 195,90
2.	Борщівська	-	1/7,00	5/781,50	1/182,70	-	0,87/ 4184,00	7,84/ 5155,20
3.	Бучацька	-	-	-	-	-	4/ 1104,00	4/ 1104,00
4.	Гусятинська	-	-	-	-	-	1/ 3205,00	1/ 3205,00
5.	Заводська	-	-	-	0,29/ 503,64	-	0,28/ 129,00	0,57/ 632,64
6.	Заліщицька	1/622,10	-	6,76/559,00	-	2/87,80	-	9,76/ 1308,90
7.	Іване-Пустенська	-	-	0,22/2,70	-	-	-	0,22/ 2,70
8.	Колиндянська	-	-	1/9,50	-	-	-	1/9,50
9.	Копичинецька	-	-	2,77/ 2117,10	-	-	-	2,77/ 2117,10
10.	Монастирська	-	-	1/14,00	-	-	2/ 4011,00	3/ 4025,00
11.	Нагірянська	1/19,50	-	-	0,41/ 797,29	-	-	1,41/ 816,79
12.	Скала-Подільська	1/25,40	-	1,04/17,00	-	-	-	2,04/ 42,40
13.	Товстенська	-	-	1/16,10	-	-	-	1/ 16,10
14.	Хоростківська	-	-	-	-	-	0,23/ 729,60	0,23/ 729,50
15.	Чортківська	-	-	-	0,91/ 402,77	-	1/180,00	1,91/ 510,77
	Загалом	3,23/852,00	1/7,00	19,75/ 3516,93	2,61/888,640	2/87,80	8,38/ 13542,60	37/ 22290,60

Аналіз частки чисельності типів пам'яток природи демонструє абсолютну перевагу ботанічних пам'яток природи (161 од.). Далі йдуть геологічні пам'ятки природи (58 од.) та гідрологічні ПП (23 од.) (рис.4.13). Стосовно частки

площ типів ПП необхідно відмітити абсолютне домінування ботанічних пам'яток природи (83,92%), другу позицію займають комплексні пам'ятки природи з часткою площ (8,95%) (рис. 4.14).

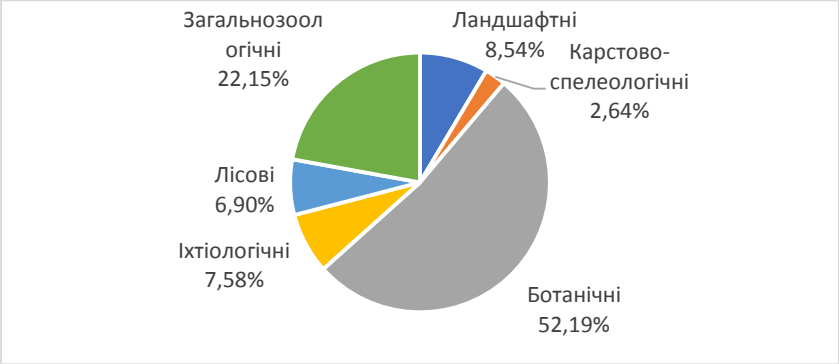

Рис. 4.11. Частка кількості типів заказників в межах громад Чортківського АР

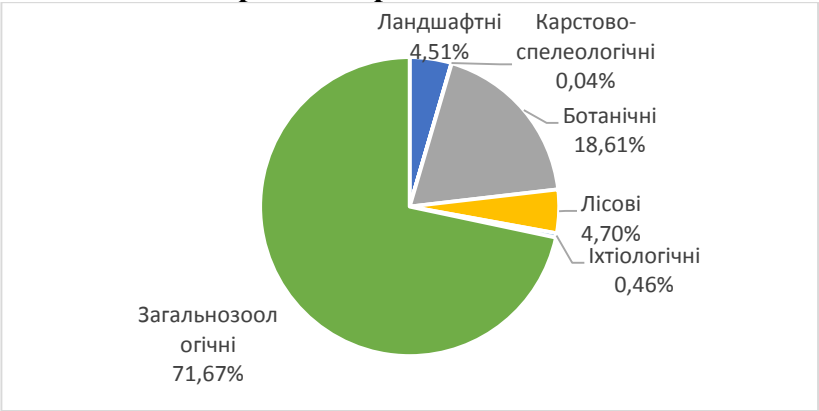

Рис.4.12. Частка площ різних типів заказників Чортківського АР

Таблиця 4.12

Приуроченість пам'яток природи то територіальних громад Чортківського району

№ з/п	Назва територіальної громади	Пам'ятки природи, од/площа (га)					
		Комп-лексні	Геоло-гічні	Гідро-логічні	Ботанічні	Зооло-гічні	Разом

1.	Більче-Золотецька	-	3/0,53	-	10/2,14	-	11/2,67
2.	Білобожницька	-	-	4/0,71	3/9,32	1/4,20	8/14,23
3.	Бучацька	-	4/1,70	4/15,54	11/30,51	-	19/47,75
4.	Чортківська	2/20,10	-	1/0,05	10/0,81	-	13/20,96
5.	Гримайлівська	-	1/-	1/0,02	3/2,72	-	5/2,74
6.	Хоростківська	-	-	-	2/0,02	-	2/0,02
7.	Іване-Пустенська	-	2/1,10	-	1/0,05	-	3/1,15
8.	Колиндянська	-	-	-	2/9,35	-	2/9,35
9.	Копичинецька	-	-	-	6/1,35	-	6/1,35
10.	Коропецька	-	2/0,30	-	7/30,70	-	9/31,00
11.	Мельнице-Подільська	-	7/6,75	1/0,01	15/25,17	-	23/31,93
12.	Монастирська	-	4/0,36	1/0,01	11/92,06	-	16/92,43
13.	Нагірянська	-	1/0,10	1/0,05	7/5,09	-	9/5,24
14.	Товстенська	2/4,40	4/7,80	1/0,70	10/107,94	-	16/
15.	Трибухівська	-	-	-	1/0,02	-	1/0,02
16.	Заводська	1/30,00	3/0,75	-	3/0,04	-	7/30,79
17.	Золотопотіцька	-	5/2,85	1/1,00	9/36,52	-	15/40,37
18.	Борщівська	1/9,00	9/2,45	3/5,02	18/101,79	-	35/118,26
19.	Васильковецька	-	-	1/0,03	1/4,70	-	2/4,73
20.	Гусятинська	-	1/0,50	1/0,01	3/0,26	-	5/0,75
21.	Заліщицька	-	11/28,20	1/0,02	18/66,13	-	30/89,35
22.	Скала-Подільська	-	1/0,1	2/0,03	7/13,24	-	10/13,28
	Загалом	6/63,50	58/5349	23/23,20	161/595,67	1/4,20	249/740,06

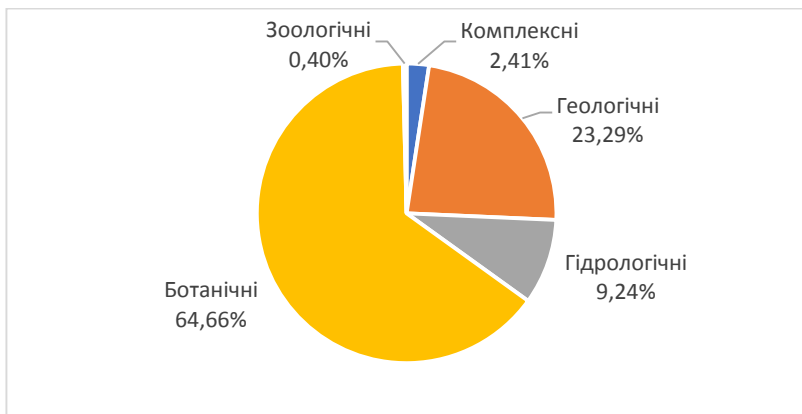
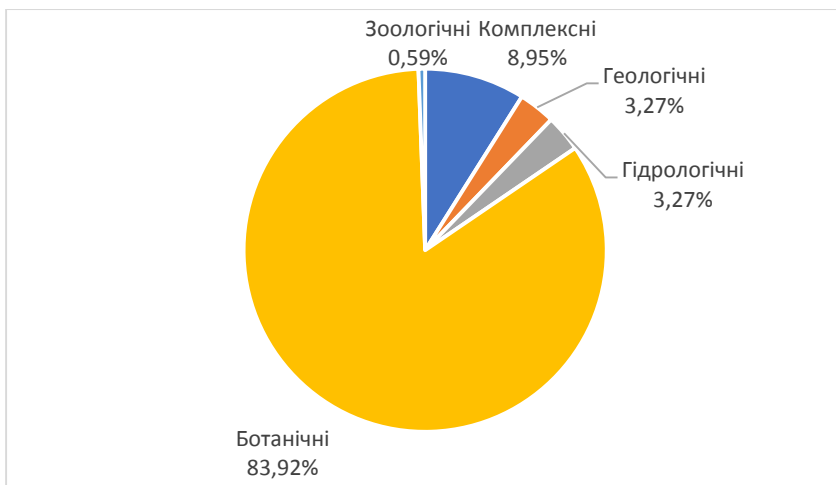

Рис. 4.13. Кількості типів пам'яток природи у Чортківському адміністративному районі

**Рис.4. 14. Частка площ типів пам'яток природи
Чортківського адміністративного району**

Література:

1. Бакало О., Царик Л., Царик П. Трансформація геоєкологічних процесів басейну річки Джурин. Монографія. Видання доповнене і перероблене. Тернопіль: редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2020. 174 с.
2. Децентралізація. Офіційний сайт. Вилучено з: <http://decentralization.gov.ua>
3. Tsaryk Lyubomir, Tsaryk Petro, Liubov Yankovska, Svitlana Novytska, Volodymyr Tsaryk. Funkcjonalno-przestrzenna optymalizacja sieci stref chronionych i regionów ekologicznych tarnopola na Ukrainie. Annals universitatis mariae Curie-Skłodowska. Lublin–Polonia. P.131-151. doi: <http://dx.doi.org/10.17951/b.2023.78.0.131-151>
4. Biodiversity strategy for 2030. Вилучено з: https://ec.europa.eu/environment/strategy/biodiversity-strategy-2030_en
5. Офіційний сайт Управління екології та природних ресурсів Тернопільської ОДА. Мережа природно-заповідного фонду. Вилучено з: <https://ecology.te.gov.ua/prirodno-zapovidnij-fond/merezha-pzf/#l-merezha-pzf>

6. Національний природний парк «Кременецькі гори»: сучасний стан та перспективи збереження, відтворення, використання природничих комплексів та історико- культурних традицій: монографія. (2017). За ред. М.О. Штогриня, О. М. Байрак. Київ: ТВО «ВТО Типографія від А до Я».
7. Царик Л.П., Ковальчук І.П., Царик П.Л., Кузик І.Р. Природоохоронні стандарти ЄС – національні і регіональні реалії. Вісник ХНУ ім В.Н. Каразіна, Серія: Геологія. Географія, Екологія (59) 2023. С.329-339. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2023-59-25>
8. Царик Л., Кузик І., Царик П. Геоекологічний вимір екомережі Кременецького адміністративного району Тернопільської області. Modernization of today's science: experience and trends: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference, September 22, 2023. Singapore, 2023. С 174–179.
9. Царик Л. Заповідна справа на Тернопільщині: історичні етапи, проблеми, перспектива. Збірник праць, том 12. Краєзнавчі дослідження на Тернопільщині. Тернопільський осередок НТШ. Тернопіль, Підручники і посібники, 2021. С.53-84.
10. Царик Л., Кузик І., Царик П. Сучасний стан та перспективи розвитку природно-заповідного фонду Кременецького району Тернопільської області. Scientific Collection «InterConf»: with the Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference «Global and Regional Aspects of Sustainable Development» (March 26-28, 2023; Copenhagen, Denmark) by the SPC «InterConf». Berlitz Forlag, 2023. С. 306-313.
11. Царик Л.П. Перспектива створення ландшафтних заказників у середній і нижній частинах басейну річки Джурин. Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства – Тернопіль: СМП «Тайп». №7 (випуск 7). 2023. С. 26-31.
12. Царик Л.П., Царик П.Л. Екосистемні послуги регіонального ландшафтного парку «Загребелля» в урбанізованому середовищі м. Тернополя: концептуальні засали, підходи до оцінювання. Харків. Людина та довкілля. Проблеми

неоекології. 2024. Випуск 41, С. 123-131 DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-4224-2024-41-09>

13. Царик Л., Царик П., Кузик І., Царик В. Перспективні моделі заповідної і екологічної мереж територіальних громад Чортківського району. Наукові записки ТНПУ. Серія географія. Тернопіль: СМП «ТАЙП», 2023, №1. С.257 – 264. DOI <https://doi.org/10.25128/2519-4577.23.1.28>.
14. Царик Л., Царик П., Кузик І., Царик В. Природокористування та охорона природи у басейнах малих річок: монографія (видання друге доповнене і перероблене) за ред. проф. Царика Л.П. Тернопіль: СМП «Тайп», 2021. 162 с.
15. Царик Л., Царик П. Обґрунтування створення перспективного ландшафтного заказника «Базарський» Матеріали Міжнародної конференції «Подільські читання 2023» Тернопіль, Ред.-видавн.відділ 2023. С. 12-16.
16. Царик, П.Л., Царик, Л.П. (2019). Про організацію території та рекреаційне використання Білокриницького дендрологічного парку. Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної та екологічної науки: Міжнародна науково-практ. конф. присвяченої 25-річчю відкриття спеціальності «Екологія» у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна. Вилучено 3: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14633/1/Tsaryk_Tsaryk.pdf
17. Царик Л., Царик П., Царик В Заповідна і екологічна мережі Тернопільського адміністративного району The 30th International scientific and practical conference “Trends and modern methods of improving scientific ideas” (August 01 – 04, 2023) Melbourne, Australia. International Science Group. 2023. p. 35-40.
18. Tsaryk, L., Kovalchuk, I., Tsaryk, P., Kuzyk, I. (2023). Environmental protection standards of the EU – national and regional realities. Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series “Geology. Geography. Ecology” (59), 329-339. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2023-59-25>

РОЗДІЛ 5. ЗАПОВІДНІ МЕРЕЖІ РІЧКОВО-БАСЕЙНОВИХ СИСТЕМ

5.1. Сучасний стан та перспективи розвитку заповідної мережі басейну р. Джурин

Сучасний етап заповідання природи, який активізувався після здобуття Україною незалежності, характеризується збільшенням кількості і площ заповідних об'єктів, формуванням регіональних (басейнових) природоохоронних систем (екомереж). На матеріалах двох річкових басейнів Джурина і Гнізни продемонструємо етапи формування природоохоронних систем.

Перший заповідний об'єкт в басейні річки Джурин був створений у 1969 році – Берекова діброва в Шутроминцях с. Садки, лісове урочище "Нирків". Входить до складу заповідної зони РЛП “Дністровський каньйон” (*Царик П.Л. З історії..., 2000*).

У 1969 році взято під охорону Нирківські горіхи чорні в околиці с. Поділля.

У 70-х рр. ХХ ст. були створенні такі заповідні об'єкти:

- Червоногородський водоспад (1972 р.), як гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення площею 0,70 га, по сьогоднішній день він є найбільш відвідуваним і привабливим для рекреантів заповідним об'єктом, який входить до складу НПП «Дністровський каньйон»;

- Устечківська ділянка скельної рослинності – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення, на девонських відкладах взята під охорону у 1976 р;

- Шутроминські дуби (1977 р.) – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення, дерева віком понад 200 років в урочищі Шутроминці поблизу селища Садки.

- У 1990-х рр. нижня долина річки Джурин разом із Червоногородським водоспадом увійшла до новоствореного регіонального ландшафтного парку «Дністровський каньйон».

- У 1994 році до складу заповідних об'єктів увійшла геологічна пам'ятка природи – печера «Нагірянська».

- Печера «Джуринська» взята під охорону у якості геологічної пам'ятки природи в с. Устечко у 1994 році.

- В с. Базар зосереджена гідрологічна пам'ятка природи “Червона криниця”, створена у 1999 році – система джерел, що витікають з девонських пісковиків.

- З 2000 року активізується діяльність зі створення нових заповідних об'єктів, зокрема у 2009 році нижня частина річкової долини увійшла до НПП «Дністровський каньйон».

- у 2014 році створено гідрологічні пам'ятки в околиці села Джурин: джерело «Дзрудло»; джерело «Прало».

- У 2016 році у с. Базар взято під охорону лівобережний потік річки Джурин «Семенів потік» в якості гідрологічної пам'ятки природи.

- У 2024 році здійснено подання на створення ландшафтного заказника «Бвзарський».

- розробляються подання у 2025 році на три ландшафтні заказники у долині Джурина – Полівецький, «Долинки»

- у Попівцях, «Над Джурином» - в околицях с. Поділля. (рис.5.1, табл. 5.1).

Таким чином в межах басейну річки Джурин зосереджено 11 заповідних об'єктів. Якщо у нижній течії басейну заповідність території є високою, за рахунок територій, що входять до РЛП і НПП «Дністровський каньйон» площею близько 2100 га, 6,9% площі басейну, то в середній і верхній течії заповідність території є необґрунтовано низь-

кою, всього 22,6 га. Тому одним із завдань оптимізаційних

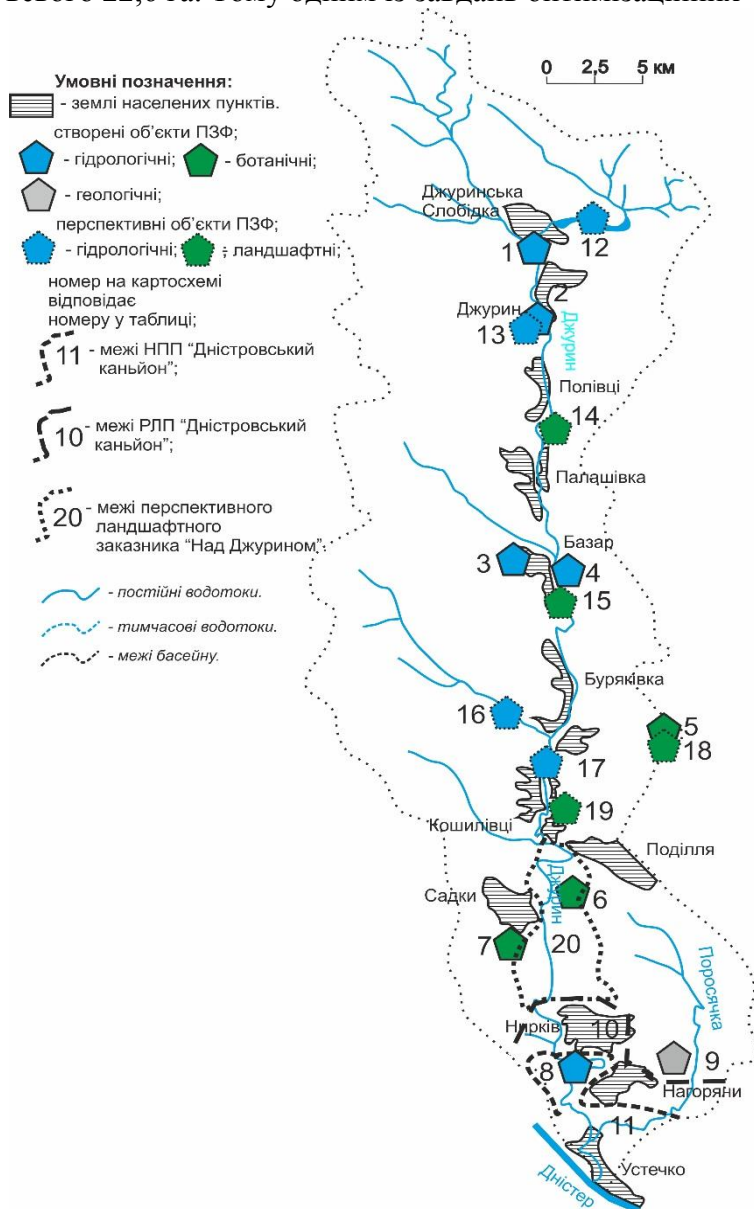

Рис. 5.1. Заповідні об'єкти басейну р. Джурин

заходів було обстеження території з метою створення нових заповідних об'єктів.

Таблиця 5.1

Наявні та перспективні заповідні об'єкти долини р. Джурин

№ з/н	Назва заповідного об'єкту	Площа, га	Дата і номер постанови, розпорядження указу	Місцезнаходження об'єкта Село, урочище, лісництво, № кварталу № виділу	Коротка характеристика	Землекористувачі або землевласники
1	Джерело «Дзрудло»	0,10	Рішення Тернопільської обл. ради від 18.09.2014 №761	Пн. околиця с. Джурин, біля залізничного мосту, долина р.Джурин	Джерело підземних вод, що відіграє важливу історико-культурну, оздоровчу та естетичну функції.	Джуринський Старостинський округ (СО)
2	Джерело «Прало»	0,10	Рішення Тернопільської обл. ради від 18.09.2014 №761	Південна околиця с. Джурин, долина р.Джурин	Джерело підземних вод, що відіграє важливу історико-культурну, оздоровчу та естетичну функції.	Джуринський СО
3.	Джерело «Червона криниця»	0,42	Рішення Тернопільської обл. ради від 26.02.1999 № 50	с. Базар, біля потоку Червоний	П'ять джерел, що витікають з під пластів девонських пісковиків утворюють водний потік. Окультурені червоним пісковиком і мають назву "Червона криниця". У 1995 році споруджено каплицю і закладено дендропарк	Базарський СО
4.	«Семенів потік»	0,90	Рішення Тернопільської обласної ради від 10.02.2016№ 74	с.Базар, східна околиця, біля млину	Потічок протяжністю 320 метрів живиться двома джерелами і впадає в р.Джурин. Джерела б'ють на дні невеликої балки	Базарський СО
5.	Горіх чорний (ділянка №6)	1,00	Рішення виконкому Тернопільської обласної ради від 13.12.1971 р. № 645	с. Поділля, лісове урочище «Чагор», Дорогичівське лісництво, кв.3 в.3	Високопродуктивне горіхове насадження	ДП "Бучацьке лісове господарство"
6.	Берекова діброва в Шутроминах	13,80	Рішення виконкому Тернопільської обл. ради від 17.11.69р. №747, 19.11.84р. №320	с. Садки, лісове урочище "Нирків", Дорогичівське л-во, кв.21 в.4,5,7,8	Склад насадження – 8ДІГ+Бер, вік – 55 р., бонітет – ІІ, повнота 0,7, середній діаметр – 22 см, середня висо-та – 20 м., умови міс-цезрост. – Д2, запас на 1 га – 170 м ³ .	ДП "Бучацьке лісове господарство"
7.	Шутроминські дуби	0,08	Рішення виконкомуТернопільсь-	с. Садки, лісове урочище	Три дуби віком понад 200 років і діаметром 110	ДП "Бучацьке лісове

			кої обл. ради від 14.03.77р. №131	«Шутроминці» Дорогичівське л-во кв.20 в.10, кв.21 в.15		господарство
8.	Червоногородський водоспад	0,70	Рішення виконкому Тернопільської обл. ради від 23.10.72 р. №537	Між селами Нирків і Нагіряни, долина р. Джурин	Унікальна пам'ятка природи. У каньйоні р. Джурин скидає свої води з висоти 16 м.	Устечківський СО
9.	Печера "Нагірянська"	5,00	Рішення Тернопільської обл. ради від 18.03.94 р.	с. Нагіряни, лівий схил р. Поросячка	Унікальна печера з великою різноманітністю вторинних кристалічних утворень	Нирківський СО
10	РЛП "Дністровський каньйон"	1605,30	Рішення виконкому Тернопільської обл. ради від 30.08.90 р. №191 і від 29.11.90 р. №273	Північна межа проходить вздовж автошляху між селами: Дорогичівка Шутроминці – Нирків – Нагіряни Дорогичівське лісництво (кв. кв.14, 15, 51-54, 68, 85, 91)	Унікальний ландшафт Середнього Подністер'я, який відзначається теплим мікрокліматом, мальовничими краєвидами і насичений пам'ятками природи, історії, археології, тощо)	ДП «Бучацьке лісове господарство» (389,0 га), Нирківський, Устечківський СО
11.	НПП "Дністровський каньйон"	509,34	Указ Президента України від 03.02.2010 №96/2010 Про створення НПП «Дністровський каньйон»	Дорогичівське лісництво (кв. кв. 5-13,16-24, 49,50, 55-67, 69, 74, 86-88)	Унікальний ландшафт Середнього Подністер'я, який відзначається своєрідним мікрокліматом, мальовничими краєвидами і насичений пам'ятками природи, історії, культури, тощо	ДП «Бучацьке лісове господарство» (1859,5 га), Чортківська районна ДА (1416,6 га)
12.	Ставок в с. Джуринська Слобідка	20,0	Перспективний	Верхів'я Джурина східна околиця с.Джуринська слобідка	На витoku річки Джурин виконує важливе водорегулююче значення	Джуринський СО
13.	Два джерела поруч з джерелом «Прало»	0,02	Перспективний	Південна околиця с. Джурин, долина р.Джурин	Джерела підземних вод, що відіграють важливу історико-культурну, оздоровчу та естетичну функції.	Джуринський СО
14.	Ставок з прилеглою територією. Полівець	До 60,0	Перспективний	Південніше села Полівець	Заплавний став є регулятором води, прилеглі території долини річки, що стрімко заростає деревно-чагарниковою рослинністю	Полівецький СО
15.	Ландшафтний заказник «Базарський»	Близько 33,0	В процесі створення	Південніше села Базар	Колишні фруктові сади з прилеглими територіями долини	Базарська СО

	й»					
16.	Ставок в долині р. Біла с. Слобідка	3,0	Перспективний	Права притока Джуринського потіку Білий	Ліва притока річки Джурин, став є регулятором води	Буряківський СО
17.	Окультурене джерело Св. Анни	0,2	Перспективний	Південна околиця с. Слобідка	Окультурене джерело в районі другої тераси лівого схилу річкової долини Джуринського	Буряківський СО
18.	Урочище «Чагор», ботанічна пам'ятка	3,0	Перспективний	с. Поділля, лісове урочище «Чагор», Дороги чітське л-во, кв. 3 в. 3	Збільшення площі ботанічної пам'ятки природи місцевого значення	ДП «Бучацьке лісове господарство»
19.	Ландшафтний заказник «Долинки»	69,0	Перспективний	с. Попівці,	лівий схил долини Джуринського	Попівський СО
20.	Ландшафтний заказник «Над Джуринським»	Близько 1000	Перспективний	Між сс. Кошилівці і Нирків	Ростуть цінні лісові масиви, які виконують важливі водоохоронні, протиерозійні і рекреаційні функції.	Кошилівська, Шутроминський Нирківський СО.

Заповідні об'єкти верхньої і середньої течії орієнтовані на збереження джерел і витоків невеличких потічків, і виконують регулятивну функцію гідрологічного режиму основної водної артерії. Заповідні об'єкти нижньої частини річкової долини є більш різносторонні і орієнтовані на збереження гідрологічних, ботанічних та ландшафтних особливостей території і спрямовані на збереження лісових і рекреаційних ресурсів Джуринського Подністер'я.

Існуючі заповідні об'єкти потребують регулярного догляду за їх загальним станом. Моніторинг повинен здійснюватись зі сторони землекористувачів, за якими закріплена територія та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, служби охорони в національному природному парку.

Оскільки за останні роки погіршився загальний стан гідрологічних об'єктів в зв'язку з посушливістю клімату, в процесі експедиційного дослідження спостерігали обміління і тимчасове пересихання деяких із джерел, зокрема джерела «Червона Криниця», «Семенового потоку» тощо.

Рекомендації щодо створення нових заповідних об'єк-

тів орієнтовані на формування цілісної природоохоронної мережі басейну річки. Кожна з частин річкового басейну мала б репрезентувати свої ландшафти заповідними територіями та об'єктами. Так, на витоках річки важливим є формування річкового стоку, а тому важливе значення матимуть гідрологічні заповідні об'єкти. У середній течії інтенсифікації ерозійних процесів і процесів яроутворення можуть протистояти заповідні урочища, створені в межах схилів місцевостей. Нижня частина басейну річки має високий потенціал рекреаційних ресурсів, ефективному використанню і збереженню яких сприятимуть вже існуючі НПП і РЛП, а також перспективний для заповідання ландшафтний заказник між населеними пунктами Кошилівці і Поділля включатиме цікаві об'єкти в межах лісового масиву а також гідрологічні, геоморфологічні, ботанічні об'єкти в межах схилів річкової долини.

У верхів'ї Джурина на східній околиці с. Джуринська Слобідка (орієнтовні географічні координати розташування: 49° 52.814 пн.ш., 49° 51.364 зх. д.) споруджено став на площі 20 га, який використовується для риборозведення (рис.5.2).

Верхів'я ставу вкрите водно-болотною рослинністю, яка є доволі рідкісною для басейну Джурина і використовується як місце гніздування водоплавної птиці. Оскільки став знаходиться за межами населеного пункту у місці злиття верхніх приток Джурина, його можна вважати важливим водорегулюючим і водоакумулюючим об'єктом верхньої частини річкового басейну. Окрім того він виконує певні рекреаційні функції для місцевого населення. Потребує додаткового обстеження водно-болотна флора і фауна.

Верхів'я ставу вкрите водно болотною рослинністю, яка є доволі рідкісною для басейну Джурина і використовується як місце гніздування водоплавної птиці.

Рис. 5.2. Став у Джуринській Слобідці

Оскільки став знаходиться за межами населеного пункту у місці злиття верхніх приток Джурина, його можна вважати важливим водорегулюючим і водоакумулюючим об'єктом верхньої частини річкового басейну. Окрім того він виконує певні рекреаційні функції для місцевого населення. Потребує додаткового обстеження водно-болотна флора і фауна.

Важливим є розширення гідрологічної пам'ятки природи джерела Прало за рахунок долучення ще двох нових джерел, що знаходяться поблизу наявної гідрологічної пам'ятки. На сьогоднішній день вони не окультурені і не доглянуті (рис.5.3). Рекомендується їх поглибити, основу викласти каменем для зручності використання води для питних потреб.

В межах середньої течії річки Джурин між населеними пунктами с. Базар і с. Буряківка в межах терасованих схилів лівого берега є перспективні для заповідання лучні ділянки з елементами сухостійких видів, які традиційно викорис-

товувались в якості пасовищ (рис.5.4). Добре збережена природна рослинність могла б слугувати об'єктом для створення заповідного урочища.

Рис. 5.3. Джерела біля джерела Прало

Малі річки в умовах децентралізації і тих демографічних та еколого-соціально-економічних процесів, що відбуваються у їх басейнах і приурочених до їх долин населених пунктах, зазнають певних деформацій, які проявляються як на стані земельних угідь, так і еколого-соціально-екологічній ситуації загалом. В населених пунктах спостерігається різке скорочення працездатного населення, що відбивається на переформатуванні господарських процесів і участі в них різних груп населення. Зокрема у сільських населених пунктах суттєво зменшилося поголів'я великої рогатої худоби, а разом з тим скоротились площі реально діючих пасовищ, змінилась структура посівних площ у тому числі на приватних присадибних ділянках за рахунок скорочення частки кормових угідь, внесення органічних добрив, екстенсивних форм обробітку ґрунтів, забур'янення та заростання чагарниками приуслових пасовищ тощо. В результаті в межах

річкової долини середньої течії р. Джурин відбувається процес відновлення природної рослинності за рахунок заростання чагарниковими і трав'яними угрупованнями (рис.5.4).

Рис.5.4.Трав'янисто-чагарникові угруповання річкової долини Джурина на місці колишнього пасовища

В недалекому минулому частина цих схилих місцевостей була вкрита посадками деревних порід, що сприяло більш-ому залісненню річкової долини.

Поява трав'янисто-чагарникових угруповань на відтинку між населеними пунктами в межах річкової долини покращує загальну екологічну ситуацію на вказаних відтинках річки, оскільки в межах цих угруповань зростає чисельність видів рослин, комах, птахів, ґрунтової фауни, відсутній поверхневий змив. Водночас бувші пасовища заселяють інвазивні види рослин, щільною є чагарникова рослинність, у прибережній частині річкової долини з'явилися зарості верболозу, відбулась загальна деградація бувших пасовищ (Царик Л. *Перспектива створення...*, 2023).

За таких умов. появляються передумови в межах части-

ни природо-відновлених територій створювати заповідні території та об'єкти. Проведені в процесі експедиції натурні обстеження верхніх і середніх відтинків долини річки Джурин дали підстави обґрунтовувати створення ландшафтних аказників місцевого значення: Полівецького, Базарського, Попівецького (Долинки), «Над Джурином».

У верхів'ї Джурина спостерігається максимально можлива розораність приуслових угідь, відсутність лісово-чагарникової рослинності, тільки заплавні луки є тим оберегом річки від змиву ґрунтового дрібнозему з прилеглих угідь. Тому, на витоках річки немає жодного заповідного об'єкту і її долина знаходиться в «полоні» орних земель (*Царик Л., Царик В. Ландшафти бпасейнів...*, 2024). Щоправда перспективним заповідним об'єктом може бути став у Джуринській Слобідці в якості гідрологічної пам'ятки природи. Він є регулятором рівня води у верхній течії річки, місцем зосередження водно-болотної рослинності і приурочених до неї водоплавних птахів

І тільки на витоку з села Джурин спостерігаємо заповідне джерело і широку залужену заплаву, однак скоро вона потрапляє у лещата прирічкової забудови с. Полівці на виході з якого долина широка, залужена і поступово заростає чагарниковою рослинністю за відсутності випасу свійських тварин. З правого берега у річку впадає повноводний доплив, течія якого зарегульована доглянутим і охайним ставом, до якого прилітає подружжя лебедів-шипунів для виведення потомства і, який міг би виконувати функції гідрологічного заказника – основного регулятора гідрологічного режиму річки на верхньому відтинку (рис.5.5). Ділянка простягається вздовж р. Джурин між сс. Полівці і Палашівка площею кілька десятків кілометрів квадратних. Є всі передумови створення у даній частині річкової заплави ландшафтного Полівецького заказника. Забудова відсутня, розорюваність заплави не здійснюється. З правої сторони ділянки проходить на відстані кількох десятків метрів дорога місцевого значення Джурин – Товсте.

Рис. 5.5. Перспективна ділянка долина р. Джурин для створення ландшафтного заказника «Полівецький»

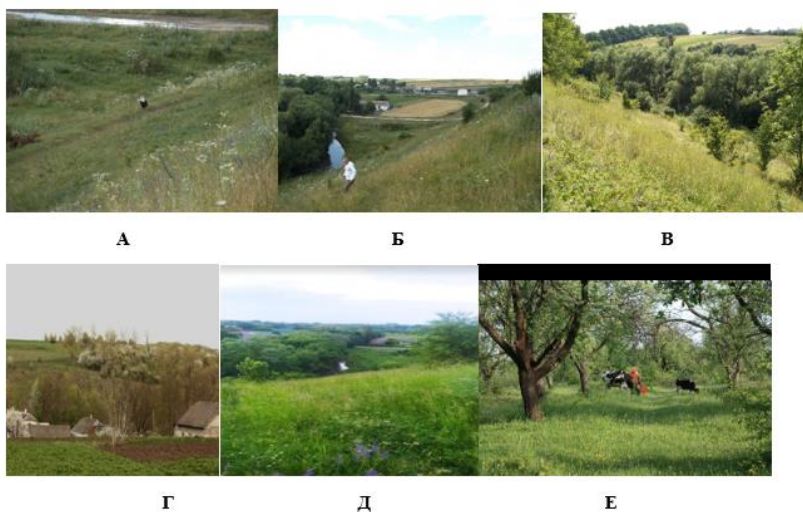
На відтинку між сс Палашівка і Базар спостерігаємо широку залужену і зарослу чагарниками заплаву, де впритул до річища зростають верби, які захищають воду річки від прогрівання у теплий період року, а відмерлі стовбури перекривають річище і стають природними дамбами, що затримують плаваючі у воді предмети. У селі Базар річка отримує дві притоки: Червоний потік (праву) і Семенів потік (ліву), які є гідрологічними пам'ятками природи. І тут би вартувало підсилити ці заповідні об'єкти ландшафтным заказником, передумови створення якого є очевидними. На витoku із с. Базар річка глибше врізається у поверхню Подільської височини, береги стають крутішими і порослими лучно-степовою рослинністю, види якої тут знаходять для себе своєрідні «сховища», оскільки вододільні або плакорні ділянки повністю розорані і віддані під сільськогосподарські культури. Такі місцезнаходження доцільні для перспективного ландшафтного заказника «Базарський» конфігурація якого зображена на картосхемі рис.5.6 (Царик Л. *Перспектива створення...*, 2023).

До його складу варто включити лівий крутий схил долини Джурина від автомобільного мосту і дороги в напрямку млина, який вкритий сухолюбивою трав'яною рослинністю з елементом регіонально рідкісних видів (конюшина лучна, шавлія лучна, люцерна маленька, чебрець Маршала), кількома видами полину, деревію, очетку (рис.5.7) до зарослого чагарником сливового саду, в якому зосереджено значна чисельність птахів (стаї перепелів,

над чагарником помічені хижі підорлики, круки, сойки тощо).

Рис.5.6. Схема ділянок перспективного ландшафтного заказника

А,Б,В,Д – трав'яниста рослинність на лівобережному/бережному схилі річкової долини

Г- на дальньому плані квітує сливовий сад-чагарник

Е – у закинутому саду по правому березі річки

Рис. 5.7. Ділянки перспективного заказника «Базарський» долини Джурина

Далі доречно включити територію вкриту чагарниковою рослинністю, що розташована впритул до попередньої ділянки. Віддалений від населеного пункту схил є найціннішим з позиції видового різноманіття трав'янистої рослинності і ентомофауни. І нарешті старий фруктовий сад з домінуванням сунічних асоціацій, чисельними особинами глоду, шипшини, дуба звичайного. Оба схили контактують з заплавою р. Джурин.

Вказана територія потребує детальних ботаніко-ентомологічних досліджень. На даний момент Білобожницькій громаді, куди входить верхня течія р. Джурин доцільно організувати в межах населених пунктів від витoku і до межі з Товстенською громадою впорядкування річкової долини, очистивши її від побутового сміття, силами місцевої жителів, залучивши до акції учнів і вчителів, церковні громади, працівників сільських рад. А що б впорядкування не перетворилось у щорічну акцію потрібно налагодити систему збору і сортування твердих побутових відходів долучити до просвітництва місцевого населення священнослужителів, попередники котрих за митрополита А. Шептицького обходили прирічкові ділянки і виголошували на недільних службах інформацію про господарів, які не прибрали свої городи, У ті часи митрополитом видано розпорядження про збереження вікових дерев в околицях церков, цвинтарів, пам'ятних місць. На землях греко-католицької церкви у 30-і роки ХХ століття створювались заповідні об'єкти.

Створення заповідних територій в межах територіальних громад з мінімальною заповідністю – є першочерговим стратегічним завданням, а тим більше, коли ініціатива надходить від громадян села Базар, які сьогодні проживають у Франції (Боднар Надії Іванівни). Джурин належить до найменш зарегульованих ставками річок з похилом гірської річки і унікальним Червоногородським водоспадом у своїй нижній частині. Заповідність річкового басейну складає

чуть більше 4,0 %, в межах Білобожницької ТГ близько 1%. Пропоновані до заповідання ділянки приурочені до схилів східної і західної експозицій і заплави річкової долини, формуючи цілісну територію, до складу якої входять бувші два колгоспні сади, що перетворились на деревно-чагарникові угруповання з наявністю таких природних деревних видів як: липа дрібнолиста, клен звичайний, осика звичайна, дуб звичайний, береза бородавчаста, акація біла (Царик Л. *Перспектива створення...*, 2023). З чагарникових видів – глід колючий, калина звичайна, шипшина звичайна, бруслина тощо. Особливу цінність в межах річкових схилів мають представники трав'яної флори, поширені в межах крутого лівого схилу річкової долини. Серед виявлених видів: конюшина лучна, шавлія лучна, люцерна маленька, чебрець Маршала, кілька видів полину, деревію, очетку, злакових видів на крутосхилах (рис.5.8).

До складу перспективних ділянок входить колишній сливовий сад з часом перетворений на чагар, і який населяють численні види птахів: стаї перепелів, граки, сороки, синиці, сойки, над садом помічені круки, підорлики (рис. 5.9). В межах лучних ділянок лівого схилу річкової долини поодаль від населеного пункту була помічена козуля.

Багатство харчових ресурсів сприяє поселенню у закинутих садах (рис.5.9) орнітофауни, великої кількості риючих, ящірки, трав'янистої ентомофауни, серед якої: метелик Махаон, коники справжні. З ссавців зустрічаються: заєць русак, їжак, хом'як, вівірка звичайна тощо.

Біля людських помешкань спостерігаємо гніздування лелеки білого (бузька), який використовує багатий асортимент дрібних тварин річкової долини (дощових черв'яків, комах, жаб, мишей, риб).

На більш пологому правому схилі річкової долини розташований старий фруктовий сад з переважаючою кількістю яблунь, груш, вишень, горіхів, у міжряддях чагарників і

лучних трав. Донедавна використовувався як пасовище малочисельних приватних корів (рис. 5.10).

Рис.5.8. Лучна трав'яниста рослинність на крутому лівому схилі річкової долини

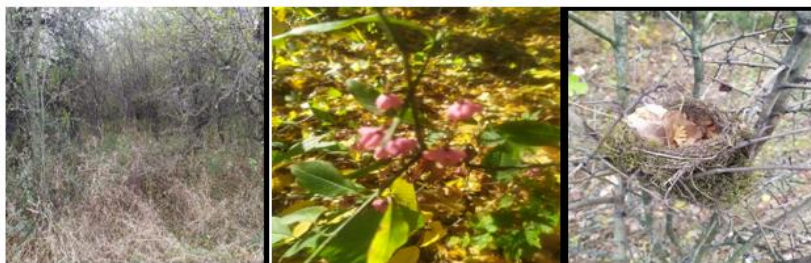

Рис.5.9. Зарослий сливовий сад – місце відновлення орнітофауни

На вододілі лівобережжя річки розташовані два суфозійні озерця з водно-болотною рослинністю весною, сухостійкою у літні місяці. Озерця наповнюються водою весною після танення снігів, а також поповнюють свій водний баланс у дощові періоди теплої частини року.

А

Б

Рис.5. 10. Старий фруктовий сад (А), лелеки в межах запови р. Джурин (Б)

Перспективний заказник є місцем відтворення типової лучно-чагарникової флори і фауни, оскільки залужені і зарослі деревно-чагарниковою рослинністю схили є прихистком не тільки схилових, а й донелавна існуючих вододільних видів, які в силу різних обставин вимушені були мігрувати. Перспективний заповідний об'єкт приурочений до долини р. Джурин і виконує функції збереження біоти річково-долинного міграційного шляху.

Пропонована територія потребує комплексних наукових обстежень, які заплановані на теплий період 2026 року.

У соціально-економічному відношенні територія фактично не використовується тривалий час, окрім випас окремих корів, збирання яблук, груш, горіхів жителями, що проживають неподалік. В історико-культурному плані – це схили поблизу села, на яких в минулому відбілювали конопляне полотно.

В межах території, запропонованої для заповідання немає жодних заповідних територій та об'єктів.

До проблем, які потребують втручання громади і місцевої влади є забруднення річища і річкової долини твердими побутовими відходами.

Із видів людської діяльності в межах території заборонити полювання у певні терміни, підпал трави, розорювання лучних ділянок, вирубування дерев.

Перелік дозволених видів діяльності включає ті, які не суперечать статусу створюваного заповідного об'єкту.

Режим охорони не потребує якихось спеціальних заходів (Царик Л. *Перспектива створення...*, 2023).

Права притока Джурина потік Білий є важливим елементом середньої течії річкового басейну. Споруджений на ньому став площею близько 3 га, знаходиться (орієнтовні географічні координати розташування крайніх точок: (48° 90.934 зх. д., 48° 90.715 пн.ш.,) за межами населеного пункту Слобідка (рис.5.11.) є регулятором води, місцем рибної ловлі, зупинки при перельотах водно-болотних птахів. Цей водний об'єкт можна номінувати для заповідання в якості гідрологічної пам'ятки природи місцевого значення.

Рис. 5.11. Став на околиці с. Слобідка

На межиріччі лівого берега р. Джурина розташований невеликий лісовий масив «Чагор». Оскільки лісовий масив в даному урочищі є фрагментом вододільних лісів басейну, вважаємо за доцільне під заповідний об'єкт відвести усю територію лісового масиву, на якій зростає насадження горіху чорного, ще й вісімдесятирічне насадження дубу звичайного.

Ще одним перспективним об'єктом для заповідання є гідрологічна пам'ятка природи в селі Слобідка, лівий берег р. Джурина, яку в народі називають джерелом Святої Анни з відбудованою капличкою, штучноствореним басейном і окультуреною територією (рис.5.12.). Вода джерела за ле-

гендами має цілющі властивості і активно використовується місцевим населенням для питних потреб.

Рис.5.12 Окультурене джерело в селі Слобідка

Між населеними пунктами Слобідка і Попівці в урочищі Долинки збереглася природна рослинність на площі близько 60 га, в межах якої доцільно створити ландшафтний заказник «Долинки».

Наступним важливим перспективним заповідним об'єктом нижньої частини долини річки Джурин є ландшафтний заказник в околицях с. Поділля Товстенської територіальної громади «Над Джурином» (рис. 5.13). Його створення є в переліку перспективних заповідних територій Товстенської територіальної громади, хоча вперше пропозицію обґрунтування ландшафтного заказника представлено в магістерській роботі Ольги Галанюк (*Галанюк О.В., Геоекологічні аспекти..., 2019*).

Це мальовнича ділянка каньйоноподібної долини р. Джурин між населеними пунктами Поділля і Садки залужена у своїй прирусловій частині, В межах лучного різно-

трава зустрічаються мітлиця тонка, віскарія звичайна, любочки шорсткі, нечуйвітер волохатенький, перстач сріблястий, тонконіг, перстач, мітлиця, подорожник Урвилла. Нижче по схилу на багатших ґрунтах у травостої переважає різнотрава: конюшина гірська, бедринець ломикаменевий, підмаренники м'який і справжній, жовтець багатоквітковий.

Також на схилі зростає костриця, пирій, бородач, тонконіг, чебрець звичайний, деревій, полин, лопух, подорожник, кульбаба лікарська, мати-й-мачуха, конюшина лучна, червоний мак, герань лугова, мальва дика, березка польова та ін. Тут зростає численне угруповання шавлії лікарської та амброзії. Схилові місцевості вкриті чагарниками і лісовою рослинністю. Серед чагарників поширені: калина звичайна, шипшина собача, глід одноматочковий тощо. Лівий крутий схил в напрямку на захід, змінюється лісовим масивом, який в народі має назву «Березники». Це широколистяний ліс з такими домінуючими видами дерев як бук, граб і дуб. Зараз цей ліс активно вирубується. Середній ярус представлений густим, а інколи непрохідним підліском з вкрапленнями ліщини, свидини криваво-червоної та акації (Бакало О.Д., Царик Л.П., Царик П.Л. *Трансформація...*, 2018) (Галанюк О.В., *Геоecологічні аспекти...*, 2019).

Таким чином на відтинку річкової долини с. Базар – с. Садки є перспективні для заповідання об'єкти, які сприятимуть не тільки зростанню заповідності басейну р. Джурин, а й формуванню цілісної природоохоронної басейнової системи у середній частині якої функціонуватимуть ландшафтні заказники для збереження лучно-чагарникової рослинності, різноманіття ектомофауни, птахів та окремих видів ссавців.

З метою збереження ландшафту річкової долини між сс. Кошилівці і Нирків доцільно створити ландшафтний заказник. На південній околиці с. Кошилівців в межах річ-

кової долини знаходиться низка унікальних геоморфологічних та гідрологічних об'єктів. Зокрема, декілька виходів джерельних вод, які зливаючись утворюють цілий потічок чистої води – праву притоку р. Джурин; неподалік на цьому ж березі спостерігаються зсувні процеси та процеси яротворення у класичному їх вираженні.

Рис.5.13. Пропонований ландшафтний заказник «Над Джурином»

Було б доцільним долучення до ландшафтного заказника ділянку, яка включала би ерозійно-гравітаційні форми неорельєфу з унікальним гідрологічним об'єктом і приуроченими до них угрупованнями живої природи (рис. 5.14). У нижній частині річкової долини логічно поєднується візуально сприятлива каньйоноподібна форма з цінними у рекреаційному відношенні лісовими масивами, приуроченими до схилових місцевостей та наявними історико-культурними пам'ятками в межах населених пунктів, що вказує на значний потенціал природних і історико-культурних рекреаційних ресурсів, збереженню і відновленню яких слугуватиме пропонований заповідний об'єкт ландшафтний заказник «Над Джурином», який межуватиме з національним природним парком «Дністровський каньйон» в межах річкової долини (рис.5.15).

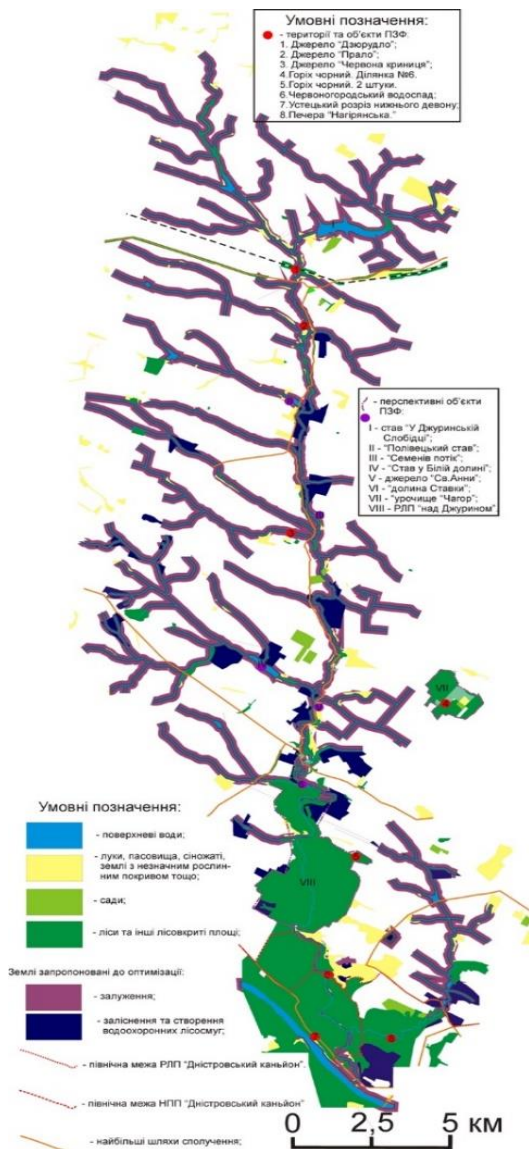

Рис.5.14. Схема оптимізації природної рослинності басейну річки Джурин

Рис. 5.15. Природні об'єкти перспективного ландшафтного заказника (за П.Л.Цариком)

Поява нового заказника сприятиме створенню у нижній частині річкової долини природоохоронної мережі у складі ландшафтного заказника, РЛП і НПП, і водночас буферної території НПП.

5.2. Сучасний стан та перспективи розвитку заповідної мережі басейну р. Гнізна

Річкові системи, які є інтегратором екологічних процесів у басейні, дуже чутливо реагують на антропогенні зміни ландшафту, оскільки вони найтіснішим чином поєднані з усіма його компонентами. А оскільки підсистеми річкового басейну тісно пов'язані між собою і чинниками та компонентами фізико-географічного середовища, то вони функціонують за певною схемою, виразом якої є структура земель річкової системи басейну. Структура земель наділена певними індикаційними властивостями: із зміною характеру та інтенсивності антропогенного навантаження (що нерозривно пов'язане із перетворенням ландшафту) змінюється і екологічний стан річки. Найбільш вразливими є малі річки і по відношенню до антропогенного впливу на водозборах, особливо їх розорювання та збільшення в результаті стоку наносів. Зведення природної рослинності, активне розорювання земельних угідь призводить до посилення ерозійно-аккумулятивних процесів у басейнах, росту інтенсивності площинного змиву. В результаті більш значного розорювання в русловий потік потрапляє така кількість твердого матеріалу, що малі ріки не здатні його транспортувати і це призводить до акумуляції наносів у руслах малих річок, їх замулення та деградації. Замулення річок погіршує їх живлення підземними водами, що тільки сприяє деградації екосистем. У межах невеликих водозбірних басейнів малих річок, як правило, неглибоко врізаних у підстилаючі породи, закономірності формування стану та якості води не вписуються у зональні – вони унікальні для кожної річки.

Заповідні території приймають безпосередню участь у процесі природокористування, оскільки заповідний режим території передбачає певні форми її господарського використання. Для заповідних територій та об'єктів розрізняють п'ять базових видів режимів збереження, а саме: абсолютної

заповідності, регульованої заповідності, заказний, непрямомого збереження, відтворення та збалансованого природокористування. Режим абсолютної заповідності відносять до пасивних форм охорони природи. Інші чотири режими збереження природи відносять до активної форми її охорони. Кожна із одинадцяти категорій заповідності має специфічний набір форм, а відтак і режиму збереження та основні завдання і функції.

Аналіз функціональної структури природно-заповідного фонду показав що у межах басейну Гнізни наявні лише 3 категорії заповідання з 11: заказник, пам'ятка природи, ботанічний сад. Окрім того слід зазначити, що в межах басейну Гнізни наявна лише одна заповідна територія загальнодержавного значення. Повна функціональна структура природно-заповідного фонду в розрізі частин басейну наведена у таблиці 5.2.

Таблиця 5.2

Функціональна структура природно-заповідного фонду в розрізі частин басейну Гнізни

Категорія заповідання	Кількість, од	Площа, га
Ландшафтний заказник загальнодержавного значення	1	123,200
Ландшафтний заказник місцевого значення	6	183,500
Гідрологічний заказник місцевого значення	3	91,000
Ботаніко-ентомологічний заказник місцевого значення	1	9,600
Ботанічний заказник місцевого значення	7	190,000
Загальнозоологічний заказник місцевого значення	2	4156,000
Комплексна пам'ятка природи місцевого значення	2	5,150

Геологічна пам'ятка природи місцевого значення	5	27,900
Гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення	10	20,715
Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення	20	80,515
Ботанічний сад місцевого значення	1	4,560
<i>Загалом у басейні Гнізни</i>	58	4892,140

Аналіз таблиці доводить, що структура природно-заповідного фонду басейну річки Гнізни є розбалансованою, більшість об'єктів мають точковий малоплощадний характер, при цьому два загальнозоологічні заказники займають 75% заповідної площі басейну річки, хоча вони розташовані на крайній півночі басейну. 20 діючих заказників і 38 пам'яток природи вказують на значний потенціал заповідної мережі басейну р. Гнізни, якою зайнято 4892,24 гектарів, що складає 4,5% площі басейну.

Збільшення кількісних і площадних параметрів ПЗФ необхідно здійснювати за рахунок збільшення кількості території та об'єктів ПЗФ (особливо заказників) басейну Гнізни. Необхідно формувати екологічну мережу басейну, що на даний момент є дещо проблематичним через високу освоєність території, особливо долини річки, яка могла би виступати екокоридором місцевого значення. Перспективним є обґрунтування створення двох регіональних ландшафтних парків: «Княжий ліс» поблизу м. Теробовлі та «Збаразькі Товтри» неподалік м. Збаража. Створення РЛП сприятиме активізації регульованої рекреації в межах медоборського пасма на околиці Старого Збаража та в районі старовинної Теробовлі на межиріччі рр. Гнізни і Серету. Ці терени активно використовуються рекреантами вже сьогодні, тому офіційне створення РЛП сприятиме цілеспрямованому відпочинку і оздоровленню населення поблизу історично відомих і відвідуваних туристами міст Збаража і Теробовлі.

Окрім того дослідниками заповідних територій басейну р. Гнізни запропоновано створення 10 заповідних територій та об'єктів 3-х категорій заповідання на площі 5560 га 5,05%, рис. 5.15).

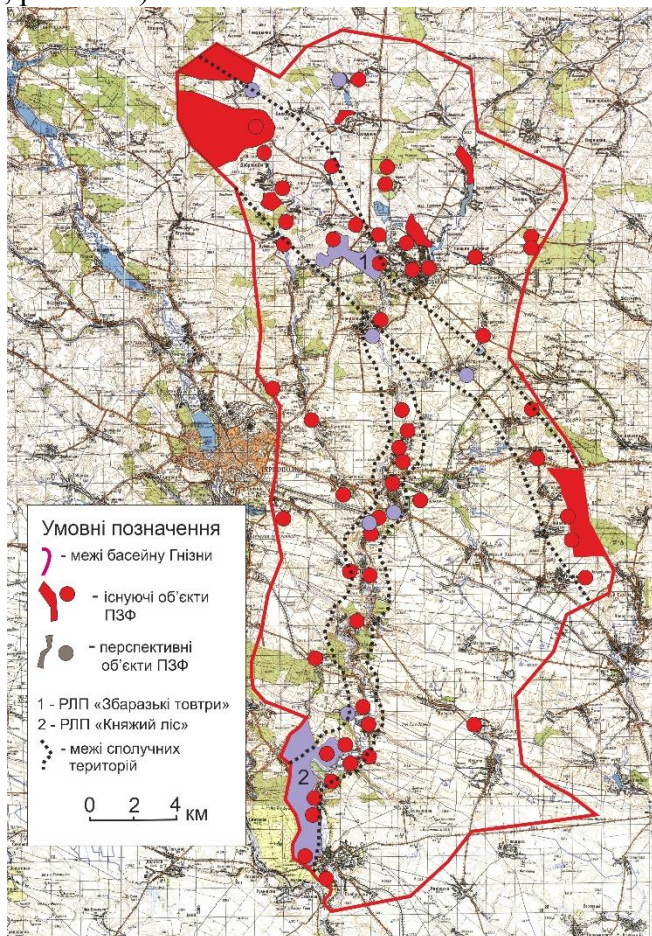

Рис. 5.15. Заповідна та екологічна мережі басейну річки Гнізни (за П.Л.Цариком)

ЗБАРАЗЬКІ ТОВТРИ – регіональний ландшафтний парк. Пропонована для заповідання орієнтовна площа 1500 га. Територія на межі Мильнівського та Збаразького ланд-

шафтів з історико-архітектурних і культурних пам'яток старовинного міста Збаража та його околиць з перспективним природним ядром у межах ботанічного заказника «Залужанський ліс» і суміжних територій Товтрової гряди. Перспективна для розвитку екологічного і пізнавального туризму. Пропонована для заповідання територія розташована у Тернопільському районі Тернопільської області між населеними пунктами Залужжя, Зарубинці, Оприлівці, Добриводи, Хомівка, Дубівці, у тому числі у межах кв. кв. 10-19, 26-41 Збараського лісництва ДП «Тернопільське лісове господарство» (лісові урочища «Залужжя», «Пожарниця», «Дубівці», «Старий Збараж», «Вовчий ліс», «Івашківці»), прилеглих до лісових урочищ угідь. Створення регіонального ландшафтного парку заплановане Регіональною схемою формування екологічної мережі в Тернопільській області (2009 р.). Наукове обґрунтування Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка і управління екології та природних ресурсів облдержадміністрації щодо необхідності організації регіональних ландшафтних парків та об'єктів інших категорій заповідання у межах Тернопільської області (15.02.2018). Згідно з Регіональною схемою вказана територія знаходиться в зоні Товтровою міжрегіонального екологічного коридору, а згідно з фізико-географічним районуванням - у межах Західноподільської височинної області Західноукраїнського краю зони широколистяних лісів Східно-Європейської рівнини. Земельні ділянки площею 971 га перебувають у користуванні ДП «Тернопільське лісове господарство», 529 га земель належить до земель запасу та земель, не наданих у власність і користування.

КНЯЖИЙ ЛІС – регіональний ландшафтний парк. Пропонована для заповідання орієнтовна площа 4000 га. Цінні дубово-букові деревостани у межах Теребовлянського природного ядра. Ця територія є традиційним місцем відпочин-

ку та оздоровлення населення, збору грибів, ягід, лікарських рослин. Пропонована для заповідання територія розташована в межах Тербовлянської і Микулинецької громад Тернопільського району Тернопільської області між населеними пунктами Дружба, Кровинка, Острівець, Лошнів і містом Тербовля, у тому числі у межах кв. 5-26, кв. 31-105 Тербовлянського лісництва ДП «Тернопільське лісове господарство» (лісове урочище «Тербовлянська дача»), прилеглих до лісового урочища угідь. Створення регіонального ландшафтного парку заплановане Регіональною схемою формування екологічної мережі в Тернопільській області (2009 р.). Наукове обґрунтування Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка і управління екології та природних ресурсів облдержадміністрації щодо необхідності організації регіональних ландшафтних парків та об'єктів інших категорій заповідання у межах Тернопільської області (15.02.2018). Згідно з Регіональною схемою вказана територія знаходиться в зоні Серетського міжрегіонального екологічного коридору, а згідно з фізико-географічним районуванням - у межах Західноподільської височинної області Західноукраїнського краю зони широколистяних лісів Східно-Європейської рівнини. Земельні ділянки площею 3488 га перебувають у користуванні ДП «Тернопільське лісове господарство», 512 га земель належить до земель запасу та земель, не наданих у власність і користування.

ГНІЗНЕНСЬКИЙ (розширення) – гідрологічний заказник місцевого значення. Цінний водно-болотний масив у басейні р. Гнізна – лівої притоки р. Серет. Пропонована для заповідання ділянка розташована у межах заплави р. Гнізна між селами Красносільці, Розношинці, Малий Глибочок і Тарсівка Тернопільського району. На ділянках збереглася водно-болотна рослинність. Досліджені фітоценози відносяться до евтрофних високотравних угруповань класу Phra-

gmito *Magnocaricetea*, з домінуванням осоки гостро видної (*Carex acuti-formis* Ehrh) (20 – 65%) та очерету (*Phragmites australis* (Cow.) Trin. ex Steud) (5 – 30%). Видова насиченість в ценозах коливається від 18 до 27 видів. На деяких низькотравних угрупованнях трапляється пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P. F. Hunt&Summerh.) – вид рослин, занесений до Червоної книги України, бобівник трилистий (*Menyanthes trifoliata* L.) – занесений до Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу на території Тернопільської області. Популяції цих представників від солітерних до багаточисельних, різновікові.

ПІД ЛІСОМ – гідрологічний заказник місцевого значення. Цінний водно-болотний масив у басейні р. Гнізна – правої притоки р. Серет. Пропонована для заповідання ділянка розташована між селами Красівка і Дичків Тернопільського району, в урочищі «Під лісом». Згідно з Регіональною схемою формування екологічної мережі в Тернопільській області (2009 р.) знаходиться в зоні Гнізненського екологічного коридору місцевого значення. На ділянці під схилом річкової долини наявна велика кількість джерел, що живлять штучно створені водойми на місці колишніх торфових ям, сформувався лучно-болотний тип рослинності, значну частину займають угруповання вологих та мокрих лук (осоти: городній, болотний, прибережний, дягель лікарський, плакун верболистий). Також невеликими фрагментами збереглися біотопи континентальних водойм: вільноплаваючих на поверхні аерогідратофітів із 80% вкриттям жабурника (*Hydrocharis morsus-rane* L.), угруповання яких перебувають під охороною Бернської конвенції. Виявлені також зарості високотравних гелофітів (очерету, комишу), які відіграють велику роль у регулюванні гідрорежиму та знаходяться під охороною Бернської конвенції; угруповання середньовисоких гелофітів (лепешняку тростинового, високого, катабро-

зи водяної, тонконогу болотного), які мають гідрорегулююче значення і знаходяться під охороною Бернської конвенції; розріджені угруповання повітряно-водних багаторічних гелофітів (невисокі угруповання сформовані прибережно-водним різнотрав'ям: стрілолисту стрілолистого, сусаку зонтичного, їжачої голівки, частухи подорожникової, осоки несправжньосмикавцевої тощо). Формації стрілолисту включені до Зеленої книги України і перебувають під охороною Бернської конвенції. Всі ці угруповання, що сформувалися по заплавах річок, мають важливе ценозоутворююче та ґрунтоутворююче значення. На невеличкому фрагменті схилу південної експозиції збереглася лучно-степова рослинність. Згідно з фізико-географічним районуванням - у межах Західноподільської височинної області Західноукраїнського краю зони широколистяних лісів Східно-Європейської рівнини. Пропонована для заповідання орієнтовна площа 22,2 га. Земельна ділянка розташована на території Дичківської сільської ради Тернопільського району Тернопільської області, яка увійшла до складу Великогаївської ОТГ.

ЧЕРНИХІВЕЦЬКІ ДЖЕРЕЛА – гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення. Мета заповідання – охорона та збереження підземних джерел. Пропоновані для заповідання джерела розташовані, на південній околиці с. Чернихівці, біля дороги у межах заплави річки Гнізна. Біля шести джерел невеликих розмірі, що зливаються в один великий потік глибиною до 1 метра та шириною 2 метри, який від місця витоку по штучно створеному руслі плине близько 40 метрів і перпендикулярно впадає у річку Гнізну. Згідно з регіональною схемою формування екологічної мережі в Тернопільській області (2009 р.) знаходиться в зоні Гнізненського екологічного коридору місцевого значення. Згідно з фізико-географічним районуванням - у межах Західноподільської височинної області Західноукраїнського краю зони широколистяних лісів Східно-Європейської рівнини. Пропозиція

Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка (2008 р.). Потребує обстеження і підготовки наукового обґрунтування необхідності оголошення пам'ятки природи. Пропонована для заповідання орієнтовна площа 0,15 га. Земельна ділянка розташована на території Чернихівецького старостинського округу Збаразької територіальної громади Тернопільської області.

СТРИЇВЕЦЬКЕ ДЖЕРЕЛО – гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення. Мета заповідання – охорона та збереження джерела питної води. Пропоноване для заповідання джерело розташоване у Збаразькій громаді, у с. Стрийівка, у межах заплави річки Слотівки, лівої притоки р. Гнізна. Невелике джерело підземних вод шириною 0,8 метра у заплаві р. Слотівка з дебітом біля 60 літрів/год. Згідно з Регіональною схемою формування екологічної мережі в Тернопільській області (2009 р.) знаходиться в зоні Гнізненського екологічного коридору місцевого значення. Згідно з фізико-географічним районуванням - у межах Західноподільської височинної області Західноукраїнського краю зони широколистяних лісів Східно-Європейської рівнини. Пропозиція Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка (2013 р.). Потребує обстеження і підготовки наукового обґрунтування необхідності оголошення пам'ятки природи. Пропонована для заповідання орієнтовна площа 0,02 га. Земельна ділянка розташована на території Стрийвецького старостинського округу Збаразької громади Тернопільської області.

КОБИЛЬСЬКЕ ДЖЕРЕЛО – гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення. Мета заповідання – охорона та збереження джерела питної води. Пропоноване для заповідання джерело розташоване у Збаразькому районі, на західній околиці с. Кобиля, у заплаві річки Гніздечна, правої притоки р. Гнізна. Невелике джерело підземних вод шириною 1,5 метра і глибиною до 1 метра, відновлене у 1993 році

парафіянами місцевої церкви. Джерело обкладене бетонними плитами. Згідно з регіональною схемою формування екологічної мережі в Тернопільській області (2009 р.) знаходиться в зоні Гніздечнівського екологічного коридору місцевого значення. Згідно з фізико-географічним районуванням - у межах Західноподільської височинної області Західноукраїнського краю зони широколистяних лісів Східно-Європейської рівнини. Пропозиція Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка (2013 р.). Потребує обстеження і підготовки наукового обґрунтування необхідності оголошення пам'ятки природи. Пропонована для заповідання орієнтовна площа 0,02 га. Земельна ділянка розташована на території Кобильського старостинського округу Збарзької громади Тернопільської області.

ОСТАЛЕЦЬКА ДОЛИНА ДЖЕРЕЛ – гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення. Мета заповідання – охорона та збереження природних джерел, що живлять річку Гнізна. Пропонована для заповідання ділянка розташована у Теребовлянській громаді Тернопільської області, в 500 м на захід від с. Остальці. Згідно з Регіональною схемою формування екологічної мережі в Тернопільській області (2009 р.) знаходиться в зоні Гнізненського екологічного коридору місцевого значення. Згідно з фізико-географічним районуванням - у межах Західноподільської височинної області Західноукраїнського краю зони широколистяних лісів Східно-Європейської рівнини. Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (2008 р.). Потребує обстеження і підготовки наукового обґрунтування необхідності оголошення пам'ятки природи. Пропонована для заповідання орієнтовна площа біля 12 га. Земельна ділянка розташована на території Сушинського і Лошнівського старостинських округів Теребовлянського територіального громади Тернопільської області.

ОЛИШКОВЕЦЬКА ДІЛЯНКА (розширення) – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення. Ділянка типової водно-болотної рослинності. Пропонована для розширення ботанічної пам'ятки природи місцевого значення «Олишківська ділянка» розташована у Збаразькій громаді Тернопільської області в межах заплави р. Гнізна між селами Олишківці та Витківці. Згідно з Регіональною схемою формування екологічної мережі в Тернопільській області (2009 р.) заболочена територія знаходиться в зоні Гнізненського екологічного коридору місцевого значення. Згідно з фізико-географічним районуванням - у межах Західноподільської височинної області Західно-українського краю зони широколистяних лісів Східно-Європейської рівнини. Пропозиція Тернопільського обласного управління по меліорації та водному господарству (2007 р.). Потребує обстеження і підготовки наукового обґрунтування необхідності оголошення пам'ятки природи. Пропонована для заповідання земельна ділянка орієнтовна площа 15,2 га розташована на території Заруддянського старостинського округу Збаразької громади Тернопільської області.

СЕРЕДНЄ БОЛОТО – ботанічна пам'ятка природи місцевого значення. Водно-болотна ділянка, яка має важливе фітосозологічне та водорегуляторне значення. Пропонована для заповідання ділянка розташована у Тернопільському районі, на південній околиці селища Великі Бірки, у межах заболоченої заплави р. Гнізна. У межах ділянки сформувався лучно-болотний тип рослинності, значну частину займають угруповання вологих та мокрих лук. Всі ці угруповання, що сформувалися по заплавах річок, мають важливе ценозоутворююче та ґрунтоутворююче значення. На невеличкому фрагменті схилу південної експозиції збереглася лучно-степова рослинність. Згідно з Регіональною схемою формування екологічної мережі в Тернопільській області (2009 р.) знаходиться в зоні Гнізненського екологічного коридору мі-

сцевого значення. Згідно з фізико-географічним районуванням - у межах Західноподільської височинної області Західноукраїнського краю зони широколистяних лісів Східно-Європейської рівнини. Пропозиція департаменту екології та природних ресурсів Тернопільської облдержадміністрації (2015). Потребує обстеження і підготовки наукового обґрунтування необхідності оголошення пам'ятки природи. Пропонована для заповідання орієнтовна площа 7,5 га. Земельна ділянка розташована на території Великобірківської територіальної громади Тернопільського району Тернопільської області.

Таким чином, пропоновані до заповідання території та об'єкти займатимуть площу 5 612, 69 га, що сприятиме подвоєнню площ басейнової природоохоронної системи (табл. 5.3). Окрім того в межах басейну р. Гнізни з'явиться нова категорія заповідання – регіональний ландшафтний парк.

Таблиця 5.3

***Структура перспективних об'єктів ПЗФ
в басейні р. Гнізни***

№ з/п	Категорія заповідання	Кількість, од	Проектована площа, га
1.	Регіональний ландшафтний парк	2	5500
1.	Заказник	2	27,2
2.	Пам'ятка природи	6	34,89

В результаті проведених натурних досліджень автором в рамках експедиції працівників НДЛ «Моделювання еколого-географічних систем» ТНПУ виявлено ряд перспективних для заповідання об'єктів. Зокрема на заболочених ділянках середньої частини долини Гнізни доцільне створення гідро-орнітологічного заказника (у заплаві річки між с. Охримівці і с. Соборне); у с. Сущин в околиці бувшого панського маєтку збереглися залишки старовинного парку,

який доцільно оголосити парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва місцевого значення (рис.5.16).

Між селами. Сущин і Лошнів унікальними з геоморфологічної і ботанічної точок зору є дві балки, що приурочені до лівого берега річкової долини. Тут зростає декілька рідкісних видів рослин – горицвіт весняний, первоцвіт весняний, зіноваті подільська, анемона розлога, тощо. Виявлено два види ящірок: ящірка прудка і ящірка зелена. Урочище багате на різноманітні види ентомофауни. У балці №1 на лівому схилі спостерігається суцільне зростання первоцвіту весняного, в той час як правий схил балки буквально усянений зростанням зіноваті подільської. На вищому гіпсометричному рівні, а також на гребні між ярами виявлено суцільні ареали горицвіту весняного. У свій час внесено пропозицію про створення заповідного урочища або комплексної пам'ятки природи місцевого значення „Лошнівські балки” (рис.5.17).

Рис. 5.16. Перспективні заповідні об'єкти річки між с.Охримівці і с. Соборне та у с. Сущин

Між населеними пунктами Грабовець і Баворів знаходиться в ідеальному стані долина річки Гнізна з широкою залуженою долиною, залісненими схилами терас, віддаленою приуроченістю населених пунктів, що є сприятливою передумовою створення тут ландшафтного заказника (рис. 5.18).

Загалом долина середнього відтинку річки знахо-

диться у задовільному екостані. В межах долини необхідно створювати різноманітні заповідні території і об'єкти. Це стосується насамперед і численних джерел, приурочених до заплави і надзаплавних терас, у тому числі і окультурених як у сс. Дичків, с. Ступки.

Рис.5.17. Загальний вигляд однієї із Лошнівських балок

Рис. 5.18. Перспективний ландшафтний заказник між сс. Грабовець і Баворів

Щодо водоохоронних заходів, то на нижній ділянці течії Гнізни необхідно першочергове відведення водоохоронних зон, залуження більшої частини орних земель, що зна-

ходяться у заплаві річки, оскільки епізодичні весняні повені приводять до надмірного змиву орних земель у заплаві річки (рис. 5.19., березень 2006 року розлив річки в околиці с. Кровінка).

Рис.5.19. Весняна повінь на р. Гнізні в околиці с. Кровінка

Література:

1. Бакало О.Б., Царик Л.П., Царик П.Л. Трансформація геоекологічних процесів у басейні річки Джурин. Монографія Тернопіль: ТАЙП, 2018, 172 с.
2. Галанюк О.В. Геоекологічні засади формування басейнової системи природоохоронних територій нижньої течії річки Джурин. Рукопис. Тернопіль, ТНПУ. 2019. 78 с.
3. Ковальчук І.П., Ковальчук А.І., Царик Л.П., Дубіс Л.Ф. Наукові засади геоекологічних досліджень річково-басейнових систем. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Подільські читання 2023» Тернопіль, Ред.-видавн.відділ 2023. С. 17-19.
4. Царик Л., Барна І., Вітенко І. та інші Тернопільщина: цілі і потенціал сталого природокористування. Монографія. Тернопіль: СМП «Тайп», 2015. С. 267-297.
5. Царик Л., Царик П., Царик В. Геоекологічні параметри басейну річки Гнізни: оцінювання та моделювання. *Scientific Collection «InterConf»*, (142): with the Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference «Science,

Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects» (February 16-18, 2023; Tallinn, Estonia) by the SPC «InterConf». Ühingu Teadus juhatus, 2023. С. 393-401

6. Царик Л.П. До проблеми ефективного заповідання: національний, регіональний і локальний виміри. Актуальні проблеми формальної і неформальної освіти з моніторингу довкілля та заповідної справи: зб. тез доповідей III Міжнародної Інтернет-конференції (м. Харків, 26 квітня 2024 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 70-72
7. Царик Любомир. Перспектива створення ландшафтних заказників у середній і нижній частинах басейну річки Джу-рин. Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства Тернопіль: СМП «Тайп». №7 (випуск 7). 2023. С. 26-31.
8. Царик Любомир, Царик Володимир. Ландшафти басенів малих річок Західного Поділля в умовах антропогенних перетворень. Наукові записки ТНПУ. Серія географія. Тернопіль: СМП «ТАЙП», 2024, №1. С.148-155. DOI:<https://doi.org/10.25128/2519-4577.24.2.16>
9. Царик П.Л. З історії природодослідження і природозаповідання на Тернопіллі з кінця XIX до початку XX століть. Матеріали другої всеукраїнської наукової конференції “Історія української географії та картографії: проблеми і перспективи. Тернопіль, 2000. С.72-75.
10. Царик П.Л. Наукове обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку “Княжий ліс”. Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. Тернопіль: видавн. відділ ТНПУ, 2009. №1. С. 185-191.
11. Царик П.Л. Проблемні підходи щодо природозаповідання (на прикладі загальнозоологічних заказників). Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. Тернопіль: Видавн. відділ ТНПУ, 2008. №2. С.183-188.
12. Царик П.Л., Царик Л.П. Історія розвитку та динаміка структури природно-заповідного фонду Тернопільської області. Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. Тернопіль, 1999. №2. С. 15-19.

РОЗДІЛ 6. ЕКОЛОГІЧНІ МЕРЕЖІ З ПЕРСПЕКТИВОЮ РОЗБУДОВИ

За результатами проведеної реформи децентралізації у Тернопільській області створено 55 територіальних громад і 3 нових адміністративних райони. Тернопільський (центральний) район – об’єднує 25 територіальних громад, Кременецький (північний) район – 8 територіальних громад і Чортківський (південний) район – 22 територіальні громади (табл.6. 1).

Таблиця 6.1

Загальна характеристика нових адміністративних районів Тернопільської області

Адміністративний район	Площа, км ²	Чисельність населення, осіб	Кількість населених пунктів	Кількість територіальних громад
Кременецький	2633,9	143 191	204	8
Тернопільський	6161,6	565 037	492	25
Чортківський	5027,5	328 362	362	22

Практично завершена реформа децентралізації дає можливість для повноцінної та комплексної організації регіональної екологічної політики. На сучасному етапі функціонування територіальних громад (ТГ), геоекологічні проблеми є одними із ключових. Раціональне земле-, лісо-, водокористування (включаючи водопостачання і водовідведення), поводження із твердими побутовими відходами (ТПВ), розвиток рекреаційного і заповідного природокористування, сьогодні виступають пріоритетними у стратегії сталого розвитку будь-якої громади.

Одним із аспектів регіональної та локальної природоохоронної політики є створення заповідних об’єктів та збільшення площ природно-заповідного фонду. Відповідно до положень «Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року» щонайменше 30% суходолу та 30% морських акваторій

повинні стати заповідними. В Україні пересічний показник заповідності становить близько 7,0%, в окремих регіонах ще нижче. Особливо актуальною проблема рівня заповідності територій стала після проведення адміністративно-територіальної реформи, адже в деяких районах і територіальних громадах рівень заповідності становить 0,5-5%., що зумовлює необхідність наукових досліджень таких територій на предмет створення нових заповідних об'єктів.

Перша капітальна наукова праця в галузі обґрунтування екомережевої стратегії була опублікована в Україні у 1999 році, в якій поданий детальний опис особливостей природи та запропоновані методологічні підходи до напрацювання схем екомережі України (*Розбудова екомережі...*, 1999). В період 1999-2004 років з'явилась низка статей, присвячених проблемам формування екомережі. Концептуальні основи формування національної екомережі України розкрили у своїй публікації А. Ткачов, І. Іваненко (2000). Питання теорії і методології досліджень ландшафтних передумов і чинників розбудови екомережі України розглянуті В.Т. Гриневецьким, роль міждержавних природно-заповідних територій у системі екомережі – Т.Л. Андрієнко (2003), проблеми збереження ландшафтного різноманіття Західного Поділля у контексті формування регіональної екомережі висвітлено у публікації Л.П. Царика (2009), ландшафтний каркас як просторова й структурна основи екомережі розглянуті у праці І. А. Байдікова, В. М. Пащенко (2004), еколого-географічні підходи до організації екомережі Запорізької області обґрунтовані у публікації В. Воровки (2004), аналіз концепції ландшафтного різноманіття в контексті формування національної екомережі проведений А. Домаранським (2004). Дискусійна праця під назвою «Екологічна мережа чи еколандшафтна мережа» опублікована В. Коржигом у 2004 році. Працю «Регіональна екологічна мережа як фактор оптимізації ландшафтів Івано-Франківської області»

опублікував М. М. Приходько (2004). Теоретичні та практичні аспекти формування екомережі на прикладі Миколаївської області України розглянуті у праці О. Деркач, Г. Коломієць, В. Костишин (2004). У 2004 році колективом авторів опублікована одна із базових монографій, в якій розроблено методологію, загальну стратегію і методи проектування екомережі басейну Дніпра. На засадах басейнового підходу відпрацьовані теоретичні, методичні і прикладні аспекти реалізації міжпредметного дослідження екомереж. Важливою науково-методичною працею були методичні рекомендації з розробки регіональних схем екомережі (Т. Андрієнко-Малюк, Л. Вакаренко, Є. Гребенюк та ін., 2004), які дали можливість уніфікувати методичні підходи формування схем регіональних екомереж в Україні.

В цей період підготовлено одну із перших кандидатських дисертацій зі спеціальності 11.00.11 «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів» з географічних засад формування екомережі Тернопільської області Цариком П.Л. та опубліковано одноосібну монографію у 2005 році. Корогодою Н. П. захищено кандидатську дисертацію на тему: «Методика геоінформаційного математично-картографічного моделювання проектної регіональної екомережі в басейні Росі». У 2006 році опубліковано працю «Геоінформаційне моделювання екомережі» В.М. Самойленка, Н. П. Корогоди, в якій розкрито засади геоінформаційного математично-картографічного моделювання регіональної екологічної мережі, наведено типологічні класифікації її елементів.

З проблем обґрунтування схем екомереж, їх місця і ролі у національній і регіональних природно-господарських системах підготовлено кілька монографій, захищено ряд докторських і кандидатських дисертацій. Зокрема, у 2007 році П. М. Бойко захистив кандидатську дисертацію «Просторово-часова структура біоценозів Нижньодніпровського еко-

коридору», у 2009 році Л.П. Царик опублікував монографію «Конструктивно-географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем: концептуальні підходи, практична реалізація» на матеріалах Подільського регіону та у 2010 році захистив докторську дисертацію. А. В. Зарубіною захищено кандидатську дисертацію на тему: «Географічні основи формування та розвитку регіональної екомережі на території Кіровоградської області».

В наступні роки захищені кандидатські дисертації «Флористичні принципи і критерії формування регіональної екомережі Донецької області» (О. Г. Муленкова, 2011); «Комплексне обґрунтування регіонального ландшафтного каркасу екомережі антропогенно змінених територій та акваторій» (І. А. Байдіков, 2011), докторська дисертація О.В.Мудрака «Структурно-функціональні особливості реалізації регіональної екомережі в контексті стратегії збалансованого розвитку» (2012).

У 2012 році проф. О. М. Байрак підготовлено звіт про стан виконання «Загальнодержавної програми формування екомережі України за 2006-2010 роки», за результатами якого в Мінекології опубліковано національну доповідь. Наведені матеріали свідчать про підготовку схем екомереж та формування їх елементів загальнодержавного та регіонального рівнів в межах природних зон України, основних регіонів, адміністративних областей, м. Києва.

У 2014-2019 роках захищено кандидатські дисертації: З. К. Карпюк «Внутрішня функціональна структура екологічної мережі Волинського Полісся (у межах Волинської області)» (2014); С.М. Конякіна «Регіональна екомережа Черкаської області: географічні засади формування і розвитку» (2015); О. С. Омельчук «Заплавні фітосистеми у структурі річково-долинних коридорів екомережі Закарпаття» (2016); О. О. Статівки «Правовий режим природно-заповідного фонду як складового елементу екологічної мережі України»

(2018); В. М. Кондратюк «Правовий режим земель національної екологічної мережі України» (2019). З наведеної тематики дисертацій можна зробити висновок, що в цей період акценти робилися на деталізації просторового аспекту структури екомереж та річково-долинних систем, постановці і частковому вирішенню правових питань формування і функціонування базових елементів екомереж.

У період 2011 – 2020 роки створено схеми локальних екомереж Києва, Севастополя, Тернополя (Царик Л., Царик П., 2012), Хмельницького, Вінниці, Кременчука, Могилів-Подільського, адміністративних районів: Чернігівського Запорізької області, Муровано-Куриловецького та Могилів-Подільського Вінницької області, Кременецького, Тернопільського та Чортківського районів Тернопільській області (Царик Л., Царик П., 2023) .

Подібні дослідження ведуться і в зарубіжних країнах Європейського Союзу. Так, наприклад, у Словаччині (1996) і Польщі (1998) питанням національних мереж присвячені вказані праці.

Праці 20-х років ХХІ ст. присвячені проблемам реалізації екомережевого підходу на рівні міст, нових адміністративних районів, територіальних громад.

6.1. Геоекологічний вимір екомережі Кременецького адміністративного району Тернопільської області

Вивчення сучасного стану природно-заповідного фонду (ПЗФ) нового Кременецького району є актуальним та важливим науково-практичним завданням. Отож, в ході проведеного дослідження встановлено, що заповідність нового Кременецького району Тернопільської області є нижчою від середнього по області і становить 8,8%. У районі є громади із показником заповідності понад 15% (Шумська і Кременецька ТГ), і з показником заповідності менше 1% (Борсуківська, Лопушненська, Вишнівецька та Велико-

дедеркальська). Такий низький ступінь заповідності територіальних громад є свідченням відсутності у минулому цілеспрямованої природоохоронної стратегії і не сприятиме репрезентації території цих ТГ у схемі екомережі Кременецького району. Аналіз структури ПЗФ Кременецького району показав, що за площею у районі переважають заказники (70%), 28% заповідних площ займає НПП «Кременецькі гори», близько 2% припадає на пам'ятки природи, заповідні урочища, дендропарки і ботанічний сад. У структурі заказників району переважають загальнозоологічні заказники загальною площею понад 12 тис. га, однак не всі вони відповідатимуть критеріям формування базових елементів екомережі. З метою збільшення площі ПЗФ Кременецького району було запропоновано створення 37-ми нових заповідних об'єктів і територій, загальною площею 8141 га. Зокрема: три РЛП загальною площею 7500 га, 16 заказників площею 545,5 га, 16 пам'яток природи площею 72,5 га та інші. Перспективою подальших досліджень залишається ретельне дослідження територіальних громад з низьким рівнем заповідності та подання наукового обґрунтування на створення перспективних заповідних об'єктів.

Загальна схема екомережі Кременецького АР має такий вигляд (рис.6.1). Просторовий розподіл ключових територій демонструє їх приуроченість до відтинку Галицько-Слобожанського екокоридору національного значення, який сполучає Малополіську (регіонального значення) Кременецьку (національного значення), Суразьку (національного значення, міжрегіональну) ключові території. До базової сполучної території із західної межі району долучається Іквинська сполучна територія міжрегіонального значення в межах якої знаходиться об'єкти Смарагдової мережі. Базовий екокоридор сполучений з Вілійським екокоридором, який простежується до східної межі району з Хмельниць-

кою областю.

Умовні позначення

Сполучні території

- межі області
- межі районів
- межі громад
- - районні центри
- - центри громад

1 - номер в таблиці

Умовні позначення:

- ліси та інші лісові площі:

- луки, луко-степова, луко-болотна рослинність:

- гідромережа:

- відкриті заболочені землі:

ПРИРОДНИЙ ЗАПОВІДНИЙ ФОНД:

- межі природного заповідника:

- межі природних національних парків:

- межі регіональних ландшафтних парків:

ЗАКАЗНИКИ

- ландшафтні:

- геологічні:

- гідрологічні:

- лісові:

- ботанічні:

- біологічні:

- орнітологічні:

- загальнозоологічні:

- ентомологічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

- ботанічні:

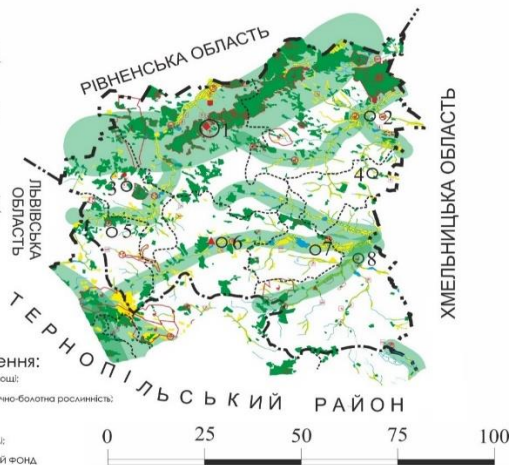

Рис. 6.1. Схема екомережі Кременецького адміністративного району

У південно-східній частині району простежуються Горинківський перспективний, Горинський міжрегіональний та Жиракський перспективні сполучні території в межах яких знаходиться потенційна природоохоронна ключова територія – Горинський РЛП. Дані екокоридори не пов'язані ні з Галицько-Слобожанським на півночі, а ні з Збруцьким – на півдні і формують зв'язок з північними відрогамі Товтрової сполучної території. Для формування завершеної схеми екомережєвих зв'язків варто думати над зв'язуючим елементом екомережі між вказаними сполучними територіями.

6.2. Екологічна мережа Тернопільського адміністративного району

Аналіз схеми екомережі Тернопільської області дав можливість з'ясувати основні особливості складових екомережі Тернопільського адміністративного району. В межах екомережі відсутні ключові і сполучні території загальнодержавного рангу. В межах території АР розташовані ландшафтні райони: Бережанський горбогірний, Тернопільський, Гусятинський, Лановецький, Вороняки, Товтровий природний округ. Ландшафтне різноманіття району передбачає формування у кожному ландшафтному районі базових ключових та сполучних, захисних територій. Так в межах Бережанського горбогірного району персективною ключовою територією може бути РЛП «Бережанське Опілля», запроєктований до створення схемою регіональної екомережі. Сполучною територією виступає долина р. Золота Липа. В межах ландшафтного району наявні унікальні заповідні об'єкти незначних площ. Тернопільський ландшафтний район представлений Серетською і Яблунівською ключовими територіями, пов'язаними Серетською сполучною територією. В межах Товтровою природного округу сформувалися Збаразька ключова територія та в межах пограничного Гусятинського ландшафту – Медоборська ключова територія, сполучені Товтровою сполучною територією. Перспективними в межах Гусятинського ландшафтного району є Гнізнівська сполучна територія, яка поєднуватиме два перспективні РЛП: «Збаразькі Товтри» і «Княжий ліс». Певні частини вказаних елементів екомережі проходять територіями громад і мали би бути враховані при оптимізації територіальної організації місцевого господарства і охорони природи. Враховуючи дуже низький рівень заповідності 2/3 територіальних громад адміністративного району, вкрай необхідно активізувати дослідження з виявлення перспективних для заповідання природних об'єктів

(табл.6.2). Інколи дивує той факт, що територіальні громади мають ступінь заповідності менше 1%, адже в межах кожної із них є виходи джерельних вод, відслонення в межах річкових долин, ставки, заболочені ділянки заплав, вікові дерева, луки, ліси тощо.

Таблиця 6.2

**Заповідні об'єкти в межах територіальних громад
Тернопільського району**

№ з/п	№ на картосхемі	Територіальна громада	Кількість заповідних об'єктів, од	Площа заповідних об'єктів, га	Заповідність %
1.	9	Залозецька	10	3759,48	15,03
2.	19	Купчинецька	6	1437,86	14,73
3.	27	Скалатська	11	2894,28	12,91
4.	16	Бережанська	21	2716,10	11,38
5.	21	Тернопільська	16	1618,30	9,67
6.	32	Теребовлянська	22	3464,39	7,86
7.	13	Збаразька	28	4486,17	7,59
8.	12	Білецька	8	672,67	4,91
9.	15	Нараївська	21	966,34	4,43
10.	29	Підгаєцька	17	1320,55	2,71
11.	26	Підволочиська	11	495,03	1,41
12.	30	Золотниківська	2	398,00	1,40
13.	20	Підгороднянська	5	135, 62	1,10
14.	14	Скориківська	4	163,20	0,62
15.	22	Байковецька	11	93,93	0,54
16.	10	Зборівська	12	208,71	0,45
17.	25	Великобірківська	4	27,62	0,42
18.	28	Саранчуківська	11	92,10	0,41
19.	24	Великогаївська	9	59,31	0,40
20.	31	Микулинецька	7	62,43	0,26
21.	17	Козівська	12	20,73	0,05
22.	23	Велико-березовицька	8	3,19	0,02
23.	33	Іванівська	1	0,02	0,0002
24.	18	Козлівська	0	0	0

Варто враховувати той факт, що науковцями природодослідниками, фахівцями природного заповідника, націона-

льних природних парків, Кременецького ботанічного саду запропонована мережа перспективних для заповідання об'єктів, створення яких змінить на краще ситуацію в проблемних територіальних громадах.

За результатами комплексу досліджень геоекологічного стану пропонується об'єктів, придатності ландшафтів і природних компонентів для їх використання в якості природоохоронних територій, узгоджено пропозиції щодо перспектив створення в межах територіальних громад Тернопільського району 24 нових заповідних об'єктів у 10 громадах загальною площею 17732,2 га (табл.6.3).

Таблиця 6.3

***Перспективні заповідні об'єкти територіальних громад
Тернопільського адмін району***

№	Громада	Назва об'єкту	Площа, га	Загальна площа, га
1	Збаразька	Регіональний ландшафтний парк «Збаразькі Товтри»	1500,0	1513,8
		Ландшафтний заказник «Урочище Новиківське»	10,0	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Чернихівецькі джерела»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Стрийвецьке джерело»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Кобильське джерело»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Джерело «Парадове»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Шимківські джерела»	3,0	
2	Підгаєцька	Регіональний ландшафтний парк «Підгаєцький»	4500,0	4500,0
3	Теребовлянська	Регіональний ландшафтний парк «Княжий ліс»	4000,0	4002,0
		Гідрологічна пам'ятка природи «Осталецька долина джерел»	1,0	
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Залишки старовинного парку у с. Сушин»	1,0	

4	Бережанська	Регіональний ландшафтний парк «Урманський»	4000,0	4000,0
5	Тернопільська	Регіональний ландшафтний парк «Залізцівсько-Вертелківський»	3500,0	3680,0
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Парк Національного відродження»	55,0	
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Парк «Сопільче»	98,0	
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Парк Т.Г. Шевченка»»	22,0	
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Біблійний сад ТНПУ ім. В. Гнатюка»	5,0	
6	Підволочиська	Гідрологічна пам'ятка природи «Супранівське джерело»	0,2	0,2
7	Микулинська	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Микулинський парк»	10,0	10,0
8	Великобірківська	Ботанічна пам'ятка природи «Середнє болото»	7,5	7,5
9	Саранчуківська	Гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення «Витік річки Бибелки»	0,2	0,2
10	Іванівська	Заповідне урочище «Дубина Лозівська»	1,5	18,5
		Заповідне урочище «Стадниця» с. Глещева	12,0	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Копанка» витік р. Тайна у с. Іванівка	5,0	

Перспективними для створення, насамперед, є регіональні ландшафтні парки, які завдяки великій площі сприятимуть зростанню заповідності окремих територіальних громад та адміністративного району, передбачатимуть їх використання у сфері туризму, рекреації та екоосвітній діяльності. Запропоновані 5 регіональних ландшафтних парків

(РЛП) збільшать площу природно-заповідного фонду району на 17 500 га. Окрім РЛП, обґрунтовано необхідність створення 9-и гідрологічних пам'яток природи місцевого значення, шести парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, чотирьох ландшафтних заказників, однієї ботанічної пам'ятки природи місцевого значення, двох заповідних урочищ і одного ландшафтного заказника. Створення цих заповідних об'єктів сприятиме зростанню заповідності Тернопільського району – з 4,0 % до 7,0 %. Разом з тим особливу увагу з дослідження перспектив створення заповідних об'єктів необхідно приділити тим територіальним громадам, у яких не запропоновано створення перспективних об'єктів, а ступінь заповідності є меншим 1%.

Обґрунтована схема (модель) заповідної і екологічної мереж району матиме такий вигляд. (рис.6.2)

В межах запропонованої схеми виокремлено такі ключові і сполучні території: осьова Серетська сполучна територія, що пов'язана з Товтровою горбгірною сполучною територією, які охоплюють Серетську, Яблунівську, ключові території національного значення; ключові території «Збаразькі Товтри» «Медобори». З ними пов'язана Гнізнівська сполучна територія, що поєднує перспективні регіональні ландшафтні парки «Збаразькі Товтри» і «Княжий ліс». Особняком в межах Тернопільського ландшафту проходить Стрипська сполучна територія, що пов'язує Зарваницьку ключову територію з національною Дністровською сполучною територією. Бариська сполучна територія поєднує перспективну Бариську ключову територію з Дністровською сполучною територією. В межах західної частини району простежується Золотолипська сполучна територія, яка поєднує ключову перспективну території «Бережанське Опілля» зі сполучною Дністровською територією. Збруцька сполучна територія пов'язує між собою Медоборську ключову територію з Дністровською сполучною територією.

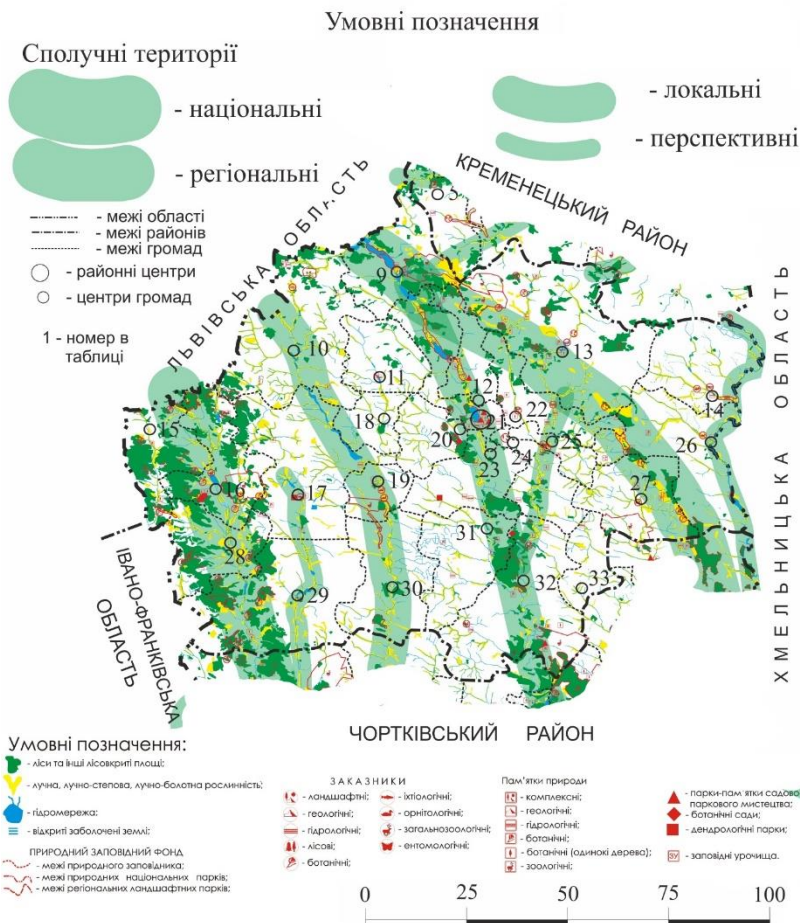

Рис.6.2. Схема заповідної і екологічної мережі Тернопільського району

в межах Чортківського адміністративного району.

6.3. Перспективна модель екологічної мережі територіальних громад Чортківського району

Нові адміністративні райони (АР) представляють собою економічні мікрорайони – цілісні економічні утворення в межах економічних підрайонів, якими в рамках Подільського економічного району є адміністративні області. Тому, створену схему екомережі Тернопільської області (2005, 2006) потрібно творчо конструювати з урахуванням нових реалій природозаповідання та поділу АР на територіальні громади (ТГ). Так, в межах адміністративних районів, при обґрунтуванні локальних ключових територій необхідно враховувати заповідні території площею близько 500 га, серед яких потенційними є перспективні регіональні ландшафтні парки (Бариський, Борщівський, Скала-Подільський) з площами заповідних зон від 100 до 300 га, а також перспективні ландшафтні заказники відповідних площ (табл. 6.4).

У відповідності з положеннями «Стратегії біорізноманіття ЄС до 2030 року» (2022), щонайменше 30% суходолу і 30% морських акваторій повинні стати заповідними. Окрім того, принаймні третина цих заповідних територій (10%) повинні бути під режимом суворої охорони (біосферні резервати). В Україні на національному рівні пересічний показник заповідності становить близько 7%, в Тернопільській області – близько 9%, в Чортківському адміністративному районі – 13,98%, а у частини територіальних громад (ТГ) Чортківського району – менше 1%. Така розбіжність показників заповідності, їх невідповідність світовим і європейським нормам ставить на порядку денному проведення наукових досліджень природозаповідання і охорони природи.

Особливо актуальною проблема ступеня заповідності територій стала після проведення реформи децентралізації, адже в деяких адміністративних районах і територіальних громадах рівень заповідності становить 0,5-5%. Це зумов-

лює необхідність наукових досліджень таких територій на предмет створення нових заповідних об'єктів. Тому вивчення сучасного стану рівня заповідності територіальних громад Тернопільської області (інших областей) є актуальним та важливим науково-практичним завданням. Подібні дослідження актуалізують дану проблему в інших регіонах України, особливо тих, які постраждали від військових дій, зумовлених російською агресією.

Варто зауважити, що заповідні території в Чортківському адміністративному районі представлені 10 із 11 заповідних категорій, наявних в Україні. Відсутньою є категорія біосферних заповідників. Ті заповідні об'єкти, які за заповідними площами перевищують показник у 1000 га виконують функції ключових територій загальнодержавного рівня. Важливо, щоб такі ключові території репрезентували кожен ландшафтний район області задля збереження не лише біотичного, а й ландшафтного різноманіття. Тому фахівцями заповідної справи внесена пропозиція про створення у АР 5 регіональних ландшафтних парків, 4 ландшафтних заказників і 1 пам'ятки природи площами понад 100 га, які здатні виконувати функції регіональних і локальних ключових територій екомережі. З позиції дотримання природоохоронних режимів на заповідних територіях за площею переважають категорії з суворим режимом природокористування. На більшості дрібноплощадних об'єктів природоохоронний режим мав би забезпечуватись жителями населених пунктів, територіальних громад.

На рівні адміністративних районів екомережа представлена фрагментарно частиною регіональної екомережі обласного рівня з доповненням місцевими ключовими і сполучними територіями площею 100-500 га.

Найбільш проблемною є ситуація з локальними фрагментами екомережі і базовими заповідними об'єктами. Ступінь заповідності на рівні територіальних громад у 72,7% не

відповідає встановленим природоохоронним нормам (більше 10%) (табл.6.4).

Таблиця 6.4

Наявні та перспективні заповідні об'єкти в межах територіальних громад Чортківського АР

№ з/п	Територіальна громада	Кількість заповідних об'єктів, од (існуюча/перспективна/разом)	Площа заповідних об'єктів, га (існуюча/перспективна/разом)	Заповідність існуюча %	Заповідність перспективна %	Збільшення, %
1.	Мельнице-Подільська	25/6/31	13816,74/47,62/ 13864,26	56,51	56,52	0,01
2.	Коропецька	10/1/11	3996,76/4000,0/ 7996,76	46,10	96,10	50,00
3.	Золотопотіцька	17/7/24	6226,5/2,18/ 6228,68	38,89	38,89	-
4.	Заліщицька	40/6/46	12703,15/61,56/ 12764,71	36,25	36,26	0,01
5.	Копичинецька	9/3/12	4504,92/24,5/ 2529,42	26,33	26,33	-
6.	Гусятинська	7/1/8	6133,74/0,02/ 6133,76	24,85	24,85	-
7.	Гримайлівська	7/1/8	5862,61/00,1/ 58662,62	17,72	17,72	-
8.	Товстенська	20/8/28	5582,12/1277,72/ 6859,84	16,49	20,26	3,77
9.	Борщівська	46/2/48	5262,13/300,02/ 5562,15	12,78	13,5	0,72
10.	Монастирська	19/12/31	4282,13/66,71/ 4348,84	9,08	9,09	0,01
11.	Заводська	9/2/11	662,90/82,0/ 744,90	7,31	8,21	0,90
12.	Бучацька	26/14/40	3133,71/2128,62/ 5262,33	5,99	10,06	4,07
13.	Нагірянська	11/2/13	821,93/85,0/ 906,93	4,55	5,00	0,45
14.	Хоростківська	4/-/-	747,52/-/-	4,05	4,05	-
15.	Чортківська	15/13/28	603,46/5047,2/ 5650,66	3,99	37,36	33,37
16.	Більче-Золотецька	14/12/26	395,67/79,14/ 474,81	3,80	4,56	0,76
17.	Іване-Пустенська	6/2/8	194,64/68,30/ 262,97	2,43	3,28	0,85
18.	Васильковецька	3/-/-	398,73/-/-	2,34	2,34	-
19.	Білобожницька	8/8/16	14,23/183,4/ 197,63	0,50	6,94	6,44
20.	Скала-Подільська	14/4/18	81,77/2520,12	0,44	14,00	13,5

			/2601,89			6
21.	Колиндянська	3//4/7	18,85/70,03/ 88,88	0,12	0,57	0,45
22.	Трибухівська	1/-/-	0,02/-/-	0,0002	0,0002	-
	Загалом	314/110/424	71162,1/16044,17 /87206,27	13,98	17,1	3,15

Дрібноплощадні перспективні заказники та пам'ятки природи (98 позицій) дозволять збільшити заповідність територіальних громад, а з позицій їх ролі у екомережі АР формуватимуть нову конфігурацію сполучних територій (субмеридіонального спрямування) таких як: Золотолипська регіональна, Барієвська локальна, Коропецька локальна, Стрипська регіональна, Джуринська локальна, Серетська регіональна, Нічлавська локальна, Збруцька регіональна, Дністерська національна субширотна сполучна територія, Товтрова регіональна (субширотна), (рис.6.3). Водночас перспектива створення заповідних територій площею понад 100 га (табл. 6.4) дасть можливість запроєктувати в їх межах ключові території регіонального та локального рівнів. Територіальна організація екомереж є сталою з незначними новаціями, пов'язаними зі створенням великоплощадних заповідних територій. Тому, найістотніші зміни базових елементів регіональних мереж відбуватимуться в межах територіальних громад. Важливо при цьому дотримуватися принципу збереження не лише біотичного, а й ландшафтного різноманіття (репрезентувати ландшафтне різноманіття природних районів хоча би однією ключовою територією).

Результати проведених досліджень дають можливість зробити такі висновки. Екомережа Чортківського адміністративного району представляє собою ранг підсистеми регіональної екомережі Тернопільської області. Базовими її структурними елементами виступають: 2 ключові території національного рангу (Медоборська і Заліщицька), 5 ключових територій національного рангу (Яблунівська, «Дача Галілея», Шупарська, перспективні Бариська, Скала-Подільська, Борщівська, Коропецька, Середньосеретська) і локаль-

ного рангу (Над Джурином, Чагор,

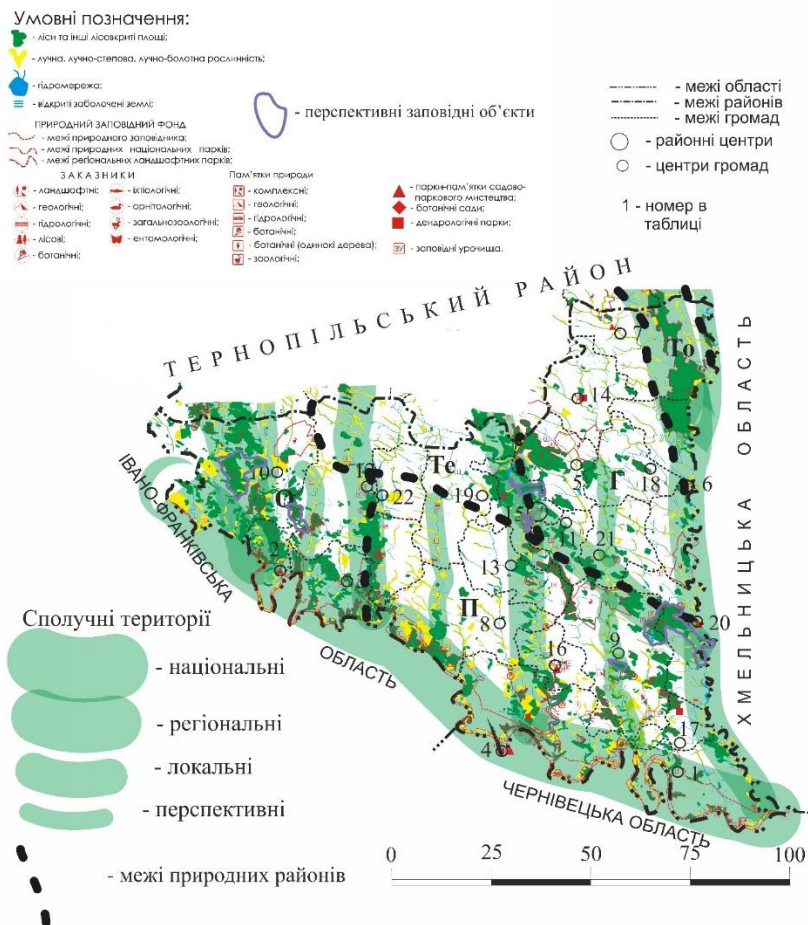

Рис.6.3. Екомережа Чортківського району

Моклеків, «Ліс Мордова»). Сполучною національною територією є Дністровська, регіональними (Товтрова, Збущька, Серетська, Стрипська, Золотолипська). Локальними сполучними територіями виступатимуть (Бариська, Джуринська, Нічлавська, Серетсько-Збруцька). У зв'язку зі створенням і перспективою створення нових

Таблиця 6.3.

***Перспективні заповідні об'єкти територіальних громад
Чортківського адміністративного району площею
більше 100 га***

№ з/п	Громада	Назва об'єкту	Площа ,га	Площа перспективних заповідних об'єктів
1	Бучацька	Регіональний ландшафтний парк «Бариський»	2000,0	2128,62
2	Борщівська	Регіональний ландшафтний парк «Лісова пісня»	300,0	300,02
3	Чортківська	Регіональний ландшафтний парк «Середньосеретський» Ландшафтний заказник «Бердо» Ландшафтний заказник «Моклеків-Костьолисько» Ландшафтний заказник «Ліс Мордова»	4000,0 100,0 104,9 479,0	5047,20
4	Товстенська	Ландшафтний заказник «Над Джурином» Ботанічна пам'ятка природи «Урочище Чагор»	954,0 210,0	1277,72
5	Скала-Подільська	Регіональний ландшафтний парк «Надзбручанське Поділля»	2500,0	2520,12
6	Коропецька	Регіональний ландшафтний парк «Лемківське село»	4000,0	4000,00

заповідних територій та об'єктів відбуватиметься зміна конфігурацій переважно столучних і захисних територій, а також наповнення заповідними об'єктами територіальних громад. (Коропецька, Золотопотіцька, Заліщицька, Чортківська, Гусятинська).

6.4. Модель перспективної екомережі долини річки Гнізни

За результатами комплексних досліджень перспективних заповідних об'єктів, узгоджених в управлінні екології та природних ресурсів ОВА, автором створена таблиця 6.4., яка включає 2 Регіональні ландшафтні парки («Збаразькі товтри» і «Княжий ліс»), розширену частину гідрологічного заказника місцевого значення «Гнізненський» та гідрологічний заказник місцевого значення «Під лісом»; 5 гідрологічних пам'яток природи місцевого значення, 1 ботанічну пам'ятку природи місцевого значення та 1 парк-пам'ятку садово-паркового мистецтва, загальною площею 5545,3 га.

Таблиця 6.4

Перспективні заповідні об'єкти територіальних громад Тернопільського району в межах річкової долини Гнізни

№	Громада	Назва об'єкту	Площа, га	Загальна площа, га
1	Збаразька	Гідрологічна пам'ятка природи «Шимківські джерела»	3,0	1513,6
		Гідрологічний заказник місцевого значення «Гнізненський»	10,0	
		Регіональний ландшафтний парк «Збаразькі Товтри»	1500,0	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Чернихівецькі джерела»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Стривецьке джерело»	0,2	
		Гідрологічна пам'ятка природи «Кобильське джерело»	0,2	
2	Великобірківська	Ботанічна пам'ятка природи «Середнє болото»	7,5	7,5
3	Великогаївська	Гідрологічний заказник	22,2	22,2

		місцевого значення «Під лісом»		
4	Теребовлянська	Гідрологічна пам'ятка природи «Осталецька долина джерел»	1,0	4002,0
		Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Залишки старовинного парку у с. Сушин»	1,0	
		Регіональний ландшафтний парк «Княжий ліс»	4000,0	
Всього:				5545,3

Враховуючи наявну структуру територій та об'єктів ПЗФ у басейні річки Гнізни, кількістю 53 одиниці на площі 4892,140 га. Таким чином площа пропонованої заповідної мережі зросте до 10437.44 га, що складе 9,4% площі річково-го басейну. Для виокремлення структурних елементів річкової екомережі необхідно дотриматися критеріїв їх вибору, серед яких: біоекологічні, ландшафтні, територіальні (Царик Л.П., *Географічні засади формування...*, 2009). Оскільки площі ключових територій регіонального рівня повинні знаходитися в межах 500-1000 га, то таким критеріям відповідають заповідні зони обох регіональних ландшафтних парків «Збаразькі товтри» і «Княжий ліс». Сполучною територією виступає річкова долина Гнізни, яка перетинає Товтровий горбогірний екокоридор в околицях міста Збараж. В межах річково-долинного екокоридору зосереджено 30 заповідних об'єктів різних категорій, враховуючи 10 перспективних заповідних об'єктів, приурочених до річкової долини, в результаті чого маємо високий ступінь її заповідності з обмеженим режимом природокористування. Таким чином Гнізнівський екокоридор носить обґрунтований характер і є складовою частиною екомережі як Тернопільського району, так і Тернопільської області (рис. 5.20.).

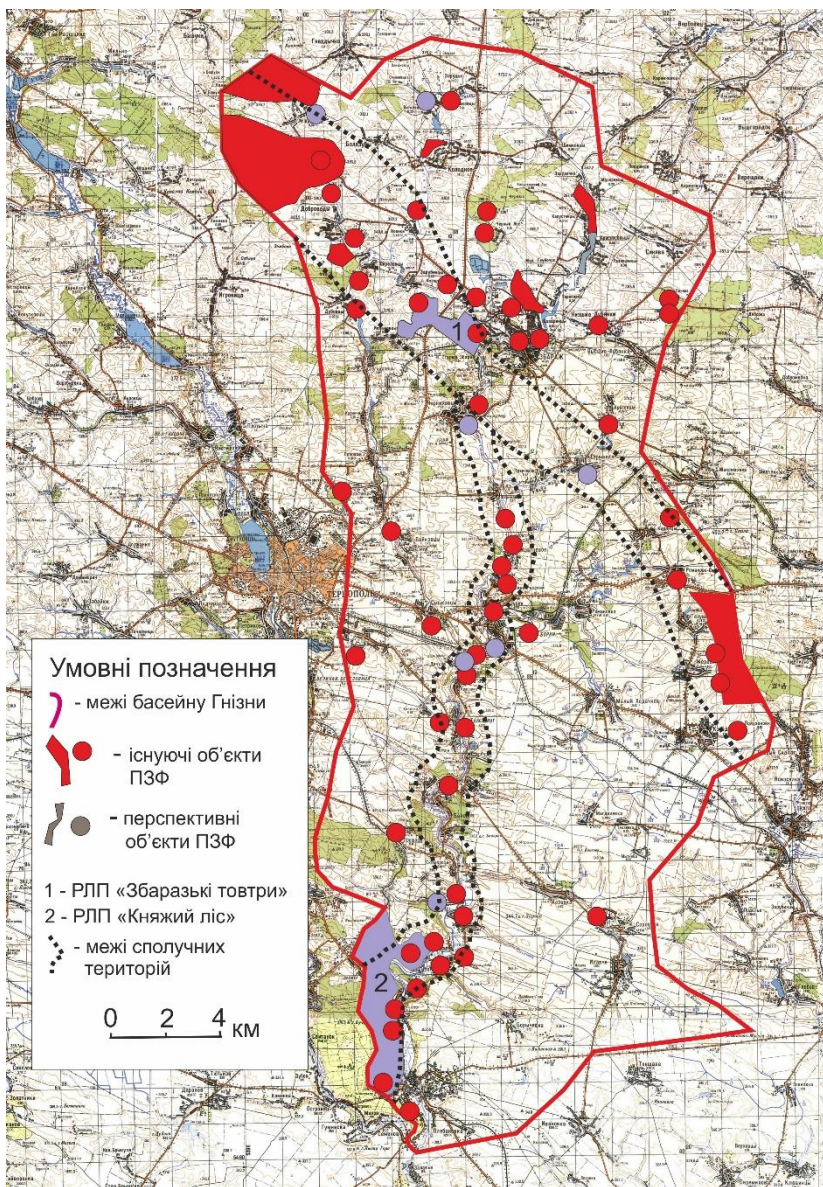

Рис. 5.20. Існуюча та перспективна мережа ПЗФ, та перспективна екомережа басейну р.Гнізни

Оскільки екокоридор приурочений до гіркової долини Гнізни, то переважаючими угрупованнями рослинного і тваринного світу є водно-болотні та заплавні лук, з таким видовим складом: пальчатокорінник травневий, бобівник трилистий, осоти: городній, болотний, прибережний, дягель лікарський, плакун верболистий, очерет, комиш, угруповання середньовисоких гелофітів (лепешняку тростинового, високого, катабрози водяної, тонконогу болотного), прибережно-водним різнотрав'ям: стрілолисту стрілолистого, сусаку зонтичного, їжачої голівки, частухи подорожникової, осоки несправжньоосмикавцевої тощо.

Гідрологічні заказники долини Гнізни є місцем гніздування таких видів птахів: лебедів-шипунів, сірих чапель, жайворонків, качок, куликів, пірникозів, очеретянок, коровайок, косарів та інших.

Ставки та водосховища є важливими місцями нересту. Нагулу та зимівлі місцевих видів риби таких як: карась, короп, окунь, вугр річковий, в'яз, головань, рибець, лин та лящ.

Література:

1. Андрієнко Т.Л. Міждержавні природно-заповідні території – важлива складова екологічної мережі. Екол. вісн. К. ВЕЛ, 2003. С.2-5, 7-8.
2. Байдіков І.А., Пашенко В.М. Ландшафтний каркас як просторова й структурна основа екомережі. Укр. географ. журнал. К.:Видавн. дім “Академперіодика”, 2004. №3, С. 44-50.
3. Брусак В., Гнатюк Р., Зінько Ю. Перспективи формування природоохоронної системи Поділля. Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. Тернопіль: Видавн. відділ ТДПУ, 1998. № 2, С.180-187.
4. Ващишин М. Я. Спеціальні принципи правового регулювання у сфері формування збереження національної екомережі. Наук. вісн. Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична. №2. Львів, 2015.С. 80-87.
5. Воровка В. Еколого-географічні підходи до організації екомережі Запорізької області. Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. Тернопіль: Редакційно-видавн. відділ ТДПУ, 2004. № 2 (1). С. 206-211.
6. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. К.: Авалон, 1998. 52 с.
7. Гриневецький В.Т. Поняття екомережі та основні напрями її ландшафтознавчого обґрунтування в Україні. Укр. геогр. журнал, 2002. № 4, С.62-67.
8. Домаранський А Концепція ландшафтного різноманіття в контексті формування національної екомережі. Україна: географічні проблеми сталого розвитку. В 4-х т. К.:ВГЛ Обрії. 2004. Т.2. С. 82-84.
9. Екомережа України та її природні ядра. Ю.Р. Шеляг-Сосонко, В.С. Ткаченко, Т.Л. Андрієнко, Я.І. Мовчан. Український ботанічний журнал. К.: Видавничий дім „Академперіодика”, 2005. т. 62, № 2. С. 142-157.
10. Кагало О.О. Розбудова екологічної мережі в Україні: принципи, проблеми, перспективи. Матеріали дев'ятої наукової конференції молодих учених «Наукові основи збереження біотичної різноманітності» (Львів, 1–2 жовтня 2009). Л.: Інститут екології Карпат НАН України, .2009. С.10–13.
11. Концепція трансєвропейських природоохоронних поясів та розбудова екологічної мережі в Україні. Ю. Зінько, Я. Кравчук, В. Брусак, В. Казаков. Україна та глобальні процеси: географічний вимір. Зб. наук. праць. В 3-х т. Київ-Луцьк: Ред.-вид. від. „Вежа” Волин. Держ. Ун-ту ім. лесі Українки 2000 № 3. С. 24 -27.
12. Коржик В. Екологічна мережа чи еколандшафтна мережа. Україна: географічні проблеми сталого розвитку. В 4-х т. К. ВГЛ Обрії, 2004).

№ 2, С.58-60.

13. Мовчан Я.І. Екомережа України: обґрунтування структури та шляхів втілення. Конвенція про біологічне різноманіття: громадська обізнаність і участь К. Зелена Україна, 1997. С.98-110.
14. Приходько М.М. Регіональна екологічна мережа як фактор оптимізації ландшафтів Івано-Франківської області. Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. Тернопіль: Видавн. відділ ТДПУ . 2004 № 2 (1), С.215-221.
15. Регіональна екомережа Полтавщини. За наук. ред. О.М. Байрак. Полтава. Верстка, 2010 214 с.
16. Розбудова екомережі України. За ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонка. К.: Програма розвитку ООН. Проект “Екомережі”. 1999. 127 с..
17. Розвиток заповідної справи в Україні і формування Пан’європейської екологічної мережі. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Рахів, 11-13 листопада 2008). Ред. колег. Гамор Ф.Д. (відп. ред.).та ін.. Рахів, 2008. 510 с.
18. Самойленко В.М., Корогода Н.П. Геоінформаційне моделювання екомережі. К. Ніка-Центр, 2006 224 с.
19. Теоретичні та практичні аспекти формування екомережі на прикладі Миколаївської області України. О. Деркач, Г. Коломієць, В. Костишин та ін. Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. Тернопіль: Вид. відділ ТДПУ. 2004. № 2 (1), С.211-215.
20. Ткачов А., Іваненко І. Концептуальні основи формування національної екомережі України. Рідна природа. К. ТОВ „АДЕФ-Україна” . 2000. № 2, С. 50-55.
21. Фаріон Ю.М., Чехній В.М. Ландшафтознавчі аспекти створення екомережі України. Український географічний журнал. К. Вид. дім „Академперіодика” 2004. № 3, С.36-43.
22. Формування регіональних схем екомережі. Методичні рекомендації. Т.Андрієнко, А.Малюк, Л.Вакаренко, Є.Гребенюк та ін. К. 2004. 76 с.
23. Царик Л., Ковальчук І., Царик П., Кузик І., Царик В. Природоохоронні стандарти ЄС – національні і регіональні реалії. К. УГЖ. 2023 № 4.
24. Царик Л., Кузик І., Царик П. Сучасний стан та перспективи розвитку природно-заповідного фонду Кременецького району Тернопільської області. Global and regional aspects of sustainable development, Denmark. March 26-28, 2023. Copenhagen 2023. S.306-318.
25. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку природоохоронних систем Поділля: концептуальні підходи, практична реалізація. Тернопіль. Підручн. і посібн, 2009. 320 с..

26. Царик Л.П., 2003. Збереження ландшафтного різноманіття Західного Поділля у контексті формування регіональної екомережі. Роль природно-заповідних територій Західного поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. Збірник наукових праць. Гримайлів-Тернопіль. Лілея, 107–114.
27. Царик Л.П., Царик П.Л. Локальна екомережа м. Тернополя. Екологічний бюлетень м. Тернополя. Терно-граф, 2014. С.107- 195.
28. Царик П., Царик Л., Кузик І., Царик В. Перспективні моделі заповідної і екологічної мереж територіальних громад Чортківського району. Наукові записки ТНПУ. Серія географія. Тернопіль: СМП «ТАЙП», 2023, №1. С.4-12. DOI <https://doi.org/10.25128/2519-4577.21.2.24>
29. Царик П.Л. Регіональна екомережа: географічні аспекти формування і розвитку (на матеріалах Тернопільської області). Тернопіль. Ред.-видавн. відділ ТНПУ, 2005 172 с.
30. Navrh narodnej ekologickej siete Slovenska – neconet. Bratislava, 1996. 371 s.
31. Strategia wdrażania krajowej sieci ekologicznej ECONET-Polska. Warszawa, 1998. 272 s.

ВИСНОВКИ

За результатами проведених досліджень можна зробити такі висновки:

- розроблені функціональні і просторові картографічні моделі заповідних мереж адміністративних районів області демонструють значні можливості і потреби щодо їх подальшого розвитку та оптимізації;
- при формуванні схем екомережі адміністративних районів не реалізовані пропозиції, подані розробниками схеми регіональної екомережі Тернопільської області у 2009 році;
- на рівні територіальних громад не ведуться цілеспрямовані дослідження, щодо виявлення перспективних для заповідання об'єктів і територій, що унеможливило подальший поступальний розвиток заповідної справи;
- цьому сприяло б обґрунтування схем локальних екомереж територіальними громадами, наміри розробки яких задекларували кілька із них;
- процедура створення перспективних для заповідання об'єктів має бути пріоритетною при розгляді і узгодженні на усіх адміністративних щаблях;
- дослідження перспективних для заповідання об'єктів та їх обґрунтування мають виконувати фахівці національних природних парків, природного заповідника, Кременецького ботанічного саду, наукові підрозділи вищих навчальних закладів природничого спрямування.

ЗМІСТ

Вступ	5
РОЗДІЛ 1. З історії досліджень і збереження природи на теренах Тернопільщини	7
1.1. Історія дослідження природи краю	7
1.2. Перші заповідні об'єкти на теренах краю	12
1.3. Наповнення функціонально-просторової структури природно-заповідного фонду в період 70-90-х рр. XX ст.	19
1.4. Соціально-екологічна спрямованість розвитку мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду наприкінці XX – початку XXI ст.	28
1.5. Формування регіональної екомережі як стабілізатора екологічного стійкого середовища	39
РОЗДІЛ 2 Ландшафтні райони та їх унікальні природні об'єкти	55
2.1. Ландшафтні райони	55
2.2. Унікальні природні заповідні об'єкти	74
РОЗДІЛ 3. Екосистемні послуги природи та їх оцінювання	97
3.1. Екосистемні послуги регіонального ландшафтного парку «Загребелля»: в урбанізованому середовищі м Тернополя: концептуальні засади, підходи до оцінювання	97
3.2. Оцінка екосистемних послуг урочища «Червоне» НПП «Дністровський каньйон»	107
РОЗДІЛ 4. Моделі заповідних мереж адміністративних районів	114
4.1. Кременецький район	114
4.2. Тернопільський район	121
4.3. Чортківський район	132
РОЗДІЛ 5. Заповідні мережі річково-басейнових систем	141
5.1. Сучасний стан та перспективи розвитку заповідної мережі басейну р. Джурин	141

<i>5.2. Сучасний стан та перспективи розвитку заповідної мережі басейну р. Гнізна</i>	164
РОЗДІЛ 6. Екологічні мережі з перспективою розбудови	180
<i>6.1. Геоекологічний вимір екомережі Кременецького адміністративного району Тернопільської області</i>	184
<i>6.2. Екологічна мережа Тернопільського адміністративного району</i>	187
<i>6.3. Перспективна модель екологічної мережі територіальних громад Чортківського району</i>	193
<i>6.4. Модель перспективної екомережі долини річки Гнізни</i>	199
Висновки	206

CONTENT

INTRODUCTION	5
CHAPTER 1. On the history of research and conservation of nature in the Ternopil region	7
1.1. <i>History of research on the nature of the region</i>	7
1.2. <i>The first protected areas in the region</i>	12
1.3. <i>Filling the functional and spatial structure of the nature reserve fund in the period of the 70s-90s of the 20th century</i>	19
1.4. <i>Socio-ecological orientation of the development of the network of territories and objects of the nature reserve fund in the late 20th - early 21st centuries</i>	28
1.5. <i>Formation of a regional eco-network as a stabilizer of an ecologically sustainable environment</i>	39
CHAPTER 2 Landscape areas and their unique natural objects	55
2.1. <i>Landscape areas</i>	55
2.2. <i>Unique nature reserve objects</i>	74
CHAPTER 3. Ecosystem services of nature and their assessment	97
3.1. <i>Ecosystem services of the regional landscape park "Zagrebelya": in the urban environment of Ternopil city: conceptual principles, approaches to assessment</i>	97
3.2. <i>Assessment of ecosystem services of the "Chervone" tract NPP "Dniester Canyon"</i>	107
CHAPTER 4. Models of reserve networks of administrative districts	114
4.1. <i>Kremenets district</i>	113
4.2. <i>Ternopil district</i>	121
4.3. <i>Chortkiv district</i>	132
CHAPTER 5. Reserve networks of river-basin systems	141
5.1. <i>Current state and prospects for development of the reserve network of the Dzhuryn river basin</i>	141
5.2. <i>Current state and prospects for development of the reserve network of the Hnizna river basin</i>	164

CHAPTER 6. Ecological networks with development prospects	180
<i>6.1. Geoecological dimension of the ecological network of the Kremenets administrative district of Ternopil region</i>	<i>184</i>
<i>6.2. Ecological network of the Ternopil administrative district</i>	<i>187</i>
<i>6.3. Perspective model of the ecological network of territorial communities of Chortkiv district</i>	<i>195</i>
<i>6.4. Model of the perspective ecological network of the Hnizna river valley</i>	<i>199</i>
CONCLUSIONS	206

Здано до складання 06.10. 2025. Підписано до друку 31.10. 2025.
 Формат 60x86/16. Папір друкарський. Умовних друкованих аркушів
 10,1. Обліково-видавничих аркушів 10,4. Замовлення № 456.
 Наклад 300 примірників.
 Віддруковано з готових діапозитивів ФОП Осадца Ю.В.